

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ» БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ
ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
Кафедра педагогіки, психології та менеджменту

ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ

завідувач кафедри ПП та М

Юлія Герасименко



2025 р.

(дата)

**«СОЦІАЛІЗАЦІЯ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ
ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ)»**

**Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня «магістр»**

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 053 Психологія

Освітньо-професійна програма «Психологія»

Здобувачка вищої освіти
групи ПС-22-11-зМ

НОСКОВА Світлана Станіславівна

(підпис)

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук,
доцент

ТОРБА Наталія Григорівна

(підпис)

Біла Церква 2025

Протокол аналізу звіту подібності

Заявляю, що я ознайомився (-лась) з Повним звітом подібності, який був згенерований Системою виявлення і запобігання щодо роботи:

Автор: Носкова Світлана Станіславівна, група ПС-23-11-ЗМ

Назва: Соціалізація підлітків в умовах закладу професійної (професійно-технічної) освіти

Керівник: Торба Наталія Григорівна

Підрозділ: кафедра педагогіки, психології та менеджменту

Коефіцієнт подібності 1: 1.2%

Мікропробіли: 23

Заміна букв: 0

Інтервали: 0

Після аналізу Звіту подібності констатую наступне:

☒ Запозичення, виявлені в роботі є законними і не є плагіатом. Рівень подібності не перевищує допустимої межі. Таким чином робота незалежна і приймається.

☐ Запозичення не є плагіатом, але перевищено граничне значення рівня подібностей. Таким чином робота повертається на доопрацювання.

☐ Виявлено запозичення і плагіат або навмисні текстові спотворення (маніпуляції), як передбачувані спроби укриття плагіату, які роблять роботу невідповідною вимогам законодавства (Ст. 26. ЗУ Про фахову передвищу освіту, пункт 3.1, Ст. 42. ЗУ Про освіту) та вимог НАЗЯВО (Критерій 5), а також кодексу етики і процедур. Таким чином робота не приймається.

Висновок:

Класифікаційна робота Носкової С.С. має високий рівень оригінальності авторського тексту, містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Дата 06.05.2025 р.

Відповідальний за антиплагіатну технічну експертизу у Білоцерківському інституті неперервної професійної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
НАПН України:

Підпис



**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ**

Кафедра педагогіки, психології та менеджменту

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 053 Психологія,

освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

к.е.н., доцентка Герасименко Ю.С.

«3» січня 2025 року

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ ОСВІТИ

Носковій Світлані Станіславівні

1. Тема роботи «Соціалізація підлітків в умовах закладу професійної (професійно-технічної освіти)».

Керівник роботи: Н. Г. Торба, кандидат психологічних наук, доцент.

затверджені наказом БІНПО від «03» січня 2025 року №01-06/03

2. Строк подання здобувачем освіти роботи «02» травня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи: аналіз психолого-педагогічної літератури, емпіричне дослідження під час проходження переддипломної практики на базі Державного професійно-технічного навчального закладу «Володарський професійний аграрний ліцей».

4. Кваліфікаційна робота магістра складається з основної частини і додаткової.

Основна частина містить такі структурні елементи: вступ, сутність (3 розділи – теоретичний, діагностичний, корекційний), загальні висновки, список використаних джерел, додатки.

Розділ 1. Теоретичні особливості дослідження соціалізації підлітків в умовах закладу професійної (професійно-технічної освіти) – складається з 3-х підрозділів: 1.1. Соціалізація особистості: сучасні психологічні підходи та інтерпретація; 1.2. Соціалізація підлітків: ключові аспекти та критерії її результативності; 1.3. Особливості соціалізації підлітків в умовах закладу професійної (професійно-технічної освіти).

Розділ 2. Емпіричне дослідження особливостей соціалізації підлітків в умовах закладу професійної (професійно-технічної освіти) – складається з 2-х підрозділів: 2.1. Організація дослідження соціалізації підлітків в умовах закладу професійної (професійно-технічної освіти); 2.2. Аналіз результатів дослідження соціалізації підлітків у закладах професійної (професійно-технічної освіти).

Розділ 3. Розвиток соціалізації підлітків в закладах професійної (професійно-технічної освіти) – складається з 3-х підрозділів: 3.1. Використання тренінгових технологій у процесі розвитку соціалізації підлітків в умовах закладів професійної (професійно-технічної освіти); 3.2 Тренінгова програма для підлітків «Старт у майбутнє: тренінг для успішної соціалізації»; 3.3. Ефективність впровадження тренінгової програми для підлітків «Старт у майбутнє: тренінг для успішної соціалізації».

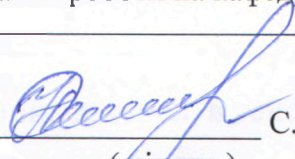
5. Консультанти розділів роботи:

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
1	Торба Н. Г., кандидат психологічних наук, доцент	03.01.2025р.	03.01.2025р.
2	Торба Н. Г., кандидат психологічних наук, доцент	10.02.2025р.	10.02.2025р.
3	Торба Н. Г., кандидат психологічних наук, доцент	17.03.2025р.	17.03.2025р.

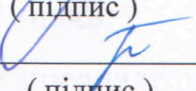
6. Дата видачі завдання 03.01.2025 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Узгодження теми, складання змісту	січень	Виконано
2.	Вивчення літературних джерел	січень	Виконано
3.	Збирання емпіричного матеріалу	січень	Виконано
4.	Обробка емпіричного матеріалу	січень	Виконано
5.	Виконання розділу 1	лютий	Виконано
6.	Виконання розділу 2	лютий	Виконано
7.	Виконання розділу 3	березень	Виконано
8.	Формулювання висновків	березень	Виконано
9.	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії перевірка на плагіат.	квітень	Виконано
10.	Подання роботи на кафедру	травень	Виконано

Студентка  С. С. Носкова

(підпис)

Керівник роботи  Н. Г. Торба

(підпис)

РЕФЕРАТ

Магістерська робота: 146 стор, 3 рисунки, 7 таблиць, 4 додатки, 75 літературних джерел.

Мета дослідження: вивчення процесу соціалізації підлітків в умовах закладу професійної (професійно-технічної) освіти, визначення основних чинників, що впливають на соціальну адаптацію молоді, а також розробка тренінгової програми розвитку соціалізації підлітків в умовах закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

Об'єкт дослідження: процес соціалізації підлітків в умовах закладу професійної (професійно-технічної) освіти.

Предмет дослідження: соціально-психологічні аспекти соціалізації підлітків в професійно-технічних навчальних закладах, а також фактори, які впливають на ефективність соціалізації та адаптації молоді до навчального та професійного середовища.

Для досягнення мети дослідження та вирішення визначених завдань було застосовано комплекс наукових **методів**, зокрема: теоретичні та емпіричні.

До теоретичних методів належать: аналіз для вивчення існуючих наукових підходів, теорій і концепцій, що стосуються теми дослідження; систематизація –дозволяє узагальнити і структурувати наукові дані для формулювання висновків і рекомендацій; порівняння використовувалось для аналізу подібних програм і підходів у різних освітніх закладах.

До емпіричних методів належать: анкетування та тестування для збору даних на основі використання таких методик та анкет: проективна методика «Хто Я?» (М. Кун, Т. Макпарленд), анкета «Вивчення ставлення підлітків до оточуючих» (авторська розробка), методика діагностики рівня самооцінки та рівня домагань (Т. Дембо, С. Рубінштейн).

Основний науковий результат роботи полягає у наступному: уточненні понятійно-категоріального апарату дослідження соціалізації підлітків, зокрема визначенні специфіки цього процесу в умовах професійної

(професійно-технічної) освіти, що сприяє глибшому науковому розумінню сутності, структурних компонентів і механізмів соціалізації в підлітковому віці; розкритті соціально-педагогічних умов, чинників та етапів соціалізації підлітків у системі професійної освіти, що дозволяє розглядати її як цілісний процес формування соціальної компетентності, професійної ідентичності та громадянської активності; створенні тренінгової програми, спрямованої на формування в студентів навичок міжособистісної взаємодії, самостійності, відповідальності, громадянської активності та професійної ідентичності. Матеріали дослідження можуть бути використані в освітньому процесі умовах закладу професійної (професійно-технічної) освіти для удосконалення індивідуальної та групової роботи з підлітками, особливо тими, які перебувають у складних життєвих обставинах або мають труднощі соціального характеру.

Дослідження сприяє вдосконаленню виховної системи умовах закладів професійної (професійно-технічної) освіти., орієнтованої не лише на професійну підготовку, а й на всебічний розвиток особистості студента як активного члена суспільства.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: соціалізація, підлітки, особистість, професійна освіта, професійно-технічна освіта, психологічні підходи, соціальна адаптація, критерії соціалізації, освітнє середовище, тренінгові технології, тренінгова програма, розвиток особистості, професійне становлення, успішна соціалізація.

ABSTRACT

Master's thesis: 142 pages, 3 figures, 7 tables, 4 appendices, 75 literary sources.

Purpose of the study: study of the process of socialization of adolescents in the conditions of a vocational (vocational and technical) education institution, identification of the main factors influencing the social adaptation of youth, as well as development of a training program for the development of socialization of adolescents in the conditions of vocational (vocational and technical) education institutions.

Object of the study: the process of socialization of adolescents in the conditions of a vocational (vocational and technical) education institution.

Subject of the study: socio-psychological aspects of socialization of adolescents in vocational (vocational and technical) education institutions, as well as factors influencing the effectiveness of socialization and adaptation of youth to the educational and professional environment.

To achieve the purpose of the study and solve the identified problems, a set of scientific methods was used, in particular: theoretical and empirical.

Theoretical methods include: analysis to study existing scientific approaches, theories and concepts related to the research topic; systematization - allows you to generalize and structure scientific data to formulate conclusions and recommendations; comparison was used to analyze similar programs and approaches in different educational institutions.

Empirical methods include: questionnaires and testing to collect data based on the use of the following methods and questionnaires: projective method «Who Am I?» (M. Kuhn, T. McParland), questionnaire «Study of the Attitude of Adolescents to Others» (author's development), diagnostic method of self-esteem and level of harassment (T. Dembo, S. Rubinstein).

The main scientific result of the work is the following: clarification of the conceptual and categorical apparatus of the study of the socialization of adolescents, in particular, determining the specifics of this process in the

conditions of professional (vocational and technical) education, which contributes to a deeper scientific understanding of the essence, structural components and mechanisms of socialization in adolescence; disclosure of socio-pedagogical conditions, factors and stages of socialization of adolescents in the system of vocational education, which allows us to consider it as a holistic process of forming social competence, professional identity and civic activity; creation of a training program aimed at forming in students the skills of interpersonal interaction, independence, responsibility, civic activity and professional identity. The research materials can be used in the educational process in the conditions of a vocational (vocational and technical) education institution to improve individual and group work with adolescents, especially those who are in difficult life circumstances or have difficulties of a social nature.

The study contributes to the improvement of the educational system in the conditions of institutions of professional (vocational and technical) education, focused not only on professional training, but also on the comprehensive development of the student's personality as an active member of society.

KEYWORDS: socialization, adolescents, personality, vocational education, vocational and technical education, psychological approaches, social adaptation, socialization criteria, educational environment, training technologies, training program, personality development, professional formation, successful socialization.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	11
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ).....	16
1.1. Соціалізація особистості: сучасні психологічні підходи та інтерпретації.....	16
1.2. Соціалізація підлітків: ключові аспекти та критерії її результативності.....	30
1.3. Особливості соціалізації підлітків в умовах закладу професійної (професійно-технічної освіти).....	53
Висновки до першого розділу.....	70
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ).....	76
2.1. Організація дослідження соціалізації підлітків у закладах професійної (професійно-технічної освіти).....	76
2.2. Аналіз результатів дослідження соціалізації підлітків у закладах професійної (професійно-технічної освіти).....	83
Висновки до другого розділу	92
РОЗДІЛ 3 РОЗВИТОК СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ).....	95
3.1. Використання тренінгових технологій у процесі розвитку соціалізації підлітків в умовах закладів професійної (професійно-технічної) освіти.....	95
3.2. Тренінгова програма для підлітків «Старт у майбутнє: тренінг для успішної соціалізації».....	104
3.3. Ефективність впровадження тренінгової програма для підлітків «Старт у майбутнє: тренінг для успішної соціалізації».....	108
Висновки до третього розділу.....	113
ВИСНОВКИ.....	117
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	120
ДОДАТКИ	127

ВСТУП

Актуальність теми дослідження визначається низкою соціальних, психологічних та освітніх факторів, які значною мірою впливають на успішний розвиток підлітків у період їхнього дорослішання та формування в професійному контексті. У сучасних умовах змінюється як соціокультурне середовище, так і вимоги до підготовки молоді до професійної діяльності, що ставить нові виклики перед системою освіти, зокрема у контексті професійної освіти.

З огляду на глобалізаційні процеси, інтенсифікацію технологічних змін та швидкий розвиток ринку праці, одним із важливих аспектів підготовки молоді є соціалізація, яка визначає не тільки професійну готовність до роботи, але й здатність адаптуватися до соціуму, взаємодіяти з колективом, вирішувати конфлікти, розвивати особистісні якості, що є необхідними для професійної діяльності. Заклади професійно-технічної освіти відіграють важливу роль у цьому процесі, оскільки вони забезпечують підлітків не лише професійними знаннями і навичками, але й сприяють розвитку соціальних компетентностей, які є необхідними для успішної інтеграції в суспільство [38].

Соціалізація підлітків у контексті професійної освіти має особливе значення, оскільки цей період є критичним для формування цінностей, норм поведінки, а також для розвитку вміння працювати в колективі, керувати емоціями, будувати ефективні комунікації. Підлітки, які проходять навчання в закладах професійно-технічної освіти, стикаються з необхідністю вибору професії, що є важливим кроком у їхній життєвій траєкторії, і цей вибір може суттєво вплинути на їх подальшу соціальну адаптацію та кар'єрний розвиток.

У сучасних умовах все більше уваги приділяється питанню соціальної адаптації молоді в умовах навчальних закладів, які орієнтовані на професійну

підготовку. Підлітки, що потрапляють у ці навчальні заклади, можуть зіштовхуватись із низкою соціальних проблем, таких як проблеми з самооцінкою, недостатній рівень соціальних навичок, труднощі в міжособистісному спілкуванні, низька мотивація до навчання, що потребує спеціальних підходів до їх соціалізації та розвитку [49].

Отже, соціалізація підлітків у закладах професійно-технічної освіти є актуальним науковим питанням, яке вимагає комплексного підходу та глибокого аналізу впливу навчального середовища на формування соціальних навичок, адаптацію до сучасних умов праці та розвитку особистості молодшої людини. Вивчення цього процесу дозволяє краще зрозуміти, як забезпечити успішну соціалізацію молоді, а також як навчальні заклади можуть бути орієнтовані на максимальне використання потенціалу кожного студента, сприяючи його гармонійному розвитку як професіонала та соціальної особистості.

Наявність недостатнього теоретичного обґрунтування та обмежені емпіричні дослідження акцентують на актуальності та необхідності глибшого аналізу даної проблеми, що зумовило вибір теми для кваліфікаційної роботи: «Соціалізація підлітків в умовах закладу професійної (професійно-технічної освіти)».

Об'єкт дослідження: процес соціалізації підлітків в умовах закладу професійної (професійно-технічної) освіти.

Предмет дослідження: соціально-психологічні аспекти соціалізації підлітків в професійно-технічних навчальних закладах, а також фактори, які впливають на ефективність соціалізації та адаптації молоді до навчального та професійного середовища.

Мета дослідження: вивчення процесу соціалізації підлітків в умовах закладу професійної (професійно-технічної) освіти, визначення основних чинників, що впливають на соціальну адаптацію молоді, а також розробка тренінгової програми розвитку соціалізації підлітків в умовах закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

Завдання які необхідно розв'язання для досягнення зазначеної мети дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні особливості дослідження соціалізації підлітків в умовах закладу професійної (професійно-технічної освіти), а саме: сучасні психологічні підходи до визначення поняття «соціалізація особистості», ключові аспекти та критерії результативності соціалізації підлітків, особливості соціалізації підлітків в умовах закладу професійної (професійно-технічної освіти).

2. Здійснити емпіричне дослідження соціалізації підлітків у закладах професійної (професійно-технічної освіти) та описати його результати.

3. Розробити та перевірити ефективність впровадження в освітній процес тренінгову програму для підлітків «Старт у майбутнє: тренінг для успішної соціалізації».

У процесі дослідження нами застосовувалися такі **методи**:

– теоретичні: аналіз для вивчення існуючих наукових підходів, теорій і концепцій, що стосуються теми дослідження; систематизація – дозволяє узагальнити і структурувати наукові дані для формулювання висновків і рекомендацій; порівняння використовувалось для аналізу подібних програм і підходів у різних освітніх закладах.

– емпіричні: анкетування та тестування для збору даних на основі використання таких методик та анкет: проективна методика «Хто Я?» (М. Кун, Т. Макпарленд), анкета «Вивчення ставлення підлітків до оточуючих» (авторська розробка), методика діагностики рівня самооцінки та рівня домагань (Т. Дембо, С. Рубінштейн);

– статистичні: методи кількісної обробки отриманих даних, зокрема: підрахунок відсоткового співвідношення відповідей респондентів; обчислення середніх арифметичних значень для виявлення загальних тенденцій, а також використання програмного забезпечення для обробки даних (MS Excel), що забезпечило наочність і точність представлених результатів.

Експериментальна база дослідження: Державний професійно-технічний навчальний заклад «Володарський професійний аграрний ліцей».

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше визначено особливості процесу соціалізації підлітків в умовах професійної (професійно-технічної) освіти як цілісного соціально-педагогічного явища, що охоплює формування соціальної компетентності, професійної ідентичності та громадянської активності; уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження соціалізації підлітків, зокрема зміст понять, що відображають структурні компоненти, механізми та динаміку цього процесу в підлітковому віці; набули подальшого розвитку наукові уявлення про соціально-педагогічні умови, чинники та етапи соціалізації підлітків у системі професійної освіти, що дало змогу комплексно оцінити їхню роль у соціальному становленні особистості; здійснено інтеграцію підходів педагогіки, психології та соціології у вивченні проблеми соціалізації підлітків, що забезпечило міждисциплінарне осмислення досліджуваного явища; збагачено теорію виховання та соціального розвитку молоді шляхом акцентування на ролі професійного освітнього середовища як важливого чинника соціалізації підлітків у перехідний період їхнього життя.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні та апробації тренінгової програми, спрямованої на формування в студентів навичок міжособистісної взаємодії, самостійності, відповідальності, громадянської активності та професійної ідентичності. Матеріали дослідження можуть бути використані в освітньому процесі умовах закладу професійної (професійно-технічної) освіти для удосконалення індивідуальної та групової роботи з підлітками, особливо тими, які перебувають у складних життєвих обставинах або мають труднощі соціального характеру.

Результати дослідження можуть стати основою для підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, розробки тренінгових і консультативних програм для майстрів виробничого навчання, класних керівників, соціальних

педагогів і практичних психологів.

Запропоновані підходи можуть бути впроваджені у практику роботи соціальних служб, центрів зайнятості молоді та інших інституцій, що займаються підтримкою підлітків у процесі професійного та соціального становлення.

Дослідження сприяє вдосконаленню виховної системи умовах закладів професійної (професійно-технічної) освіти., орієнтованої не лише на професійну підготовку, а й на всебічний розвиток особистості студента як активного члена суспільства.

Таким чином, отримані результати мають прикладне значення і можуть бути використані для підвищення ефективності освітнього процесу у умовах закладах професійної (професійно-технічної) освіти з метою забезпечення гармонійної соціалізації підлітків.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорено на IV-ій Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Соціально-освітні домінанти професійної підготовки сучасного компетентного фахівця».

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота містить вступ, три основні розділи, висновки до кожного з розділів, загальні висновки, список використаних джерел та додатки. Робота містить 3 рисунки та 7 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ)

1.1. Соціалізація особистості: сучасні психологічні підходи та інтерпретації

Поняття «соціалізація» належить до числа найбільш складних і багатограних у сфері соціальних та психологічних наук. Його визначення викликає численні наукові дискусії, оскільки охоплює широкий спектр аспектів становлення особистості в суспільному середовищі. Теоретичне осмислення соціалізації постає складним завданням через багатовимірність цього феномену, що зумовлює існування різноманітних інтерпретацій і концептуальних підходів серед дослідників [53].

Перші спроби наукового аналізу процесів соціалізації почали активно формуватись наприкінці XIX століття. Виникнення самого терміна пов'язують із працями таких видатних мислителів, як американський соціолог Ф. Гіддінгс та французький соціолог Г. Тард, які одними з перших висвітлювали проблематику взаємодії індивіда з соціальним середовищем. З того часу розуміння соціалізації суттєво еволюціонувало, вбираючи в себе досягнення суміжних дисциплін – психології, педагогіки, культурології та інші [50].

Сутність і зміст поняття «соціалізація» багато в чому визначаються тим, як автори теоретичних підходів розглядають структуру та природу особистості – як біопсихосоціального або психосоціогенного утворення. Саме тому визначення соціалізації відрізняються не лише термінологічно, але й концептуально, залежно від глибинного бачення ролі індивіда в суспільстві [34].

Упродовж XX століття в західній соціологічній і психологічній науці закріпилося розуміння соціалізації як важливої складової процесу становлення особистості. У цьому контексті соціалізація трактується як формування базових, усталених рис індивіда, що проявляються в соціально організованій діяльності, яка регулюється функціональною та рольовою структурою суспільства.

Значний внесок у формування сучасного бачення соціалізації зробив Т. Парсонс, який інтерпретував її як процес перетворення людини на особистість у результаті засвоєння норм співжиття та інтеграції в інституційно організовані соціальні системи. Джерела цієї концепції також містяться у працях американського психолога А. Бандури та французького соціолога й юриста Г. Тарда [66].

Серед провідних підходів до вивчення соціалізації у зарубіжній науці вирізняються:

- теорія соціального наочіння (А. Бандура, Б. Скіннер, Дж. Доллард);
- теорія моральної соціалізації (Л. Колберг, А. Маслоу);
- еволюційна теорія соціалізації (Е. Еріксон);
- рольові концепції соціалізації (Дж. Мід, Т. Парсонс) [2; 14; 66].

Попри концептуальні відмінності, всі ці підходи об'єднує ключова ідея: соціалізація розглядається як процес прийняття особистістю цінностей, переконань, моделей рольової поведінки соціальної групи, до якої вона прагне належати. Цей процес передбачає оволодіння навичками виконання соціальних ролей та здатність діяти відповідно до очікувань інших членів суспільства в різних життєвих ситуаціях.

До основних положень зазначених підходів можна віднести такі:

1. Соціалізація здійснюється через механізми ідентифікації та соціального наочіння.
2. Об'єкт ідентифікації відіграє роль поведінкової моделі для суб'єкта соціалізації.
3. У процесі соціалізації формуються елементи самосвідомості

особистості [58].

Однією з найвпливовіших теорій у дослідженні процесу соціалізації є еволюційна теорія соціалізації Е. Еріксона, яка репрезентує цей процес як послідовне подолання індивідом критичних психосоціальних ситуацій, що закономірно виникають у різні періоди життя. Згідно з його підходом, на кожному етапі життєвого циклу особистість стикається з конкретним завданням, успішне вирішення якого сприяє формуванню здорової ідентичності та інтеграції в соціум [21].

У вітчизняній соціальній і віковій психології також склалась багата традиція осмислення соціалізації, що охоплює різноманітні підходи та інтерпретації. Дослідженням цієї проблематики у 1970–1990-х роках займалися такі провідні науковці, як І. Кон, В. Москаленко та інші. Загальним для більшості з них є розуміння соціалізації як процесу включення особистості у соціальне середовище через засвоєння норм, цінностей та культурних орієнтирів, властивих певній соціальній спільноті [24].

Однак, попри спільне бачення ролі соціального досвіду у формуванні особистості, підходи до його структури та механізмів відрізняються. Так, наприклад, В. Циба трактує соціалізацію як процес «інтеріоризації» – тобто внутрішнього засвоєння соціальних норм, які з часом перестають сприйматися як зовнішні вимоги і стають частиною особистісного «Я». Відповідно, поведінка індивіда регулюється не зовнішнім тиском, а внутрішнім переконанням у необхідності дотримання соціальних настанов. У результаті формується стійке відчуття відповідності власної поведінки до норм соціального середовища [64].

У межах вітчизняної психологічної традиції значну роль у розумінні соціалізації відіграє Л. Виготський, який трактує цей процес як складову загального розвитку особистості. В основі його культурно-історичної концепції розвитку лежить ідея про те, що формування особистості відбувається в процесі активної взаємодії та взаємовпливу з соціальними групами, насамперед – у колективах, де індивід засвоює культурні норми,

мову, цінності та моделі поведінки [13].

I. Кон розглядає соціалізацію крізь призму засвоєння соціального досвіду, під яким розуміє індивідуальну систему соціальних ролей і культурних зразків, які індивід не лише опановує, а й згодом репродукує. У ході цього процесу формуються конкретні риси особистості, що відображають її включення в соціум [24].

У науковому дискурсі існують також різні підходи до співвідношення понять соціалізація та адаптація. Згідно з однією з точок зору, соціалізація є безперервною адаптацією живого організму до соціального середовища. У цьому контексті вона розглядається як здатність особистості пристосовуватись до реакцій інших людей, змінюючи свою поведінку відповідно до соціальних очікувань.

Натомість інші дослідники вважають, що адаптація є лише одним із механізмів соціалізації, що виконує допоміжну функцію у складному процесі включення особистості в соціальне середовище. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти соціалізацію як динамічний процес формування поведінкових стратегій, орієнтованих на ефективну взаємодію з соціальним середовищем.

На думку Л. Орбан-Лембрик, соціалізація є двостороннім процесом, що передбачає не лише засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом вход-ження в соціальне середовище, але й його активне відтворення у власній поведінці, установках і взаємодії з іншими. Учена виокремлює дві ключові форми реалізації процесу соціалізації – соціальну адаптацію та інтеріоризацію [43].

Соціальна адаптація трактується як процес пристосування індивіда до соціального середовища, який передбачає освоєння рольових функцій, соціальних норм, включення до різних соціальних спільнот, а також засвоєння правил і умов функціонування суспільних інституцій. Іншими словами, адаптація є зовнішнім виявом соціалізації, що забезпечує інтеграцію людини до соціуму.

Інтеріоризація, у свою чергу, розуміється як процес глибшого рівня –

переведення зовнішніх соціальних норм, цінностей та ідеалів у внутрішню структуру особистості. Через інтеріоризацію елементи соціального досвіду трансформуються у частину внутрішнього світу індивіда, стаючи його «Я». Згідно з Л. Орбан-Лембрик, людина не лише адаптується до умов соціального середовища, а й активно переосмислює соціальні впливи, трансформуючи їх у власні цінності, орієнтації та установки [43].

Більшість вітчизняних дослідників дотримуються позиції, що соціалізацію не можна зводити виключно до процесу адаптації. Соціалізація має значно ширший зміст, адже включає в себе не тільки пристосування до соціальних умов, а й формування індивідуальності, внаслідок чого людина стає повноцінною особистістю.

У контексті культурно-історичної парадигми Л. Виготський розглядає соціалізацію як процес становлення самосвідомості та активної життєвої позиції особистості. Він акцентує увагу на тому, що особистість формується не пасивно, а через взаємодію із соціальним середовищем, у якому вона активно засвоює та трансформує соціальні впливи [13].

Цю думку розвиває Н. Абдюкова, яка наголошує, що соціалізація не зводиться до механічного засвоєння соціальних норм і цінностей. Вона вказує на важливість внутрішнього переосмислення цих норм, що супроводжується формуванням особистісного ставлення до них. Таким чином, індивід виступає не просто об'єктом впливу соціального середовища, а активним суб'єктом, який пропускає соціальні вимоги крізь призму власної свідомості, відкидаючи або приймаючи їх у відповідності до своєї індивідуальності [1].

В. Москаленко також підкреслює активну роль особистості в процесі соціалізації. Вона визначає цей процес як взаємодію індивіда із суспільством, що здійснюється на основі предметно-перетворюючої діяльності, зокрема праці. У цьому контексті соціалізація набуває конкретно-історичної форми, в якій особистість не лише пристосовується до соціуму, але й формує власну соціальність через практичну діяльність [39].

Л. Орбан-Лембрик визначає соціалізацію як процес включення індивіда в суспільство, в ході якого відбувається активне засвоєння соціального досвіду, ролей, норм та цінностей, що необхідні для успішної життєдіяльності в конкретному соціальному середовищі. У цьому процесі формуються соціальні якості особистості, її знання, уміння та навички, які забезпечують дієздатну участь у соціальних відносинах. Водночас соціалізація сприяє усвідомленню індивідом своєї індивідуальності, особистісного сенсу та становленню ідентичності [43].

В межах адаптивно-розвивальної концепції М. Лукашевича соціалізація розглядається як динамічна взаємодія особистості з навколишнім середовищем, що відбувається протягом усього життя через низку послідовних адаптацій у різних сферах життєдіяльності. Такий підхід акцентує на формуванні творчої та мобільної особистості, здатної до гнучкої адаптації та самореалізації в умовах соціальних змін [34].

Цю концепцію поділяє і В. Циба, який розглядає соціалізацію як процес структуралізації сфери свідомості особистості, в ході якого вона набуває соціогенних параметрів. Ці параметри визначають потреби, регулюють поведінку через соціальні настанови та мотивують діяльність. Особистість, за таким підходом, здатна інтегрувати ці елементи у цілісні програми життєдіяльності, що забезпечують її ефективне функціонування в суспільстві [64].

Отже, в сучасній соціально-психологічній науці панує уявлення про активну природу соціалізації, в якій особистість не лише адаптується до соціальних умов, а й формує власну індивідуальність, перетворюючись із біологічної істоти на соціально орієнтовану особистість.

Деякі психологічні дослідження [28; 40; 46] вивчають проблему соціалізації людини через призму культурно-діяльнісної концепції соціалізації особистості, основою якої є ідея діяльнісного опосередкування особистісного розвитку. Відповідно до цієї теорії, діяльність розглядається як єдність свідомості та поведінки, тобто поєднання зовнішніх і внутрішніх

компонентів особистості, що відображає її включення в систему соціальних взаємозв'язків. У цьому контексті найбільш об'єктивним критерієм для оцінки рівня соціалізованості особистості є результат і ефективність її діяльності.

Згідно з культурно-діяльнісною концепцією соціалізації особистості, соціалізація визначається як процес формування основних характеристик людської особистості – свідомості, почуттів, здібностей тощо – під впливом соціальних умов, у яких протікає її життєдіяльність. Основні положення культурно-діялісної концепції соціалізації особистості вказують, що процес формування особистості триває протягом усього життєвого шляху людини. Особистість створюється її діяльністю, яка є необхідною умовою для формування особистісних якостей, а через діяльність здійснюється самореалізація особистості. Оскільки соціальні умови завжди мають динамічний характер, соціалізація людини супроводжується постійною зміною її особистісних характеристик. Цей процес відбувається завдяки новим зв'язкам і відносинам, що виникають у процесі спілкування, вступу в нові соціальні групи, прийняття нових ролей, зміни установок, мотивів, потреб. Така зміна триває протягом усього життя людини [631].

Процес соціалізації здійснюється у всій його повноті, включаючи різні форми впливу, серед яких виділяються цілеспрямовані (виховання) і стихійні (автоматичне виховання певних соціальних якостей через перебування в мікросередовищі). Формування особистості має відбуватися через обидва ці процеси. Таким чином, цей підхід орієнтує на вивчення соціалізації особистості як багатоаспектного процесу, що охоплює різноманітні форми включення індивіда в культурно-діялісне освоєння, який триває протягом усього життя та відбувається в різних формах: цілеспрямованих, стихійних тощо.

Л. Орбан-Лембрик також підкреслює, що процес соціалізації особистості не може відбуватися поза сферою діяльності, в якій людина проявляє свою сутність як суспільний індивід. Це включає вираження своєї самостійності, ініціативи, творчості, професіоналізму та освоєння нових видів активності.

Важливо, що в рамках соціалізації індивід не лише сприймає соціальні норми, але й активно бере участь у створенні та зміні соціальних умов через свою діяльність [43].

М. Корнєв і А. Коваленко трактують соціалізацію як процес входження особистості до різних соціальних груп на основі засвоєння норм, ідеалів і цінностей, що відбувається через виховання та навчання. Вони визнають, що соціальна діяльність – робота, спілкування, гра, навчання – є головним чинником цього процесу. Це підкреслює важливість активної участі людини в різноманітних формах соціальної діяльності, що дозволяє їй розвиватися та адаптуватися в суспільстві [25].

Таким чином, більшість вітчизняних вчених сходяться на думці, що діяльність є одним з основних факторів соціалізації особистості. Це особливо важливо, оскільки сучасні дослідження соціалізації акцентують на тому, що цей процес триває все життя. Завдяки соціалізації у людини формуються певні соціальні якості, які відповідають вимогам суспільства, в якому вона проживає. Важливим є те, що процес соціалізації характеризується активністю особистості, а головним критерієм його успішності є здатність людини вільно функціонувати в соціумі. Одним із ключових висновків сучасної теорії соціалізації є те, що особистість не є лише пасивним об'єктом зовнішніх впливів, а активним суб'єктом цього процесу. Тому одне з основних завдань соціалізації полягає в інтеграції людини в активну творчу діяльність, що базується на соціальному досвіді взаємодії з іншими.

Процес соціалізації особистості є багатограним і складним явищем, що охоплює безліч аспектів і факторів. Він включає різноманітні засоби, має визначену мету, а також певні суб'єкти, об'єкти та механізми. Зміст соціалізації формується через взаємодію численних компонентів, серед яких важливими є засвоєння системи знань, здобуття соціального досвіду, а також включення особистості в специфічне суспільство. Ці компоненти взаємодіють між собою протягом розвитку особистості, формуючи основу для її подальшого адаптаційного процесу.

Головним шляхом соціалізації є спілкування та взаємодія людей у процесі діяльності. Через це взаємодію особистість досягає нормативно-пропоновані зразки поведінки, соціальні традиції та інші соціальні установки, що визначаються її середовищем. Процес соціалізації має кінцеву мету, яка може виражатися в утвердженні певних моделей поведінки, які вважаються соціально прийнятними, а також у підтримці традицій та норм, що мають значення для конкретного суспільства [29].

Соціалізація включає різноманітні впливи середовища на особистість. Це можуть бути як стихійні, так і цілеспрямовані впливи, контрольовані та спонтанні, що в свою чергу викликають різні реакції з боку особистості. Важливою особливістю соціалізації є те, що вона припускає активну реакцію самої особистості на ці впливи, що дозволяє їй адаптуватися та змінюватися в залежності від соціальних умов.

Соціалізація реалізується через інститути соціалізації – конкретні соціальні групи, в яких індивід долучається до системи норм, цінностей і соціальних зв'язків. Це можуть бути такі інститути, як сім'я, школа, громадські організації, ЗМІ та інші. Кожен з цих інститутів має стійку форму організації спільної діяльності, що регулюється усталеними правилами, принципами та нормами. Ці інститути забезпечують необхідні умови для формування особистості, сприяючи її інтеграції в суспільство та розвитку соціальних якостей.

Психологічні впливи, що здійснюють перехід зовнішніх соціальних впливів у внутрішні регулятори поведінки людини, називаються соціально-психологічними механізмами соціалізації. Це важливі елементи, що допомагають людині адекватно відображати реалії соціального життя та адаптуватися до них, інтегруючи соціальні норми, цінності та установки в систему внутрішніх переконань і моделей поведінки [29].

Хоча поняття соціально-психологічних механізмів соціалізації широко застосовується в психологічній науці, систематичний аналіз і чітка класифікація цих механізмів поки що відсутні. Різні вчені виділяють різні

механізми: одні включають такі явища, як наслідування, ідентифікацію, навіювання, інші ж – соціальну фасилітацію, конформізм, засвоєння стандартів поведінки, прийняття групових норм, самоконтроль, соціальний обмін тощо. Це свідчить про багатогранність і різноманітність впливів, які можуть мати як спонтанний, так і систематичний характер.

Механізми соціалізації можуть бути поділені за різними критеріями. Одним із таких критеріїв є організованість: соціалізація може відбуватися як через цілеспрямовані впливи, такі як навчання, виховання, інструктаж, так і через стихійні впливи, що виникають безпосередньо в процесі життєдіяльності, наприклад, через наслідування, ідентифікацію, авторитет чи лідерство. Іншим критерієм є усвідомленість впливу: одні механізми, такі як переконання або вплив авторитету, є усвідомленими, тоді як інші, як-от наслідування чи психологічне зараження, можуть бути неусвідомленими, особливо в ранньому дитинстві [19].

Завдяки цим механізмам соціалізації зовнішні соціальні регулятори – норми, цінності, ідеали – інтеріоризуються, тобто стають внутрішніми регуляторами поведінки людини, допомагаючи їй функціонувати в соціумі, відповідно до прийнятих норм і стандартів. Цей процес є ключовим у становленні особистості та її інтеграції в соціальну структуру.

При дослідженні процесу соціалізації важливо враховувати різні стадії її розвитку, оскільки кожна з них має свої особливості та визначає етапи становлення особистості та засвоєння соціального досвіду. Однак єдиної класифікації стадій соціалізації немає, оскільки різні наукові підходи використовують різні критерії для їх визначення.

Один із підходів, зокрема соціологічний, виокремлює такі стадії, пов'язані з участю людини в трудовій діяльності: дотрудова, трудова і післятрудова стадії соціалізації.

1. Дотрудова стадія охоплює дитячий, підлітковий та юнацький вік, включаючи два самостійні етапи:

– рання соціалізація – це етап, коли дитина вчиться основам взаємодії

з оточенням, засвоює перші соціальні норми та правила;

– навчання – етап, пов'язаний із формуванням знань, навичок і підготовкою до дорослого життя, коли молодь активно готується до соціальної ролі в майбутньому.

2. Трудова стадія зв'язана із соціальною зрілістю особистості, коли людина реалізує та поглиблює набуті соціальні знання й досвід у професійній діяльності, в процесі роботи, пізнання та соціальних взаємодій.

3. Післятрудова стадія охоплює період після завершення трудової діяльності (пенсійний вік), коли реалізується потенціал людей старшого віку, а також важливість адаптації до нових соціальних ролей після виходу на пенсію [36].

Згідно з психоаналітичним підходом, стадії соціалізації пов'язані з розвитком біологічних потягів, інстинктів та підсвідомих мотивів. Це бачення більше акцентує увагу на внутрішніх психологічних процесах, що супроводжують соціалізацію на кожному етапі життя.

Також існує компромісний підхід, який поєднує як психоаналітичні, так і соціологічні погляди. Він виділяє:

1. Первинну соціалізацію, яка включає два етапи: від народження до початку навчання; від початку навчання до соціальної зрілості і вибору професії.

2. Вторинну соціалізацію, що охоплює періоди дорослого життя, в яких людина освоює нові соціальні ролі через працю, пізнання та спілкування в різних сферах діяльності [6].

Ці стадії допомагають зрозуміти, як особистість формує своє місце в соціумі і які внутрішні та зовнішні чинники впливають на її розвиток на різних етапах життя.

Соціалізація людини є багатогранним і складним процесом, який відбувається в умовах конкретної життєдіяльності і охоплює всі аспекти залучення особистості до культури, навчання, виховання. Цей процес дозволяє людині набути соціальності, здатності брати участь у соціальному

житті. Дослідження соціалізації торкається багатьох важливих аспектів, таких як формування, розвиток, виховання і навчання особистості, що робить необхідним чітке визначення цих процесів.

Хоча соціалізація, розвиток, виховання та навчання мають спільну кінцеву мету – формування розвиненої індивідуальності, кожен із цих процесів має свою специфіку, характерні ознаки та зміст. Зокрема:

- розвиток є процесом змін станів систем, що закономірно відбуваються, супроводжуючись переходом до більш високого рівня. Це включає як кількісні, так і якісні зміни, які є не випадковими, незворотними та тривають протягом певного часу;

- психічний розвиток людини – це закономірний процес змін її психічних функцій, властивостей, свідомості та самосвідомості під впливом соціального і біологічного середовища, навчання і виховання. Вчені наголошують, що психічний розвиток дитини обумовлює цілісну структуру її особистості, що включає зміни у всіх аспектах психічної діяльності, таких як мотивація, інтереси і поведінка [3].

Важливою особливістю процесу розвитку є взаємозв'язок між кількісними і якісними змінами, а також їх сталість та невідворотність. Таким чином, цей процес є не тільки результатом впливу зовнішнього середовища, а й результатом внутрішніх змін, що відбуваються в особистості на різних етапах її життя.

Л. Орбан-Лембрик зазначає, що між розвитком і соціалізацією є певні спільні та відмінні риси. Спільне полягає в тому, що обидва процеси зумовлені соціальними, зовнішніми чинниками. Водночас, розвиток відрізняється наявністю внутрішніх рушійних сил, таких як суперечності між внутрішнім і зовнішнім світом індивіда, незадоволені потреби або невідповідність між очікуванням і реальністю. Це також включає психофізіологічні зміни, які стають рушійною силою змін у розвитку особистості [43].

Поняття «соціалізація» та «розвиток» не є протиставленими, а

взаємодоповнюються, оскільки психологічні особливості розвитку детермінують вибірковість особистості у взаємодії з оточенням. Це означає, що на кожному етапі розвитку особистість обирає, що для неї є важливим, та як взаємодіяти з соціальним середовищем.

Щодо навчання, Л. Орбан-Лембрик підкреслює, що це цілеспрямований процес, який включає передачу знань, умінь і розвиток психічних функцій, а також активізацію пізнавальної діяльності. Водночас виховання є соціально-педагогічним процесом, який передбачає створення умов для всебічного розвитку людини [43].

Схожість між вихованням і соціалізацією полягає в тому, що обидва процеси здійснюються під впливом суспільства і його соціальних інститутів, однак, на відміну від виховання, соціалізація також включає стихійні і неорганізовані елементи, оскільки вона може відбуватися в результаті безпосереднього впливу середовища, а не лише внаслідок цілеспрямованих дій.

Соціалізація є значно ширшим і багатограннішим процесом, ніж виховання. Вона може бути як організованою, так і стихійною, і не завжди є усвідомленою. Це процес, який має суспільно-історичний характер і забезпечує нормативне функціонування індивіда в соціумі, а також поступове нарощування його соціального потенціалу. Тобто соціалізація не лише формує навички, але й дає можливість особистості адаптуватися та взаємодіяти з іншими людьми в рамках соціальних норм та цінностей [4].

Я. Коломінський зазначає, що соціалізацію не можна розглядати як «третій вимір» у розвитку особистості, який стоїть окремо від виховання і навчання. Виховання та навчання є важливими засобами соціалізації, через які цей процес здійснюється. Проте, соціалізація в свою чергу створює основу для виховання і навчання, наповнюючи їх реальним життєвим змістом і суспільною значущістю. Таким чином, вона взаємодіє з іншими процесами, такими як виховання і навчання, забезпечуючи їх глибшу соціальну значущість [30].

Н. Максимова підкреслює, що виховання є комплексом впливів, який забезпечує процес соціалізації індивіда. Це ще раз підтверджує тісний

взаємозв'язок між вихованням, навчанням і соціалізацією. Всі ці процеси не є ізольованими, а взаємодіють і доповнюють один одного, створюючи цілісну картину розвитку особистості в соціумі [36].

Процес соціалізації відбувається в конкретному середовищі – сфері соціалізації, де індивід поступово розширює та примножує свої соціальні зв'язки з зовнішнім світом. Основними сферами соціалізації є діяльність, спілкування та самосвідомість.

1. Діяльність є тією сферою, в якій людина виражає себе як суспільний індивід, проявляє ініціативу, творчість, самостійність і професіоналізм. Через діяльність індивід засвоює нові форми активності і взаємодії з оточенням. Це також простір для самовираження та здобуття нових навичок.

2. Спілкування забезпечує процес особистісного розуміння себе та інших. Тут відбувається взаємодія, збагачення змісту взаємин і сприйняття інших людей, що в свою чергу сприяє розвитку комунікативних навичок та емоційного інтелекту.

3. Самосвідомість є ключовою для розвитку особистості. Це сфера, у якій індивід усвідомлює своє «Я», соціальний статус, засвоює соціальні ролі та формує свою моральну орієнтацію. Важливим аспектом є розвиток ідентичності, яка допомагає людині зрозуміти своє місце в соціумі [36].

Таким чином, соціалізація характеризується як процес поступового розширення сфери діяльності, спілкування та самосвідомості індивіда. Вона забезпечує розвиток саморегуляції, становлення особистісної ідентичності та формування активної життєвої позиції. У рамках цього дослідження соціалізація розглядається через призму діяльності особистості, з акцентом на формування самосвідомості через особистісну ідентичність.

В. Циба підкреслює, що для успішного функціонування в сучасному суспільстві людина повинна бути соціалізованою, тобто мати сформовану самосвідомість. Вона повинна бути суб'єктом міжособистісної діяльності для реалізації своїх життєвих стратегій, зокрема стратегічних програм [64].

Таким чином, соціалізація розглядається як складний та багатогранний процес взаємин людини із соціальним середовищем. Цей процес здійснюється через її входження в різні соціальні групи і спільноти, а також через включення в конкретні види діяльності. У процесі соціалізації людина набуває соціального досвіду через соціальне пізнання, ідентифікацію, навчання та виховання. В результаті цього формуються соціальні норми, цінності та ідентичність особистості. Важливо, що сприятливий розвиток процесу соціалізації сприяє формуванню активної позиції суб'єкта та системи саморегуляції поведінки, що дозволяє людині інтегруватися в групу, суспільство і реалізовувати свій творчий потенціал.

Основним методологічним підходом для цього дослідження є культурно-діяльнісна концепція соціалізації особистості, яку розробили такі вчені, як О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, В. Москаленко і В. Циба. Цей підхід підкреслює важливість взаємодії людини з її культурним середовищем через діяльність, що формує її соціальні ролі і свідомість.

1.2. Соціалізація підлітків: ключові аспекти та критерії її результативності

У наукових дослідженнях соціалізації акцентується увага на тому, що цей процес триває протягом усього життя людини і має свої специфічні риси на різних етапах розвитку. Соціалізація підлітків є важливим етапом, що визначається певними фізіологічними, психологічними та соціальними змінами. Для підліткового віку характерна велика чутливість до впливів навколишнього середовища, що, в свою чергу, зумовлює особливості цього етапу розвитку. Напрями і зміст соціалізаційного процесу підлітків безпосередньо залежать від соціальних умов, які їх оточують, а також від моральних норм, цінностей та соціальних ролей, що панують в їхніх соціальних групах. Саме в цей період підлітки активно шукають способи самовираження, самоствердження та інтеграції в групи, до яких вони належать [67].

С. Максименко і С. Ракитянська вказують, що пубертатний період є сенситивним до впливу соціальних факторів і характеризується деяким послабленням генетичних впливів на розвиток особистості підлітка. У цей час активно формуються соціальні навички, які впливають на подальшу інтеграцію в суспільство. Водночас, межі підліткового віку можуть варіюватися залежно від індивідуальних особливостей розвитку дітей, що робить цей період досить складним для класифікації. Так, одні діти можуть вступати в підлітковий вік раніше, інші – пізніше, а пубертатна криза може проявлятися в різному віці – від 11 до 13 років. Зазвичай науковці виділяють два основні етапи підліткового віку: молодший підлітковий вік, що охоплює період з 11 до 13 років, та старший підлітковий вік, який триває з 14 до 15 років. Кожен із цих етапів має свої специфічні особливості соціалізації, які проявляються в різних аспектах розвитку підлітка [35].

Згідно з думкою багатьох вчених, підліткова криза тісно пов'язана з появою у підлітків здатності та потреби пізнати себе як особистість, що має унікальні якості, притаманні лише їй. Цей процес самопізнання ідентифікується як основний рушійний фактор, що викликає у підлітка прагнення до самоствердження, самовираження і самовиховання. Відзначається, що саме в цей період підліток починає більш глибоко усвідомлювати свою особистість, свої цінності та місце в соціумі.

Більшість дослідників підкреслюють, що однією з ключових ознак підліткового віку є кардинальні зміни в сфері самосвідомості, які мають фундаментальне значення для подальшого розвитку особистості. У цей період активно формується самосвідомість, підліток починає розробляти власну систему оцінок, яка допомагає йому самостійно оцінювати свої вчинки, почуття та поведінку. Поява незалежної системи самооцінки є важливим етапом, адже вона дозволяє підліткові знаходити відповіді на питання про те, хто він є, і яким чином він хоче себе бачити в суспільстві.

Ключовим моментом у розвитку самосвідомості підлітка є усвідомлення ним своєї індивідуальності та неповторності. Він поступово

починає розуміти, що відрізняється від інших людей, і ця усвідомленість допомагає йому формувати впевненість у своїй власній ідентичності. Водночас у свідомості підлітка відбувається поступова переорієнтація від зовнішніх оцінок (зокрема, батьківських) до внутрішніх, що дозволяє йому краще розуміти свої потреби та бажання і самостійно приймати рішення щодо власного розвитку [23].

Згідно з еволюційною теорією соціалізації, запропонованою Е. Еріксоном, основним завданням соціалізації та формування особистості підлітка є процес становлення особистісної ідентичності. Е. Еріксон стверджує, що в цей період життя підлітка виникає ключовий параметр зв'язку з навколишнім світом, який коливається між двома полюсами: позитивним полюсом психосоціальної ідентифікації «Я» та негативним полюсом плутанини ролей. Це означає, що перед підлітком постає завдання узагальнити і інтегрувати різні аспекти його життя та соціальні ролі – чи то він школяр, син, спортсмен, друг тощо. Йому необхідно зібрати ці ролі в єдине ціле, осмислити їх, пов'язати з минулим і спроектувати у майбутнє, створивши таким чином цілісне уявлення про себе та свою ідентичність [21].

Успішне виконання цього завдання дає підліткові відчуття того, хто він є, де знаходиться і куди рухається. Саме на цьому етапі формуються основи особистісної ідентичності, що дозволяє підлітку краще орієнтуватися у своїй поведінці та здійснювати самоорганізацію. Таким чином, становлення особистісної ідентичності є важливим психосоціальним параметром у процесі соціалізації підлітка, оскільки цей процес сприяє формуванню впевненості у своїх цілях, цінностях та подальшому шляху розвитку.

С. Кузікова підкреслює, що становлення особистісної ідентичності є важливим етапом у розвитку самосвідомості підлітків. Вона зазначає, що вже на початкових етапах підліткового віку дитина починає усвідомлювати свою «самість», хоча це почуття ще недостатньо визначене, і для його укріплення необхідно чітко встановити межі свого «Я». У цей період процес самовизначення є важливим, оскільки підліток активно шукає відповіді на

питання про свою сутність і місце у світі [30].

Основний зміст процесу соціалізації підлітка полягає в розвитку почуття відокремленості «Я» від оточуючих через активну взаємодію з ними. С. Кузікова виділяє кілька ключових способів формування цього почуття, які можна спостерігати вже на ранніх етапах розвитку самосвідомості підлітка: по-перше, вироблення почуття дорослості, по-друге, ідентифікація себе з однолітками, що є характерною рисою підліткового віку, і, по-третє, пошук схвалення своєї поведінки та самооцінки з боку інших людей. Такі явища зазвичай спостерігаються в поведінці молодших підлітків, у яких внутрішня структура уявлення про себе є недостатньо сформованою і не повністю усвідомленою [30].

Наступним етапом розвитку самосвідомості є розширення та уточнення змісту «Я». Підліток починає усвідомлювати ті відносини, які складають основу його самосвідомості, і цей процес стає основою для формування ідентичності. Вчені називають цей етап становленням ідентичності особистості підлітка. Це реалізується через кілька основних процесів: по-перше, формування структури «Я» у молодших підлітків, по-друге, формування структури «Я» у старших підлітків, і по-третє, розвиток почуття власної гідності, що є важливим для подальшого процесу самовизначення і соціалізації.

Уявлення про себе в старших і молодших підлітків має суттєві відмінності, що зумовлено етапами розвитку їх самосвідомості. Дослідження показують, що в 12-річних підлітків у структурі самосвідомості на перше місце виходять вміння, інтереси, здібності та рівень розвитку інтелекту. Друге і третє місце займають самооцінка та рольові характеристики, а відносини з оточеннями людьми займають останнє місце. Для цього віку характерно домінування прагнення до розвитку та визнання своїх здібностей, що є важливою частиною формування самосвідомості [30].

Зміни в структурі самосвідомості стають очевидними у 13–14 річних підлітків. Вони вже надають найбільше значення самооцінці, що стає визначальним чинником для їхньої самооцінки. Наступні місця займають

вміння, рольові характеристики та відносини з однолітками. У старших підлітків (15 років) структура самосвідомості ще більше змінюється, ставши значно більш суб'єктивною. Провідне місце займають самооцінка та власні переживання, почуття і мотиви, а в подальшому – цінності, ідеали та життєві плани. Вміння та відносини з однолітками, рольові характеристики в цей період уже не мають такого важливого значення для розуміння самого себе, як у більш ранньому віці.

Загалом, на 15-му році життя підлітки починають ставити власні переживання та мотивацію в центр свого сприйняття себе, що надає їхній самосвідомості більшу цілісність і глибину. Таким чином, структура самосвідомості старшого підлітка більш зосереджена на самопізнанні, індивідуальності та внутрішньому світі.

Важливою особливістю є те, що вік 12-14 років вважається критичним для розвитку самосвідомості, оскільки в цей час формується більш чітке і визначене уявлення про себе. На цьому етапі взаємодія з оточенням і відображення в групах ровесників сприяють розвитку самосвідомості, але основна переорієнтація відбувається у старшому віці, коли підлітки переходять до процесу самопізнання [30].

Таким чином, розвиток і формування особистісної ідентичності в підлітковому віці відбувається поступово, починаючи від недостатньо розвиненої та неусвідомленої внутрішньої структури уявлення про себе у молодших підлітків, до більш цілісного і структурованого сприйняття себе в старших підлітків, яке вже менш залежить від зовнішніх оцінок і зосереджується на внутрішньому світі та індивідуальності.

Розвиток особистісної ідентичності підлітка тісно пов'язаний із прагненням до самопізнання та розвитку здатності до оцінки себе і своїх якостей. Самооцінка, як складова частина самосвідомості, є одним із основних новоутворень у підлітковому віці і відіграє важливу роль у процесі становлення особистості. Вона не лише визначає, як підліток бачить себе, а й впливає на його соціальну адаптацію та регулює його поведінку і діяльність.

Дослідники погоджуються, що в підлітковому віці самооцінка має специфічні особливості. Вона є ситуативною і нестійкою в молодшому підлітково-му віці, сильно залежить від зовнішніх впливів, таких як оцінка з боку значущих осіб (батьків, учителів, однолітків). У старшому підлітковому віці самооцінка стає більш стійкою, багатогранною і охоплює різні сфери життєдіяльності, що робить її менш піддатливою до зовнішніх змін і більш впевненою [7].

У процесі розвитку самосвідомості підлітки починають все більше орієнтуватися на внутрішній бік особистості, переходячи від оцінки випадкових рис до більш глибокого осмислення свого характеру, що дозволяє їм досягти вищого рівня самовизначення. Це означає, що у старшому підлітковому віці вони здатні сформулювати більш чітке уявлення про себе, свої цінності і життєві орієнтири.

Отже, розвиток самооцінки в підлітковому віці є важливим етапом, який сприяє не лише становленню особистісної ідентичності, але й соціальній адаптації та психологічному благополуччю підлітка.

Розвиток самооцінки в підлітковому віці є важливим аспектом соціалізації, який тісно пов'язаний з процесом формування особистісної ідентичності. Згідно з дослідженнями, самооцінка та рівень домагань молодших підлітків часто бувають неадекватними, тобто завищеними або заниженими. Це зумовлено тим, що на початкових етапах розвитку підлітки ще не мають чіткого і стабільного уявлення про себе.

З часом, у процесі соціалізації, самооцінка підлітків стає більш адекватною. Підлітки переходять від фрагментарного і поверхневого бачення себе до більш цілісного і комплексного уявлення. Це пояснюється тим, що в цей період вони починають усвідомлювати себе в багатьох аспектах: як особистість, член суспільства, учень, друг, тощо. Як наслідок, кількість якостей, які підлітки усвідомлюють у собі, зростає вдвічі порівняно з молодшими школярами.

Самооцінка старших підлітків стає більш узагальненою і менш

залежною від конкретних ситуацій. Вони також починають більш об'єктивно оцінювати свої недоліки, що підвищує рівень самокритичності. Це свідчить про більш високий рівень самосвідомості, оскільки вони можуть визнати свої слабкі сторони і працювати над їх виправленням [15].

Отже, розвиток самооцінки в підлітковому віці включає в себе кілька важливих характеристик, таких як адекватність, критичність, цілісність та стійкість. Ці зміни є важливими для нормальної соціалізації підлітка, адже вони дозволяють йому краще розуміти себе, будувати позитивні міжособистісні відносини і досягати цілей, що стоять перед ним у процесі дорослішання.

Становлення образу «Я» фізичного є важливою частиною процесу розвитку самосвідомості підлітка, оскільки фізичні зміни, що відбуваються в цей період, мають значний вплив на те, як підліток сприймає себе і як його сприймають інші. Підлітковий вік – це час, коли відбувається активний розвиток тіла, змінюються фізіологічні характеристики, такі як м'язова сила, розширення фізичних можливостей, а також спостерігається швидке стомлення та зміни в моторному апараті. Всі ці зміни можуть викликати відчуття незручності та непевності щодо своєї зовнішності, що є характерним для цього етапу розвитку.

Зовнішній вигляд підлітка стає важливим фактором соціальної адаптації та прийняття в групі однолітків. Відповідність фізичного розвитку прийнятим стандартам серед ровесників є визначальним для соціального визнання підлітка в колективі. Підлітки часто порівнюють себе з іншими, і на основі цих порівнянь формують уявлення про свою зовнішність і фізичні риси. Це також сильно впливає на їхню самооцінку і те, як вони бачать себе в очах інших [28].

Проблеми з образом тіла часто виникають у підлітків, особливо коли зміни в тілі відбуваються нерівномірно або коли спостерігається затримка в розвитку вторинних статевих ознак. Це може призводити до почуття неповноцінності і зниження авторитету серед однолітків. В особливості, хлопці з уповільненим статевим розвитком можуть відчувати значні хвилювання щодо своєї зовнішності, оскільки відставання в цьому процесі

може впливати на їх соціальний статус у групі.

Таким чином, образ власного тіла є важливим компонентом самосвідомості підлітка, адже він не тільки визначає рівень самоприйняття та впевненості в собі, а й впливає на взаємодію з однолітками та формування багатьох особистісних якостей, таких як життєрадісність, індивідуалізм, замкнутість. Цей процес є невід'ємною частиною соціалізації і відіграє важливу роль у формуванні самосвідомості підлітка.

Оцінка зовнішності підлітка є важливим аспектом його самосвідомості, який безпосередньо впливає на емоційний стан і взаємини з іншими людьми. Самооцінка, яка базується на зовнішньому вигляді, може викликати у підлітка певні негативні емоції, такі як сором'язливість і боязкість, особливо якщо він не задоволений своїм тілом або окремими фізичними рисами. Це часто призводить до бажання змінити свою зовнішність або скоригувати певні фізичні аспекти, щоб відповідати соціальним стандартам або щоб отримати прийняття в колективі.

Зокрема, хлопці можуть відчувати незадоволення своїм тілобудовою, особливо якщо вони вважають, що їх м'язова система розвивається недостатньо швидко або не відповідає ідеалам фізичної привабливості. Це може супроводжуватися відчуттям слабкості або незграбності в рухах. Подібне відчуття непевності щодо фізичного вигляду може спричиняти у підлітка розвиток скутості в поведінці, незручності або ж, навпаки, прагнення виглядати більш впевнено через манерність або надмірну рухливість.

Тілесність підлітка (його образ тіла) також тісно пов'язана з його статусом у групі, взаєминами з однолітками і навіть вибором партнерів для спілкування. У багатьох випадках сприйняття і оцінка себе через призму фізичного вигляду може визначати не тільки його соціальну поведінку, але й впливати на вибір взаємин, а також на академічні та пізнавальні активності.

Крім того, недостатнє оволодіння своїм тілом або сплутані уявлення про його можливості можуть впливати на поведінку підлітка, спричиняючи

труднощі в самовираженні і створюючи враження незграбності чи манірності. Успішне самовираження і здатність впевнено поводитися, визнаючи особливості свого тіла, є важливими чинниками розвитку емоційного благополуччя та соціальної адаптації підлітка [16].

Отже, процес формування образу тіла і прийняття власної зовнішності відіграє значну роль у розвитку підліткової самосвідомості і соціалізації, оскільки він корелює з багатьма аспектами емоційного стану, міжособистісних відносин і навіть вибором життєвих стратегій.

У підлітковому віці становлення цілісного фізичного образу «Я» є важливим етапом розвитку самосвідомості. На цьому етапі підлітки починають усвідомлювати і узагальнювати різні фізичні характеристики, що формуються в їх тілі. Це включає як рухові вміння та навички, так і більш загальне сприйняття фізичних якостей. Всі ці елементи взаємопов'язані та зливаються у загальний образ «Я», що має значний вплив на їх емоційний стан і соціальну адаптацію.

Саме в цей період виникають психологічні труднощі, які часто пов'язані з проблемами самоприйняття і незадоволенням своєю фізичною зовнішністю. Підлітки можуть відчувати себе некомфортно в своєму тілі, оскільки швидкі фізіологічні зміни, що відбуваються в цей час, можуть створювати відчуття непевності чи незадоволення з приводу змін, які відбуваються в їх фізичному розвитку.

Ці труднощі можуть спричинити емоційну напругу та впливати на загальний стан самосвідомості підлітка. В результаті, образ свого тіла стає ключовим компонентом цілісного образу «Я», що знову ж таки, тісно пов'язано з соціальними відносинами, самооцінкою та впевненістю в собі [40].

Таким чином, важливою частиною соціалізації в підлітковому віці є не лише розвиток фізичних навичок і вмінь, але й здатність підлітка приймати і любити своє тіло, що безпосередньо впливає на його загальний розвиток як особистості.

Почуття дорослості є одним із ключових новоутворень самосвідомості підлітка, що виникає на етапі переходу від дитинства до підлітковості. Це почуття характеризується змінами в самовідчутті підлітка, коли він починає усвідомлювати свою зрілість, незалежність та здатність приймати самостійні рішення. Виникнення такого уявлення про себе сприяє значним змінам у взаємодії з навколишнім середовищем, де підліток намагається знайти своє місце, демонструючи прагнення бути визнаним як дорослий.

Це новоутворення має глибоке значення для розвитку особистості, оскільки підліток починає відрізняти себе від дітей, відчуваючи себе більш незалежним і здатним до відповідальності за свої вчинки. Почуття дорослості також виявляється у спробах підлітка брати участь у діяльності, що раніше вважалася доступною лише для дорослих (наприклад, у розв'язанні серйозних життєвих проблем або демонстрації самостійності) [40].

Дослідники підкреслюють, що це почуття часто виявляється в прагненні до самостійності, особливо у виборі одягу, поведінці, манерах спілкування. Водночас у підлітка може виникати конфлікт між прагненням бути дорослим і ще дитячими рисами, що іноді призводить до емоційних труднощів і кризи ідентичності.

Отже, почуття дорослості є важливою характеристикою соціалізації молодшого підлітка, оскільки воно визначає багато аспектів його поведінки, ставлення до себе і до інших, а також взаємодії з оточенням.

Вчені справедливо зазначають, що почуття дорослості підлітка має багатогранний характер і проявляється в різних сферах його життя. Ось кілька важливих аспектів:

1. Соціально-моральна дорослість. Підлітки прагнуть бути визнаними дорослими в суспільстві, бажають, щоб оточуючі ставилися до них з повагою, довірою та тактом. Вони очікують, що будуть прийняті з правом на самостійність і визнання їх людської гідності.

2. Інтелектуальна дорослість. Виникає прагнення до самостійних думок та оцінок, підлітки починають формувати власні погляди, поглиблено

розмірковуючи над своєю особистістю і місцем у світі.

3. Романтична дорослість. Початок інтересу до романтичних стосунків та перші спроби побудувати емоційно зрілі зв'язки є характерними для підлітків, що відчують прагнення до дорослого життя.

4. Дорослість у розвагах і манері поведінки. Підлітки починають адаптувати свою поведінку, мову та інтереси до тих, що характерні для дорослих. Вони прагнуть створити власний стиль і продемонструвати свою зрілість через вибір активностей, зовнішній вигляд, манери [51].

Основні показники почуття дорослості, на думку вчених, включають:

- бажання бути сприйнятим як дорослий – це виявляється в прагненні до певної самостійності, до того, щоб на них звертали увагу як на рівноправних членів соціуму, і щоб їм довіряли;

- прагнення до самостійності – підлітки починають обмежувати участь дорослих у своєму житті, прагнучи створити певну відокремленість у деяких аспектах своїх інтересів та діяльності;

- сформованість власної лінії в поведінці та поглядах – підлітки відстоюють свої переконання та погляди, що допомагає їм сформувати самостійну особистість. Вони можуть почати висловлювати незгоду з авторитетами та проявляти незалежність у прийнятті рішень [45].

Ці зміни ведуть до значного розвитку самосвідомості, де підлітки стають більше зацікавленими у розумінні власного «Я» та своєму внутрішньому світі, починаючи розмірковувати про свої вчинки, які стають важливими для визначення їх місця в суспільстві.

У 11–12 років підлітки починають активно шукати відповіді на питання про своє «Я», розвиваючи інтерес до свого внутрішнього світу. У цей період самосвідомість набуває нових рис, і підліток прагне зрозуміти, ким він є насправді, а також уявляє, яким хотів би бути. Це свідоме порівняння власних якостей з ідеалами та уявленнями про себе є важливим етапом у становленні особистості. Пошук схвалення своєї поведінки з боку оточення стає важливою частиною цього процесу. Відчуття визнання з боку

однолітків або дорослих є необхідним для стабільності образу «Я».

Потреба в самопізнанні у підлітка виявляється через порівняння з іншими, особливо з однолітками. Це дозволяє підліткові оцінити свої сильні та слабкі сторони, зрозуміти свої можливості, а також знайти своє місце серед однолітків. Порівняння з іншими допомагає не лише у визначенні особистісних якостей, але й у формуванні самоповаги та самовизначення [45].

Взаємодія з однолітками є важливим аспектом соціального розвитку. Спілкування з іншими дітьми сприяє не лише освоєнню норм і правил поведінки, але й розширенню соціального досвіду. У групі підлітки вчаться співпрацювати, взаємодіяти, долати конфлікти, а також приймати різноманітність думок та поглядів. Ці взаємодії стають "школою" розвитку соціальних навичок, таких як емпатія, компроміс, і навички вирішення конфліктів, що є основою соціально-моральної дорослості.

Таким чином, соціальне середовище, зокрема взаємодія з однолітками, виступає важливим інструментом у формуванні самосвідомості та моральних якостей підлітка, сприяючи його адаптації в соціумі.

В. Циба зазначає, що підліткова стадія соціалізації є критичним періодом для формування внутрішніх соціальних регламентів, які підліток інтеріоризує, тобто осмислює та приймає як керівництво до дії. В цей час відбувається процес набуття досвіду як суб'єкта діяльності, коли підліток самостійно приймає рішення і оцінює їх наслідки, що дозволяє йому ставати більш самостійним і відповідальним [64].

Однією з важливих особливостей цього етапу є формування системи особистісних цінностей, що визначають як напрямок діяльності, так і критерії самооцінки підлітка. Це відбувається через орієнтацію на певні зразки (ролі, норми) та їх ієрархію, яка суттєво впливає на характер соціальної поведінки підлітка. Аналіз процесу освоєння норм поведінки показує, що він включає кілька етапів:

1. Знайомство з нормою: підліток починає знайомитися з соціальними

стандартами та вимогами, які ставляться до його поведінки.

2. Ототожнення з нормою: підліток приймає ці норми як частину свого особистісного світу.

3. Бажання засвоїти норму: виникає потреба слідувати нормам і бути схваленим суспільством.

4. Здатність реалізувати норму: підліток навчається реалізувати ці норми на практиці [64].

Проте, за даними Н. Абдюкової, на першому етапі цього процесу підлітки можуть зіткнутися з певними труднощами. Розбіжність між ідеальними нормами і їх реальними проявами в суспільстві може ускладнити засвоєння цієї ціннісно-нормативної системи. Підлітки можуть відчувати внутрішній конфлікт між власними переконаннями та зовнішніми вимогами, що створює ситуацію вибору і переосмислення норм поведінки. Це може призвести до ситуацій гострого морального вибору, коли підлітки повинні приймати рішення, спираючись на власні переконання і життєвий досвід [1].

Таким чином, період підліткової соціалізації є не тільки часом засвоєння соціальних норм, але й етапом активного розвитку самосвідомості, формування особистісних цінностей та поглядів, що визначають поведінку підлітка в подальшому житті.

Яскравими показниками результативності соціалізації підлітка є зміни в його поведінці, які відображаються у входженні до різних малих груп та групуванні. Підлітки прагнуть знайти свою референтну групу – групу, цінності якої вони приймають, на чії соціальні норми та оцінки орієнтуються. Потреба бути прийнятим до цієї групи є однією з найбільших для підлітків, оскільки саме через це групування вони визначають свою соціальну належність і формується їх самооцінка.

Для підлітка важливо відчувати себе частиною колективу, що значно впливає на рівень його домагань і бажання досягти певного соціального статусу. У цей період активно розвивається вміння орієнтуватися на вимоги і оцінки однолітків, що відображається в їхній поведінці та взаєминах із

товаришами. Це допомагає підлітку знайти своє місце в соціумі, встановити взаємозв'язки та почати краще розуміти соціальні норми, що діють в його середовищі [60].

Статус підлітка в колективі, його місце в соціальній ієрархії групи, має значний вплив на формування особистості. Саме ці взаємини з однолітками є більш складними і багатозначними, ніж у молодших школярів. У цей період підлітки освоюють основні норми дружби, які стають важливим етапом їх соціалізації. Норми, на яких базується підліткова дружба, часто включають неписані правила, такі як взаємна повага, підтримка, рівність, вірність, чесність, довіра, емоційний комфорт у спілкуванні, повага до внутрішнього світу та автономії кожного.

Таким чином, розвиток соціальної поведінки підлітка на стадії соціалізації є важливим для його становлення як особистості. Пошук підтримки і схвалення з боку однолітків та освоєння норм взаємин у групах мають суттєвий вплив на формування самооцінки та соціальних навичок, які підліток переносить у майбутнє.

Одним із ключових моментів розвитку самосвідомості підлітка є те, що він починає активно займатися самопізнанням і самостворенням, орієнтуючись на конкретні цілі та зразки. Цей перехід до усвідомлення власної особистості є якісно новим етапом у його розвитку. Підліток починає будувати власний образ «Я», що вимагає від нього критичної рефлексії, розуміння своїх індивідуальних особливостей і прагнення до незалежності від дорослих.

Одним із способів досягнення почуття самостійності є прагнення підлітка відірватися від дорослих через злиття себе з групою однолітків. Злиття з групою дозволяє йому сформувати свою ідентичність в рамках соціальної взаємодії з однолітками, що допомагає йому визначити власне місце в світі. Це є частиною процесу емансипації, де підліток намагається вийти з-під впливу дорослих і відстояти своє право на самостійність, визнання і повагу.

Поява потреби в самоствердженні в підлітковому віці стає важливою

складовою частиною формування особистості. Підлітки прагнуть продемонструвати свою самостійність і право на повагу як особистості з певними життєвими позиціями. Це прагнення до самоствердження є важливим етапом у розвитку особистісної ідентичності [10].

За М. Боришевським, у цей період посилюється увага підлітка до свого внутрішнього світу, що активізує потребу в пошуку можливостей для самовизначення та самоствердження. Цей процес впливає на формування важливих особистісних рис, зокрема на розвиток самоактивності – здатності брати на себе ініціативу та активно діяти у відповідності до своїх переконань. Самоактивність є важливим показником розвитку суб'єктності особистості, що вказує на її здатність бути самостійним творцем власної долі, а не лише реагувати на зовнішні впливи [11].

Отже, підлітковий період є часом інтенсивного розвитку самосвідомості, де важливу роль відіграють самостійність, прагнення до самоствердження, а також пошук місця в соціумі через взаємодію з однолітками і дорослими. Цей період формує основи для подальшої індивідуалізації особистості.

Здібність до самостійної поведінки підлітка справді призводить до значних змін у його внутрішньому світі та соціальній взаємодії. На цьому етапі підліток починає активно шукати нові інтереси та мотиви, що дозволяють йому визначити себе не лише у межах сім'ї та школи, а й у більш широкому соціальному контексті.

У молодшого підлітка важливим етапом є прагнення вийти за рамки традиційної шкільної діяльності та прилучитися до більш широкої сфери діяльності дорослих. Це може виражатися через участь у позашкільних гуртках, спортивних секціях, волонтерських організаціях, де підліток має можливість взаємодіяти з дорослими та однолітками, розширюючи коло своїх інтересів і соціальних зв'язків.

Такий досвід дозволяє підлітку порівнювати себе з іншими, оцінювати свої досягнення і формувати адекватну самооцінку. Важливою складовою

цього процесу є здатність підлітка усвідомлювати свою індивідуальність, знаходити своє місце в соціумі, що є необхідним для задоволення його потреби в самоствердженні [24].

Цей період життя підлітка є особливо важливим для розвитку його самосвідомості та соціальної активності. Він перестає бути пасивним спостерігачем, а стає активним суб'єктом, який шукає свою роль у суспільстві, визначає свою індивідуальність і впливає на навколишній світ. Позиція суб'єкта соціалізації виявляється на кожному кроці його взаємодії з однолітками та дорослими, і цей процес значно впливає на подальший розвиток особистості підлітка.

Соціалізація підлітків дійсно відбувається через спілкування та взаємодію в різних формах діяльності, що дозволяє їм адаптуватися до соціальних норм і цінностей. Один із ключових аспектів цього процесу – взаємодія підлітків з однолітками, особливо через спільну діяльність. Саме в таких умовах підлітки можуть розвивати свої соціальні навички, взаємодіяти в групах, обмінюватися досвідом та впливати на формування своєї особистості.

Захоплення або хоббі стають важливим етапом у соціалізації підлітків, адже саме через позашкільну діяльність вони отримують можливість знайти своє місце в колективі та розвивати інтереси, які можуть стати основою для майбутніх життєвих орієнтирів. Такі захоплення не лише допомагають підліткам краще пізнати себе, але й формують у них важливі соціальні навички, такі як командна робота, лідерство, вміння приймати рішення та вирішувати конфлікти.

Цей процес також сприяє розвитку саморегуляції та активної життєвої позиції, оскільки підлітки вчаться планувати свій час, брати на себе відповідальність, ставити та досягати цілей, а також розвивати впевненість у своїх силах. Загалом, організовані позашкільні заняття та захоплення є важливими інструментами для формування більш зрілої, відповідальної та соціально орієнтованої особистості підлітка [34].

Основні психологічні особливості соціалізації підлітків безпосередньо

пов'язані з глибокими змінами в процесі формування їх самосвідомості, що є центральним елементом на цьому етапі розвитку. Саме в підлітковому віці активно відбуваються процеси, що ведуть до виникнення почуття дорослості, прагнення бути визнаним дорослим і створення власної ідентичності. У цей період молоді люди намагаються визначити своє місце в світі, збудувати свою особисту і соціальну роль, що вимагає переосмислення багатьох внутрішніх орієнтирів і зовнішніх впливів.

У підлітків на цей час формуються низка базових потреб, що відображають їх прагнення до самопізнання, необхідність спілкування з однолітками, бажання самоствердитися, досягти самостійності та проявити свою індивідуальність. Дуже важливою є потреба бути прийнятим до певної референтної групи, що дає можливість підтвердити свою значимість серед однолітків і відчувати свою належність до колективу. Ці соціальні зв'язки набувають особливого значення, оскільки підліток починає активно формувати своє уявлення про себе, яке більше не обмежується тільки зовнішніми оцінками, а базується на його внутрішньому світі і відчутті індивідуальності [41].

Активне формування самосвідомості і, зокрема, ідентичності виражається у поступовому розвитку цілісного та стабільного уявлення про себе, що стає менш залежним від зовнішніх впливів. Підліток починає розуміти свої внутрішні переконання, емоції, прагнення, створюючи при цьому нову систему еталонів для самооцінки та самовідношення. Це дозволяє йому формувати більш незалежну і впевнену особистість.

Не менш важливим аспектом розвитку підлітка є формування фізичного образу «Я». Саме в цей період підлітки особливо чутливо ставляться до свого тіла і фізичних змін, що є важливою частиною їхнього самовідчуття і впливу на самооцінку. Цей процес активно взаємодіє з розвитком емоційного, когнітивного і соціального аспектів самосвідомості.

Зростаючи як суб'єкти соціалізації, підлітки прагнуть активно формувати свою особистість і здійснювати самостійний вибір у своїй поведінці. У цьому віці значну роль відіграють різні види діяльності, що заповнюють їх

вільний час і дозволяють здійснювати пошук себе поза межами навчальної діяльності. Зокрема, заняття позашкільною діяльністю (хобі, спорт, творчість тощо) дозволяють підліткам проявити свою індивідуальність, розвивати соціальні навички, співпрацювати з іншими людьми та будувати свою самооцінку [52].

Таким чином, включення підлітка в організовану позашкільну діяльність стає важливим інструментом для його успішної соціалізації. Це створює можливість для підлітка реалізувати свої потреби в самовираженні, самоствердженні та соціальному прийнятті, сприяючи розвитку його активної життєвої позиції.

В процесі теоретичного аналізу наявної спеціальної літератури ми зіткнулися з відсутністю чітких і уніфікованих критеріїв для оцінки успішності соціалізації. Це пов'язано з тим, що сам процес соціалізації є надзвичайно складним і багатограним, а його специфіка змінюється в залежності від вікових та соціальних особливостей особистості. Кожен етап розвитку має свої індивідуальні риси, які відображаються у різних аспектах соціалізації, тому не існує універсального підходу до оцінки успіху цього процесу.

Без чітко визначених критеріїв оцінки соціалізації, що повинні спиратися на міцну теоретичну основу, неможливо достовірно оцінити, чи успішно чи неуспішно відбувається процес соціалізації підлітків у конкретних умовах. Це також ускладнює формування об'єктивних висновків у рамках досліджень і експериментів, спрямованих на вивчення цього процесу. Тому визначення чітких детермінант успішної соціалізації має важливе значення для подальших наукових досліджень у цій сфері.

Науковці, вивчаючи соціалізацію, визначають низку ключових аспектів цього процесу, серед яких особливу увагу приділяють соціальному пізнанню, опануванню навичок соціальної практичної діяльності, формуванню системи ціннісних орієнтацій та настанов, здобуттю певних соціальних позицій і ролей, а також включенню індивіда в активну творчу діяльність. Вітчизняні дослідження, як правило, визнають діяльність одним із

головних факторів соціалізації, адже саме в процесі діяльності формується важлива частина соціальних особливостей особистості, що є прийнятними для її суспільства [57].

Незважаючи на загальне визнання важливості активності людини в процесі соціалізації, у більшості досліджень не виокремлено конкретних критеріїв, за якими можна оцінити успішність цього процесу. Це ставить під сумнів можливість об'єктивної та надійної оцінки соціалізаційних процесів в конкретних умовах і визначення, які саме аспекти соціалізації є більш або менш успішними для особистості на різних етапах її розвитку.

Декілька наукових досліджень, присвячених особливостям соціалізації в підлітковому віці, зосереджуються на вивченні структури цінностей підлітків. У свою чергу, інші дослідники пов'язують успішність соціалізації з соціальною компетентністю, яка, в свою чергу, визначається формуванням соціально значущих особистісних якостей. При визначенні критеріїв оцінки успішності соціалізації підлітків важливо враховувати специфіку цього процесу на даному віковому етапі та психологічні особливості, які його супроводжують.

У підлітковому віці активно перебудовується самосвідомість, виникає почуття дорослості, а також прагнення до самоствердження. Ці зміни стимулюють підлітка до значної соціальної активності, яка спрямована на засвоєння нових зразків поведінки та трансформацію власної особистості. Це робить підлітка активним суб'єктом соціалізації. Одним з важливих аспектів цього процесу є становлення особистісної ідентичності, яка, за численними науковими висновками, є центральним елементом розвитку самосвідомості підлітка в процесі соціалізації. Водночас, основним фактором регуляції соціальної поведінки підлітка є його самооцінка, що визначає його взаємодію з оточенням та прийняття соціальних ролей [5].

Загалом, підліткове життя характеризується реакцією групування. Підліток вступає в зіткнення з різноманітними соціальними вимогами та ролями, що, в свою чергу, стимулює його інтеграцію в соціальні групи на соціальному та психологічному рівнях. Це підкреслює важливість взаємодії

підлітка з однолітками та суспільством загалом, що формує його соціальні навички та способи поведінки.

У зв'язку з цим, для визначення критеріїв оцінки успішності соціалізації підлітків необхідно звернутися до теорії персоналізації, яка розглядає соціалізацію як процес інтеграції індивіда в соціум через формування його соціальної та психологічної ідентичності. Ця теорія допомагає виявити важливі фактори, які визначають рівень соціальної адаптації підлітка, а також обґрунтувати критерії оцінки успішності його соціалізації в умовах сучасного суспільства.

Теорія персоналізації розглядає процес соціалізації як інтеграцію особистості в різних соціальних групах, що здійснюється через її соціальний розвиток і потребу в індивідуалізації. Важливим аспектом цієї теорії є те, що процеси соціалізації та розвитку особистості відбуваються завдяки закономірній зміні фаз адаптації, індивідуалізації та інтеграції. В рамках цієї теорії соціалізація розглядається як процес оволодіння різними соціальними ролями, включення в різні соціальні групи та колективи шляхом засвоєння норм, ідеалів, цінностей через виховання та навчання. Це узгоджується з ідеєю Т. Парсонса про те, що один з принципів соціалізації індивіда полягає в поступовому включенні особистості в референтні групи на кожному рівні ієрархії суспільства [71].

Теорія персоналізації дозволяє детально вивчити соціалізацію підлітків через три етапи: 1) адаптація до норм групи, 2) індивідуалізація, 3) інтеграція. Ці етапи дають змогу розглядати процес соціалізації як послідовний перехід через різні стадії взаємодії з іншими членами соціальних груп, в яких підліток бере участь.

Згідно з цією теорією, становлення особистості визначається її взаєминами з членами референтної групи, цінності якої особистість приймає. Кожен віковий етап характеризується включенням особистості в нову соціальну групу, яка стає для неї референтною. Наприклад, в дитячому садку це може бути група однолітків, в школі – клас, а в підлітковому віці – неформальні

об'єднання чи групи однолітків. Для кожної з цих груп характерні свої види діяльності та стилі спілкування, що значно впливають на розвиток особистості [71].

На етапі адаптації підліток засвоює норми, правила поведінки, цінності та соціальні ролі групи, до якої він вступає. Важливою особливістю цього етапу є те, що будь-яка затримка на ньому не дає можливості задовольнити основну потребу підлітка – в індивідуалізації. Оскільки підлітки в цей період активно шукають свою ідентичність, вони орієнтуються на те, щоб «вписатися» в групу, не виділятися з неї, але з часом починають трансформувати засвоєні групові цінності в свої власні, інтегруючи їх у свою систему самосвідомості. На цій основі формуються життєві цінності підлітка, його рольові моделі поведінки та групова мораль, що є важливими для його подальшої соціалізації та розвитку особистості [63].

У другій фазі соціалізації, що зветься індивідуалізацією, підліток починає активно шукати способи вираження своєї індивідуальності в групі. Це може проявлятися в різноманітних формах: від творчого підходу до вирішення групових завдань до проявів самоствердження в різних видах діяльності, а також в асоціальних формах поведінки. На цьому етапі підліток прагне знайти свою унікальність, що є важливим для розвитку його самосвідомості.

На третьому етапі – інтеграції в групі – у підлітка розвивається здатність формувати соціальні зв'язки у групі, що є необхідним для успішної соціалізації. Успішна соціалізація залежить від того, чи завершені попередні етапи. Якщо кожен етап проходить успішно, це сприяє розвитку здатності до інтеграції і належних соціальних зв'язків. Однак затримки на будь-якому етапі можуть призвести до негативних наслідків [63].

Якщо підліток не може пройти етап адаптації (не засвоює норми та цінності групи), це може призвести до розвитку негативних якостей, таких як надмірна конформність, нерішучість і невпевненість у собі. Якщо етап індивідуалізації не завершується успішно (група не приймає індивідуальність

підлітка), це може призвести до розвитку негативізму, агресивності або завищеної самооцінки. Відсутність інтеграції, коли підліток не здатен формувати соціальні зв'язки у групі, може призвести до ізоляції або витіснення з соціальної групи.

Таким чином, вчені визначають певні орієнтири для оцінки успішності соціалізації підлітків. Зокрема, це можливість проходження етапів адаптації, індивідуалізації та інтеграції без серйозних затримок і негативних емоційних станів. Однак теорія не надає чітких критеріїв для визначення успішності соціалізації, натомість фокусується на негативних якостях, що можуть виникнути при невдалій соціалізації. Це, у свою чергу, стало підставою для створення критеріїв оцінки успішності соціалізації підлітків.

Самооцінка є ключовим параметром особистості підлітка в процесі його соціалізації, оскільки вона відображає рівень розвитку самосвідомості дитини. У підлітковому віці самооцінка розвивається поступово, і на різних етапах вона може бути нестійкою або неадекватною. У молодшому підлітковому віці самооцінка тільки формується, часто буває неадекватною, що може призвести до складнощів у соціалізації. Водночас у старшому підлітковому віці самооцінка стає більш стабільною, цілісною і охоплює різні аспекти особистості [37].

Рівень самооцінки тісно пов'язаний з успішністю проходження етапу інди-відуалізації. Неадекватно завищена самооцінка є показником неуспішної індивіду-алізації, коли підліток не може гармонійно інтегрувати свою індивідуальність в групу. Низька самооцінка, в свою чергу, свідчить про невпевненість особистості в собі і є показником недостатнього розвитку самосвідомості.

Для оцінки успішності соціалізації важливо враховувати також рівень домагань підлітка. Гармонійне поєднання самооцінки та рівня домагань сприяє розвитку збалансованої особистості. Однак, якщо ці рівні не співвідносяться між собою, виникає внутрішній дискомфорт, що може призвести до підвищення тривожності, агресивності та змін у реакціях на фрустрацію.

Характер самооцінки також визначає певні якості особистості

підлітка. Наприклад, підлітки з агресивною поведінкою часто мають крайні форми самооцінки (як дуже позитивну, так і негативну), підвищену тривожність, страх перед соціальними контактами, егоцентризм і невміння справлятися зі складними ситуаціями. Для підлітків з низькою самооцінкою характерні депресивні тенденції, що також впливає на їх соціальну адаптацію і взаємодію з іншими людьми [37].

Отже, самооцінка підлітка є важливим показником не лише його самосвідомості, але й успішності його соціалізації в групах і суспільстві загалом.

У підлітковому віці активно розвивається моральна сфера, і підлітки приділяють значну увагу питанням соціальних норм та взаємин між людьми. Вони починають орієнтуватися на більш стабільні моральні переконання та оцінки, які не залежать від випадкових зовнішніх впливів. Цей період є важливим для розвитку соціального самоконтролю, особливо в контексті регуляції власної поведінки.

Соціальний самоконтроль є важливим елементом успішної соціалізації, оскільки він відображає здатність підлітка контролювати свої дії відповідно до соціальних норм і стандартів. Визначення рівня соціального самоконтролю включає три основні категорії: високий, середній і низький рівень. Кожен з них характеризується різною глибиною усвідомлення підлітками необхідності самоконтролю та ступенем опанування технік і стратегій регуляції своєї поведінки.

Рівень соціального самоконтролю є важливим показником нормативної соціальної поведінки, оскільки він визначає здатність підлітка адаптуватися до основних соціальних норм і правил. Він стає ключовим критерієм успішності соціалізації на всіх етапах цього процесу. Підлітки з високим рівнем соціального самоконтролю зазвичай проявляють відповідальність, самодисципліну, здатність до рефлексії та конструктивного вирішення конфліктів, що сприяє їх інтеграції в соціум. Ті ж, хто не розвиває цей навик, можуть мати труднощі в адаптації до

соціальних груп і виконанні суспільних обов'язків [42].

Отже, рівень соціального самоконтролю є одним із важливих особистісних параметрів, що безпосередньо впливає на успішність соціалізації підлітків і їх здатність до адаптації в різних соціальних контекстах.

Виходячи з основних принципів теорії персоналізації та з урахуванням характеристик соціалізації підлітків, визначених у теоретичній частині дослідження, ми виділили ключові особистісні критерії для оцінки успішності соціалізації на різних етапах цього процесу. Основними аспектами є: активне формування самосвідомості, зокрема ідентичності, самооцінки, а також швидкий розвиток самоконтролю.

Зокрема, на першому етапі соціалізації (адаптація) важливими критеріями є впевненість у собі, середня чи висока самооцінка, рішучість і середній або високий рівень самоконтролю. На другому етапі (індивідуалізація) ці критерії включають адекватну самооцінку, достатній рівень домагань, низький або середній рівень агресивності й негативізму, а також довіру до оточення чи, навпаки, підозрілість, при цьому зберігається високий рівень самоконтролю. На третьому етапі (інтеграція) основними критеріями стають здатність до встановлення соціальних зв'язків у групі та високий рівень самоконтролю [25].

Вважаємо, що на етапі індивідуалізації підліток особливо потребує виявлення власної індивідуальності, а саме на цьому етапі він активно формує свою особистість у контексті засвоєних групових норм. Враховуючи це, ми здійснили експериментальну оцінку успішності соціалізації підлітків на двох перших етапах – адаптації та індивідуалізації, при цьому для молодших підлітків більш характерною є адаптація до групових норм, а для старших – прояв своєї індивідуальності на основі цих норм.

Таким чином, психологічні параметри, що ми визначили – впевненість у собі, самооцінка, рівень домагань, самоконтроль, агресивність, негативізм і підозрілість – найповніше відображають характер соціалізації підлітка на

різних етапах розвитку.

1.3. Особливості соціалізації підлітків в умовах закладу професійної (професійно-технічної освіти)

Актуальність питання соціалізації підлітків в умовах закладу професійної (професійно-технічної) освіти обумовлена низкою соціальних, психологічних і освітніх факторів, що визначають становлення молоді особистості в умовах навчального середовища.

По-перше, процес соціалізації підлітків є важливим етапом їхнього розвитку, оскільки на цьому етапі формуються основні соціальні якості, установки, цінності та навички, які визначатимуть їхню поведінку та ставлення до навколишнього світу в майбутньому. Особливо важливо це в умовах професійно-технічної освіти, де підлітки не тільки здобувають професійні навички, але й формують свої уявлення про роль у суспільстві, відповідальність за свою діяльність і взаємодію з іншими людьми.

По-друге, заклади професійної освіти мають значний вплив на процес соціалізації підлітків через організацію навчання та виховання, що дозволяє активно залучати їх до формування професійної ідентичності та розвитку самоконтролю, мотивації та адаптаційних здібностей. Важливим аспектом є забезпечення умов для реалізації потенціалу кожного студента, що дозволяє йому відчувати себе частиною соціальної групи, бути відповідальним за свою майбутню професійну діяльність і соціальні відносини.

По-третє, сучасні зміни в суспільстві, зокрема у сфері трудових відносин, вимоги до кваліфікації працівників та швидке оновлення технологій, ставлять нові вимоги до підготовки молоді в професійно-технічних закладах. Тому соціалізація підлітків, яка відбувається в цих умовах, повинна бути спрямована на розвиток у них не лише професійних навичок, але й таких соціальних якостей, як вміння працювати в команді,

комунікативні навички, стійкість до стресів, відповідальність та здатність адаптуватися до змін у соціальному середовищі.

По-четверте, заклади професійно-технічної освіти часто працюють з підлітками з різних соціальних верств, що може створювати різні психологічні та соціальні бар'єри для їх інтеграції в освітній процес і майбутнє професійне середовище. Тому важливою частиною соціалізації є підтримка інклюзивного середовища, яке б враховувало індивідуальні потреби та особливості кожного студента, сприяючи розвитку його соціальної адаптації [12; 18].

Отже, дослідження соціалізації підлітків в умовах закладу професійної освіти є важливим, оскільки дозволяє виявити ефективні методи і стратегії, що сприяють повноцінному розвитку особистості підлітка, забезпечують його адаптацію до соціуму та підготовку до самостійного життя і професійної діяльності.

Особливості соціалізації підлітків в умовах закладу професійної (професійно-технічної) освіти визначаються специфікою освітнього середовища, організацією освітнього процесу, соціальною та психологічною ситуацією, що складається в цих закладах, а також вимогами до професійної підготовки молоді. Ось кілька ключових аспектів цієї соціалізації.

Заклади професійної освіти відіграють ключову роль у формуванні професійної ідентичності підлітків, що є важливим аспектом їх соціалізації в умовах навчання. Професійна ідентичність – це не лише розуміння підлітком своєї майбутньої професії, але й усвідомлення себе як частини соціуму, що має певну роль у суспільстві завдяки обраній спеціальності.

Під час навчання в професійно-технічних закладах підлітки починають поступово усвідомлювати свою роль у суспільстві через призму обраної професії. Це не просто набуття практичних навичок або теоретичних знань, а й процес інтеріоризації образу професіонала, до якого вони прагнуть. Вони починають виявляти інтерес до специфіки професії, її цінностей, вимог і норм, що визначають соціальний статус цієї діяльності. Наприклад,

вивчаючи технічні спеціальності, підлітки розуміють, як важливою є точність, акуратність і відповідальність, а це безпосередньо впливає на формування їхньої особистої професійної етики.

У процесі здобуття професійних знань та навичок підлітки розвивають не лише свої технічні вміння, але й глибше усвідомлюють свою індивідуальність. Вони починають розуміти, як їхні особисті якості, такі як відповідальність, працьовитість, комунікабельність або лідерські здібності, можуть бути реалізовані в професійному середовищі. Це формує відчуття гордості за обрану професію і власну здатність реалізуватися в цій сфері. Важливим аспектом є те, що підлітки часто визначають свою соціальну роль через професійну діяльність, і це визначає їхнє місце в соціумі [44].

Не менш важливим є вплив викладачів, майстрів виробничого навчання та інших професіоналів, з якими підлітки взаємодіють в освітньому процесі. Вчителі стають для студентів не лише джерелом знань, а й прикладом для наслідування. Вони формують у підлітків уявлення про професіоналізм, етику праці, поведінку в колективі та важливість постійного самовдосконалення. Ці взаємодії сприяють зміцненню професійної ідентичності, оскільки підлітки починають сприймати себе не тільки як студентів, а й як майбутніх фахівців, які в майбутньому будуть працювати поряд з такими ж професіоналами.

Формування професійної ідентичності підлітків також відбувається через вивчення ринку праці і необхідність бути конкурентоспроможним фахівцем у майбутньому. У закладах професійно-технічної освіти значну увагу приділяють не лише теоретичним знанням, а й практичному навчанню, що дозволяє студентам здобути досвід роботи, наблизити їх до реальних умов праці. Це важливий етап соціалізації, оскільки підлітки бачать, як на практиці застосовуються їхні знання, як вони можуть приносити користь суспільству через професійну діяльність. Залучення до реальних виробничих процесів допомагає підліткам усвідомити важливість кожної професії, навіть якщо вона здається непомітною на перший погляд, тим самим посилюючи

відчуття власної значущості в майбутній професії [27].

Водночас, на цьому етапі виникають і певні суперечності, які підлітки повинні вирішити. Наприклад, підлітки можуть зустрітися з труднощами у визначенні своїх особистих переконань та цінностей, що можуть не співпадати з тими, що пропонуються професією або викладачами. Це може бути спричинено конфліктами між індивідуальними прагненнями та вимогами професійного середовища. Зазвичай такі труднощі є нормальним етапом формування ідентичності і потребують підтримки з боку педагогів та психологів для коректної адаптації до професійної діяльності.

Ще одним важливим елементом є розвиток професійної культури, що включає не тільки технічні навички, а й культурні, соціальні та етичні норми, притаманні конкретній професії. Це допомагає підліткам формувати відповідальне ставлення до праці, розвиток почуття обов'язку перед суспільством і колегами. У цьому контексті підлітки поступово розвивають свою професійну ідентичність, що є результатом взаємодії між індивідуальними прагненнями і соціальною роллю, яку вони повинні виконувати в майбутньому.

Процес розвитку професійної ідентичності також включає підготовку до самостійної роботи після завершення навчання. Підлітки вчаться не тільки здобувати знання, але й розуміють, як важливо вміти працювати в команді, приймати важливі рішення, ефективно спілкуватися з колегами та керівництвом, а також адаптуватися до умов реальної роботи. Це формує в них навички самостійності, які є невід'ємною частиною їхньої професійної ідентичності [44].

Розвиток професійної ідентичності підлітків у закладах професійно-технічної освіти є складним і багатогранним процесом. Цей процес впливає не тільки на здобуття професійних навичок, але й на формування уявлень про себе як частину соціуму, що має певну роль і місце в суспільстві через виконання конкретної професійної діяльності. Зрозуміло, що цей етап є важливим для подальшого професійного розвитку і успішної кар'єри

випускників.

Процес соціалізації в закладах професійної (професійно-технічної) освіти є невід'ємною складовою особистісного розвитку підлітків. Саме у цьому освітньому середовищі молодь вперше потрапляє в умови, наближені до умов майбутнього професійного середовища: навчальні групи, виробничі бригади, гуртожиткові спільноти. Підлітки вчаться жити, навчатися, працювати і співпрацювати з однолітками, які мають різні соціальні, культурні, економічні й індивідуально-психологічні характеристики. Такий багатогранний соціальний простір створює унікальні можливості для формування соціальної компетентності, колективної свідомості та навичок комунікації [59].

Першочерговим етапом соціалізації в умовах закладів професійної (професійно-технічної) освіти є формування стабільних міжособистісних зв'язків між студентами. Навчальні групи стають для підлітків мікросоціумом, у якому вони розвивають навички взаємодії, встановлюють емоційні контакти, набувають досвід співпереживання та підтримки. Формування групової ідентичності – це важливий психологічний процес, у межах якого підлітки починають відчувати себе частиною певної соціальної спільноти, приймати її норми та цінності, ототожнювати себе з колективом. Це, у свою чергу, сприяє посиленню згуртованості, розвитку відповідальності перед групою, формуванню позитивного клімату та взаємоповаги.

В умовах професійно-технічного навчання особливої ваги набуває спільна діяльність. Виконання практичних завдань, участь у виробничій практиці, реалізація проектів потребують від студентів уміння працювати в команді. Саме в процесі колективної діяльності розвиваються навички співпраці: розподіл ролей, вміння домовлятися, узгоджувати інтереси, координувати дії та досягати спільного результату. Командна робота дозволяє виявити лідерські якості, вчить відповідальності не лише за власний внесок, а й за колективний успіх. Такий досвід є надзвичайно цінним у

професійному становленні підлітка, адже готує його до ефективної участі у трудових колективах у майбутньому [48].

Щоденна взаємодія з однолітками, педагогами, наставниками формує у підлітків базові та більш складні комунікативні навички: вміння висловлювати думку, слухати і чути інших, відстоювати власну позицію без конфліктів. Через комунікацію студенти засвоюють соціальні ролі, що відповідають професійним та життєвим сценаріям. Комунікативні вміння, що формуються в молоді, є основою для подальшого успішного входження в соціальні й професійні спільноти. Окрім того, спілкування у різних форматах (формальних і неформальних) сприяє емоційному розвитку, підвищує рівень емпатії та відкритості.

У процесі соціалізації неминучими є ситуації непорозуміння, суперечок або конфліктів. Для підлітків дуже важливо не лише навчитися уникати конфліктів, а й конструктивно їх вирішувати. Заклади професійно-технічної освіти, як соціальні інститути, повинні створювати умови для формування навичок ефективного вирішення конфліктів, управління емоціями, вміння зберігати самовладання та досягати компромісів. Здатність до соціальної адаптації – це ще одна надзвичайно важлива складова соціалізації, що формується у процесі взаємодії у групах. Вона передбачає не лише готовність прийняти нові умови, але й уміння активно й гнучко діяти в них, зберігаючи власну індивідуальність [59].

Колектив закладів професійної (професійно-технічної) освіти часто включає студентів із різними культурними, соціальними та етнічними особливостями, що створює підґрунтя для розвитку в підлітків таких важливих соціальних якостей, як толерантність, відкритість, повага до інших. У взаємодії з «іншими» підлітки вчаться приймати різноманітність думок, поведінки, звичок. Цей досвід сприяє подоланню стереотипів, формуванню установки на мирне співіснування та конструктивну взаємодію, що є надзвичайно актуальним у сучасному суспільстві.

Таким чином, соціалізація у групах та колективах у закладах

професійної (професійно-технічної) освіти має комплексний вплив на формування особистості підлітка. Вона сприяє не лише розвитку соціально важливих якостей, але й закладає основи для успішної професійної реалізації, формує готовність до інтеграції у доросле життя та свідоме громадянство.

Адаптація до нових соціальних і професійних умов є одним із ключових етапів соціалізації підлітків у закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Під час вступу до такого закладу молодь переходить у нове середовище, де домінують відмінні від шкільних норми поведінки, взаємин, очікувань і вимог. Вони стикаються з необхідністю не лише засвоїти навчальний матеріал, а й швидко включитися в іншу систему цінностей – систему професійної етики, трудової відповідальності, реального виробничого процесу, де особиста ефективність і дисципліна мають вирішальне значення.

На відміну від загальноосвітнього навчального закладу, де провідною діяльністю є навчання, у професійно-технічному закладі велика увага приділяється практичній підготовці до трудової діяльності. Це створює ситуацію якісно нового рівня соціалізації, коли підлітки починають розуміти, що навчання має прикладний характер, а здобуті навички матимуть прямий вплив на їхнє майбутнє. Вони включаються в систему соціальних відносин, що моделює доросле професійне життя – з його вимогами, очікуваннями, відповідальністю й обов'язками. Це вимагає переосмислення власної поведінки, зміни мотивацій, поступового формування нових ціннісних орієнтирів [49].

Однією з провідних задач цього етапу є формування у підлітків стійких моделей соціально прийнятної та професійно доцільної поведінки. Молодь навчається дотримуватись режиму дня, виробничої дисципліни, правил техніки безпеки, етики спілкування у робочому колективі. Засвоєння цих норм часто відбувається через наслідування дорослих – майстрів виробничого навчання, викладачів, наставників. Таким чином, педагогічний колектив виконує функцію «агентів соціалізації», які не лише передають

знання, а й виступають моральними орієнтирами для підлітків.

У нових умовах у підлітків поступово формується почуття відповідальності за результати своєї діяльності. Вони усвідомлюють, що якість виконаної роботи має значення не лише для оцінки в навчальному контексті, а й для власної репутації як майбутнього фахівця. Це стимулює розвиток внутрішньої мотивації до праці, підвищує рівень самодисципліни, сприяє встановленню зв'язку між особистими зусиллями й досягненням професійного успіху.

Підлітки, які вступають до закладів професійної освіти, починають виконувати нові соціальні ролі – не лише студента, а й «працівника-початківця», члена професійного колективу, стажера, виконавця конкретних виробничих завдань. Це вимагає розвитку соціальної гнучкості, вміння адаптуватись до вимог роботодавців, наставників, змінювати свою поведінку залежно від ситуації. Успішне засвоєння цих ролей – один із критеріїв ефективної соціалізації [9].

В умовах професійного навчання підлітки вчаться самостійно організовувати свій час, планувати навчальну й виробничу діяльність, контролювати власні емоції та поведінку в складних ситуаціях. Формування навичок саморегуляції є важливим чинником становлення зрілої особистості, здатної до відповідального прийняття рішень. Водночас, соціально спрямована самодисципліна (виконання обов'язків, дотримання правил, внутрішня організованість) є базою для ефективної інтеграції у професійне середовище.

Таким чином, адаптація до нових норм і цінностей у закладах професійно-технічної освіти є складним і багатограним процесом. Вона включає зміну уявлень про світ, засвоєння правил і вимог дорослого професійного життя, розвиток нових форм поведінки, відповідальності, самоконтролю. Успішне проходження цього етапу соціалізації значною мірою визначає не лише професійну готовність підлітка, а й його здатність до повноцінної участі у соціальному житті.

Формування моральних та етичних норм у підлітків – один із ключових процесів соціалізації в умовах закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Під час професійного навчання підлітки не лише здобувають знання й навички у вибраній галузі, а й поступово засвоюють морально-етичні засади, які є фундаментом для відповідальної та гідної поведінки в професійному середовищі. Цей процес має надзвичайно важливе значення, оскільки він впливає на становлення цілісної особистості, яка здатна жити і працювати у відповідності до прийнятих у суспільстві норм [59].

Професійно-етичні норми є частиною культури будь-якої спеціальності – від будівництва до медицини, від обслуговування до технічних галузей. У процесі навчання підлітки поступово знайомляться з вимогами до поведінки фахівця в межах професійної спільноти. Вони вчаться розрізняти поняття «правильно» і «допустимо» в професійних ситуаціях, розуміти важливість чесності, сумлінного ставлення до праці, дотримання етичних стандартів взаємодії з клієнтами, колегами, роботодавцями. Засвоєння таких норм допомагає майбутньому фахівцю бути соціально прийнятним і авторитетним у професійному середовищі.

Заклади професійної освіти створюють умови для розвитку у підлітків глибших моральних переконань. Завдяки впливу педагогів, наставників, прикладу досвідчених фахівців, молодь розвиває почуття справедливості, гідності, відповідальності, поваги до інших. Ці якості формуються у щоденних взаємодіях з однолітками та дорослими, під час обговорення етичних дилем, участі в освітніх проєктах, виховних заходах, волонтерській діяльності тощо. Важливо, що цей процес не є лише зовнішнім – він поступово переходить у сферу внутрішньої мотивації, стаючи частиною особистісної структури підлітка [41].

Формування морально-етичних норм тісно пов'язане з розумінням важливості праці як соціальної цінності. Підлітки навчаються шанувати працю інших, цінувати внесок кожного у спільну справу, з повагою

ставитися до представників різних професій. Це сприяє розвитку почуття гордості за обрану спеціальність, формуванню професійної честі та ідентичності. Усвідомлення соціальної значущості своєї діяльності – важливий чинник мотивації до подальшого професійного самовдосконалення.

Щоденні взаємодії у колективах закладів професійно-технічної освіти створюють безліч ситуацій, у яких підлітки вчаться етично поводитися: проявляти толерантність, дотримуватись норм культури спілкування, вирішувати конфлікти мирним шляхом, виявляти емпатію та взаємоповагу. Це надзвичайно важливо, оскільки такі навички і установки формують підґрунтя для продуктивної професійної діяльності, забезпечують здатність будувати доброзичливі міжособистісні та трудові відносини.

Морально-етичне становлення включає також усвідомлення важливості постійного особистісного та професійного розвитку. Підлітки, які засвоїли етичні принципи відповідального ставлення до праці, з часом починають прагнути самовдосконалення, підвищення кваліфікації, досягнення вищого рівня майстерності у своїй професії. Це стає внутрішнім етичним імперативом, який спрямовує особистість до професійного зростання і самореалізації [59].

Отже, формування моральних та етичних норм у процесі професійного навчання – це не лише необхідна складова соціалізації, а й основа для побудови свідомого, відповідального та ціннісно-орієнтованого життя. Саме завдяки цьому компоненту освітнього процесу підлітки стають не просто виконавцями професійних функцій, а повноцінними громадянами і гідними представниками своєї професії.

Однією з ключових функцій соціалізації в умовах професійної (професійно-технічної) освіти є всебічна підготовка підлітків до дорослого та самостійного життя. Після завершення навчання випускники, як правило, досить швидко входять у світ праці, беруть на себе відповідальність за власне майбутнє, часто змушені самостійно забезпечувати себе, приймати життєво

важливі рішення та долати виклики, пов'язані з дорослішанням. Саме тому навчання у таких закладах має забезпечити не лише професійну підготовку, а й соціальну зрілість.

Підлітки, які навчаються в закладах професійно-технічної освіти, поступово залучаються до ситуацій, де потрібно самостійно приймати рішення щодо вибору виробничих завдань, способів розв'язання професійних проблем, планування навчального процесу або навіть власного розпорядку дня. Через участь у виробничій практиці, навчальних проєктах, самостійній підготовці до конкурсів чи змагань студенти вчаться брати на себе відповідальність за прийняті рішення, оцінювати їх наслідки та коригувати свою поведінку відповідно до змін обставин. Ці навички є фундаментальними для життєвої компетентності у дорослому житті [41].

Сучасне суспільство швидко змінюється, тому молодій людині важливо навчитися бути гнучкою, мобільною, відкритою до змін. У процесі навчання студенти набувають досвіду адаптації до різних колективів – навчальних, виробничих, практичних – та змін у середовищі. Вони вчаться взаємодіяти з представниками різних вікових, соціальних та культурних груп, реагувати на нові вимоги й очікування. Цей досвід робить їх стійкішими до життєвих стресів і допомагає зберігати впевненість у нестабільних умовах.

Окрему увагу в закладах професійної освіти приділяють формуванню в студентів реалістичних уявлень про кар'єрний ріст, вимоги ринку праці, можливості самозайнятості або продовження навчання. Підлітки отримують знання з профорієнтації, знайомляться з професійними маршрутами, інструментами планування кар'єри, можливостями для професійного розвитку. Вони вчаться ставити цілі, аналізувати власні ресурси, обирати шляхи досягнення бажаних результатів, що є основою для побудови успішної життєвої стратегії.

Не менш важливою складовою підготовки до самостійного життя є розвиток побутових та економічних навичок. Студенти, як правило, мають

більше можливостей для отримання практичного досвіду у веденні власного бюджету, плануванні витрат, розрахунку заробітної плати, управлінні особистими фінансами. Участь у виробничій практиці або тимчасовому працевлаштуванні сприяє формуванню розуміння цінності грошей, вміння відповідально ставитися до зароблених ресурсів. Крім того, вони вчаться організовувати свій побут, вирішувати побутові проблеми, піклуватися про себе – що є основою особистої автономії.

Підготовка до дорослого життя неможлива без формування елементарних правових знань. Підлітки повинні орієнтуватися у своїх правах і обов'язках як громадян і працівників, знати правила оформлення трудових відносин, вміти захищати власні інтереси, звертатися до відповідних інституцій у разі потреби. Соціальна компетентність також включає знання про соціальні служби, можливості підтримки у складних ситуаціях, розуміння суспільних процесів, що формує відповідальне ставлення до власного місця в соціумі [59].

Таким чином, підготовка до самостійного життя в умовах професійно-технічної освіти охоплює не лише формування професійної спроможності, а й розвиток життєвих компетентностей, які дозволяють підліткам впевнено почуватися у світі дорослого життя, будувати незалежне, продуктивне та соціально активне майбутнє.

Важливим чинником соціалізації підлітків у закладах професійної (професійно-технічної) освіти є взаємодія з педагогічним колективом, до якого належать викладачі загальноосвітніх і професійних дисциплін, майстри виробничого навчання, вихователі та адміністрація закладу. Саме ці дорослі виступають провідниками не лише у світі знань та професійних умінь, але й у сфері соціальних норм, моральних цінностей та моделей поведінки.

У підлітковому віці значну роль відіграє авторитет дорослих, і саме педагоги можуть стати для студентів взірцем відповідальності, професіоналізму, справедливості й людяності. Щоденна взаємодія з викладачами сприяє формуванню довірливих стосунків, в яких підлітки

отримують не лише знання, а й підтримку, натхнення, моральні орієнтири. Важливо, що педагоги нерідко виконують функції не тільки вчителів, а й наставників, радників, а іноді – замінюють студентам батьків у складних життєвих обставинах. Таке середовище формує у підлітків розуміння значення професійної та особистої відповідальності, стимулює прагнення до самовдосконалення [18].

Майстри виробничого навчання та викладачі професійних дисциплін не лише передають студентам практичні вміння, але й ознайомлюють їх із цінностями та традиціями певної професії. У процесі виробничої практики, спільного розв'язання робочих ситуацій, обговорення стандартів якості та етики праці педагоги формують у молоді повагу до обраної професії, почуття гідності за результати своєї праці та розуміння її суспільної значущості. Така професійна соціалізація є важливою складовою особистісного становлення майбутнього фахівця.

Емоційний контакт із педагогами має неабияке значення для внутрішнього комфорту студента, його здатності до відкритого спілкування та емоційної регуляції. В атмосфері підтримки та взаємоповаги підлітки вчаться виражати свої почуття, ділитися труднощами, просити допомоги. Водночас педагоги навчають їх розуміти емоційні стани інших, проявляти емпатію та соціальну чутливість, що є важливими рисами зрілої особистості.

Педагогічний колектив відіграє ключову роль у вихованні в студентів дисциплінованості, пунктуальності, поваги до правил і норм, а також у розвитку вміння відповідати за власні вчинки. Регулярне дотримання режиму навчання, вимог до якості виконання завдань, зобов'язань у межах навчальної практики сприяє формуванню у підлітків почуття обов'язку, відповідального ставлення до праці, точності та старанності. Усі ці якості є необхідними для подальшої професійної діяльності.

Успішна соціалізація в значній мірі залежить від здатності педагогів помічати унікальні риси кожного студента, розуміти його потреби, сильні та слабкі сторони, надавати індивідуальну підтримку. Такий підхід сприяє

підвищенню самооцінки студентів, стимулює розвиток особистої ініціативи, творчого потенціалу та формує в них відчуття власної значущості [18].

Таким чином, взаємодія з педагогічним колективом у закладах професійної освіти є багатовимірним процесом, що охоплює не лише передачу знань, а й формування емоційної стійкості, моральних принципів, відповідальності та соціальної зрілості. Це дозволяє підліткам не лише успішно засвоювати професію, а й поступово входити в доросле життя як самостійні, усвідомлені та відповідальні особистості.

Процес соціалізації у закладах професійної (професійно-технічної) освіти передбачає одночасне забезпечення двох важливих напрямів розвитку особистості: індивідуалізації та соціальної інтеграції. Ці два процеси взаємопов'язані й взаємодоповнюють один одного, оскільки ефективна соціалізація неможлива без розкриття особистого потенціалу кожного студента, а справжній розвиток індивідуальності відбувається тільки в активному соціальному середовищі.

Індивідуалізація освітнього процесу у закладах професійної освіти полягає у врахуванні унікальних особливостей кожного студента: його здібностей, інтересів, стилю навчання, мотивації, рівня розвитку емоційно-вольової сфери. Це передбачає застосування гнучких освітніх маршрутів, адаптацію завдань відповідно до особистих можливостей студентів, надання свободи у виборі напрямів професійного вдосконалення. Особливу роль у цьому процесі відіграють педагогічні наставники, які здатні бачити потенціал кожного підлітка, підтримувати його індивідуальний шлях самореалізації та стимулювати розвиток креативності, ініціативності, підприємливості.

Індивідуалізація також включає створення умов для особистісного самовизначення – можливість визначити свої цінності, цілі, життєві орієнтири, приймати відповідальні рішення, будувати власну траєкторію розвитку. У закладах професійної освіти це реалізується через участь у конкурсах фахової майстерності, творчих проектах, волонтерських ініціативах, де студенти мають змогу проявити себе в унікальний спосіб [59].

Поряд з розвитком індивідуальності, заклади професійної освіти виконують функцію інтеграції молоді в соціальне середовище. Студенти вчаться взаємодіяти з колективом, приймати норми групового життя, виконувати соціальні ролі, які відповідають їхньому статусу як майбутніх фахівців. Це охоплює формування навичок відповідальної поведінки, толерантного ставлення до інших, здатності до співпраці, обміну досвідом, вирішення конфліктних ситуацій.

Соціальна інтеграція також проявляється у поступовому входженні підлітків у професійні спільноти через проходження виробничої практики, стажування, участь у професійних об'єднаннях. Це дає можливість не лише здобути практичні навички, а й відчувати себе частиною професійного середовища, прийнятим у коло колег, включеним у суспільно-корисну діяльність. Таким чином, відбувається поступове входження молоді людини у доросле соціальне життя.

Одним із головних викликів соціалізації підлітків у професійній освіті є знаходження балансу між розвитком самобутності та адаптацією до соціального середовища. Надмірна стандартизація та уніфікація навчального процесу можуть загальмувати особистісне зростання, тоді як надмірна індивідуалізація без належної соціальної взаємодії може призвести до соціальної ізоляції.

Оптимальне поєднання індивідуального підходу з активною участю у соціальному житті навчального закладу створює передумови для гармонійного розвитку особистості – здатної не лише реалізувати власні прагнення, але й ефективно діяти в команді, відповідати на виклики сучасного суспільства, брати участь у його трансформації [59].

Таким чином, індивідуалізація і соціальна інтеграція в умовах закладів професійної освіти є не просто паралельними процесами, а взаємопов'язаними складовими формування зрілої, відповідальної, самореалізованої та соціально активної особистості.

Соціалізація підлітків у закладах професійної (професійно-технічної)

освіти відбувається не у вакуумі, а в постійному контакті з ширшим соціальним середовищем, що включає родину, соціально-економічне становище, культуру регіону, суспільну думку, медіа-простір та інші фактори. Ці зовнішні соціальні впливи формують не лише умови для навчання, а й суттєво визначають характер, глибину і напрям соціалізації кожного окремого підлітка [47].

Фінансове становище родини, рівень зайнятості батьків, наявність соціальних гарантій і доступ до ресурсів мають вирішальне значення для можливостей навчання і розвитку підлітка. Студенти з соціально незахищених родин часто змушені поєднувати навчання з роботою, що впливає на якість засвоєння матеріалу, психоемоційний стан, мотивацію до самореалізації. У таких випадках соціалізація може набувати форм адаптації до складних життєвих обставин, що вимагає додаткової підтримки з боку закладу освіти.

Навпаки, сприятливе соціальне середовище сприяє впевненому розвитку підлітка, вищому рівню залученості до навчального процесу, формуванню амбітних життєвих цілей і впевненості у своїх силах.

Суттєвий вплив на процес соціалізації справляють соціальні стереотипи щодо професійної освіти. У суспільстві досі поширені упередження про нібито «нижчий» статус робітничих професій порівняно з академічними. Це може знижувати самооцінку студентів, викликати сумніви у виборі професії, формувати почуття меншовартості. У результаті, студенти можуть не повністю розкривати свій потенціал, не бачити перспективи, не включатися активно в соціальне життя колективу [47].

Також має значення ставлення до певних професій або галузей, які вважаються престижними або, навпаки, непрестижними. Підлітки, які навчаються за спеціальностями, що не користуються широким соціальним визнанням, можуть зіткнутися з внутрішнім конфліктом між власними інтересами та тиском громадської думки.

Родина залишається однією з найсильніших інституцій соціалізації, і її

вплив не зникає у підлітковому віці. Підтримка з боку батьків, їхнє ставлення до професійної освіти, рівень інформованості про можливості подальшого розвитку дитини – усе це має прямий вплив на успішність адаптації до нового освітнього середовища, мотивацію до навчання, формування відповідального ставлення до майбутньої професії [47].

Не менш важливою є і роль однолітків поза межами навчального закладу: друзі з дитинства, знайомі з мікрорайону, середовище в соціальних мережах. Вони можуть як підтримувати конструктивні моделі поведінки, так і спонукати до ризикованих або деструктивних форм самореалізації.

Сучасна молодь значну частину соціального досвіду отримує з цифрового середовища – через соціальні мережі, блоги, відеоконтент, онлайн-курси. Медійні образи професій, ролей, моделей успіху формують уявлення підлітків про те, як виглядає «успішне життя», що варто прагнути, а що – ні. У цьому контексті важливою є здатність до медіаграмотності, критичного мислення та усвідомленого сприйняття інформації.

Крім того, культурні традиції регіону, місцеві норми і звичаї також впливають на соціальні орієнтири молоді. У різних регіонах України можуть відрізнятися уявлення про «правильні» професії, роль жінок і чоловіків у суспільстві, очікування щодо поведінки молоді, що теж позначається на динаміці соціалізації [59].

Отже, соціалізація підлітків у закладах професійної освіти значною мірою залежить від впливу зовнішніх соціальних факторів, які створюють як можливості, так і виклики для особистісного розвитку. Усвідомлення цих впливів дає змогу педагогам і адміністрації закладів ефективніше реагувати на потреби студентів, формувати сприятливе освітнє середовище і підтримувати молодь у процесі становлення як повноцінних учасників соціального і професійного життя.

Усі ці особливості свідчать про те, що соціалізація підлітків у закладі професійно-технічної освіти є багатогранним і складним процесом, що потребує всебічної підтримки з боку педагогів, психологів та адміністрації навчального

закладу. Це допоможе створити умови для повноцінного розвитку молоді особистості та підготовки її до професійної та соціальної діяльності.

Висновки до першого розділу

Аналіз сучасних психологічних підходів до проблеми соціалізації особистості дозволив виявити її багатовимірну, міждисциплінарну та динамічну природу. У сучасному науковому дискурсі соціалізація розглядається як складний, безперервний і взаємозалежний процес становлення особистості в контексті її взаємодії з соціальним середовищем. Сутність соціалізації полягає не лише в інтеріоризації соціальних норм і цінностей, а й у формуванні особистості як суб'єкта соціальних взаємодій і трансформацій.

Соціалізація розглядається як багаторівнева система, що охоплює процеси адаптації, інтеграції, інтеріоризації соціального досвіду, а також розвитку суб'єктної активності особистості. Вона включає як зовнішні впливи (соціальні, культурні, економічні умови), так і внутрішні (мотиваційні, когнітивні, емоційно-вольові ресурси особистості).

У психології соціалізація трактується через призму різних наукових парадигм – психоаналітичної, когнітивної, гуманістичної, соціокогнітивної, культурно-історичної, особистісно-орієнтованої. Це забезпечує комплексний і цілісний підхід до вивчення цього феномена, розкриваючи як механізми формування соціальної поведінки, так і внутрішні переживання, що супроводжують становлення особистості.

Класичні теорії соціалізації (З. Фройд, Е. Еріксон, Дж. Мід, Ж. Піаже та ін.) надали фундаментальні уявлення про етапність розвитку особистості, роль несвідомого, значення соціального середовища, процесів ідентифікації та інтеріоризації. Водночас сучасні підходи (теорії соціального навчання, концепції наративної ідентичності, теорії активної соціалізації) акцентують на

самості як конструктивному агенті соціального досвіду, здатному до рефлексії, опору, трансформації соціальних норм.

На сучасному етапі соціалізація все більше набуває контекстуального характеру, оскільки індивід соціалізується не лише у фізичному, а й у цифровому, інформаційному, глобалізованому середовищі. Це вимагає нових психологічних підходів, що враховують вплив віртуального простору, соціальних медіа, кроскультурної взаємодії, змін у структурі ідентичності та межах приватності.

Отже, соціалізація в сучасному науковому розумінні постає як інтеграційний процес, у якому відбувається взаємодія особистісного розвитку з соціальними умовами. Вона не є механічним засвоєнням норм і ролей, а є активним, динамічним процесом взаємного впливу індивіда і суспільства, що вимагає постійного перегляду підходів до її вивчення з урахуванням соціальних трансформацій і психологічних закономірностей.

Аналіз теоретичних засад соціалізації підлітків дозволив глибше усвідомити природу цього процесу, його багатовимірність, значущість для особистісного становлення та розвитку молодшої людини. Соціалізація виступає ключовим механізмом включення індивіда в суспільне життя, набуття ним соціального досвіду, формування системи цінностей, соціальних ролей і моделей поведінки, які відповідають вимогам сучасного соціокультурного простору.

Підлітковий вік є особливо важливим етапом соціалізації, що супроводжується інтенсивними психофізіологічними змінами, переосмисленням системи цінностей, становленням «Я-концепції», пошуком особистісної ідентичності. У цей період підліток активно засвоює соціальні ролі, моделі поведінки, етичні норми, а також вчиться співвідносити власні прагнення з соціальними очікуваннями.

Ключовими аспектами соціалізації підлітків є: засвоєння соціальних норм, правил і моделей поведінки; формування ідентичності (особистісної, соціальної, гендерної, професійної); розвиток здатності до рефлексії,

самооцінки та саморегуляції; становлення морально-етичної свідомості та громадянської позиції; налагодження конструктивної взаємодії з соціальним середовищем (родина, ровесники, школа, суспільство загалом).

Соціалізація відбувається через взаємодію з різними інститутами – родиною, системою освіти, засобами масової інформації, культурними установами, неформальними об'єднаннями, які впливають на підлітка як на особистість. Залежно від якості цих взаємодій, соціалізація може бути гармонійною або деформованою.

Результативність соціалізації підлітків доцільно оцінювати за такими критеріями: рівень сформованості соціальних умінь (комунікативність, толерантність, здатність до співпраці); ступінь засвоєння морально-етичних норм і цінностей; наявність позитивної «Я-концепції» та адекватної самооцінки; готовність до прийняття соціальної відповідальності; здатність до адаптації в різних соціальних середовищах та умовах життєдіяльності; сформованість мотивації до саморозвитку, освіти, професійної реалізації.

Соціалізація підлітків є процесом взаємного впливу: не лише суспільство впливає на підлітка, а й сам підліток активно взаємодіє з соціумом, обираючи, переосмислюючи, модифікуючи соціальні впливи. Успішна соціалізація передбачає активну життєву позицію підлітка, його здатність до самостійного мислення, прийняття рішень, усвідомлення себе як суб'єкта соціальних змін.

Сучасні виклики, зумовлені змінами в соціокультурному середовищі, впровадженням цифрових технологій, глобалізацією, а також зростанням психологічного навантаження на підлітків, вимагають перегляду традиційних підходів до соціалізації. Особливої актуальності набуває створення безпечного, підтримувального середовища, у якому підліток має змогу розвивати особистісний потенціал, долати труднощі соціальної адаптації, формувати цілісну життєву стратегію.

Таким чином, соціалізація підлітків – це динамічний, індивідуалізований і цілеспрямований процес, успішне здійснення якого є запорукою формування

гармонійної, відповідальної, соціально активної особистості, здатної до самореалізації в умовах сучасного світу.

Соціалізація підлітків у закладах професійної (професійно-технічної) освіти є складним, багатовимірним процесом, що охоплює як особистісне становлення, так і включення у професійне й соціальне середовище. У цьому віковому періоді молодь переживає інтенсивні психологічні та емоційні зміни, шукає своє місце у світі, визначає життєві цінності й орієнтири, тому саме освітній простір виступає важливою соціалізувальною платформою.

Заклади професійної освіти відіграють важливу роль у формуванні соціальних умінь і навичок підлітків, зокрема у сфері міжособистісної комунікації, командної взаємодії, адаптації до соціального середовища, управління емоціями та конфліктами. Постійна участь у житті колективу, спільне навчання й практика створюють умови для набуття соціального досвіду.

Процес соціалізації передбачає не лише інтеграцію в навчальний колектив, а й активне входження в професійну спільноту. Студенти поступово освоюють роль майбутніх фахівців, знайомляться з нормами професійної етики, засвоюють культуру відповідальності, дисципліни, взаємоповаги, що формує підґрунтя для успішної адаптації на ринку праці.

Підлітки в умовах професійної освіти проходять важливий етап адаптації до нових норм і цінностей, пов'язаних із дорослим життям, трудовою діяльністю, економічною самостійністю. У них розвивається здатність до самостійного прийняття рішень, планування власного майбутнього, самоконтролю та саморегуляції.

Особлива роль у соціалізації належить взаємодії з педагогічним колективом. Викладачі, майстри виробничого навчання, соціальні педагоги виступають не лише носіями знань, а й наставниками, прикладом для наслідування, моральними авторитетами. Завдяки цим стосункам формується професійна ідентичність, морально-етичні орієнтири, мотивація до розвитку.

Водночас значну роль відіграють зовнішні соціальні чинники, зокрема родинне середовище, економічне становище, культурні традиції, стереотипи

щодо професійної освіти, вплив соціальних мереж і медіапростору. Ці фактори можуть як підтримувати позитивну соціалізацію, так і створювати додаткові бар'єри для гармонійного особистісного становлення.

Таким чином, соціалізація у професійно-технічних закладах – це не лише процес пристосування до умов навчання та майбутньої професії, а й суттєвий етап особистісного розвитку, формування громадянських і соціальних якостей, готовності до самостійного життя в сучасному суспільстві. Ефективність цього процесу багато в чому залежить від створення сприятливого освітнього середовища, індивідуального підходу до студентів та взаємодії усіх учасників освітнього процесу з урахуванням сучасних викликів і потреб молоді.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

2.1. Організація дослідження соціалізації підлітків у закладах професійної (професійно-технічної освіти)

Процес соціалізації підлітків у сучасному суспільстві є важливим аспектом розвитку особистості, що включає не лише набуття знань і професійних навичок, але й формування моральних, соціальних та комунікативних якостей, що забезпечують їх адаптацію до дорослого життя. Заклади професійно-технічної освіти займають особливе місце в цьому процесі, оскільки вони не лише забезпечують здобуття професії, а й виступають важливими соціалізуючими інститутами, які впливають на формування світогляду, цінностей і соціальних орієнтацій молоді.

Актуальність емпіричного дослідження соціалізації підлітків у закладах професійно-технічної освіти обумовлена низкою факторів. По-перше, значна частина підлітків, що здобувають професійну освіту, є представниками соціально вразливих груп, що може ускладнювати їх інтеграцію в суспільство та адаптацію до вимог сучасного ринку праці. По-друге, зміни в освітній системі та соціальному середовищі, зокрема, перехід до ринкової економіки, потребують нових підходів до формування соціальних компетенцій підлітків, що безпосередньо впливає на їх подальший успіх в житті та кар'єрі.

Вивчення соціалізації підлітків у закладах професійно-технічної освіти дає змогу не тільки оцінити існуючі методи і стратегії соціалізаційного процесу, а й розробити ефективні рекомендації для оптимізації взаємодії між навчальним закладом, студентами та їх соціальним середовищем. Крім того,

це дозволяє виявити специфічні особливості соціалізації в умовах професійно-технічної освіти та визначити фактори, які найбільше впливають на формування соціальної зрілості підлітків.

Таким чином, дослідження соціалізації підлітків у закладах професійно-технічної освіти є необхідним для створення ефективних моделей освітнього процесу, які сприятимуть гармонійному розвитку молоді та її успішній інтеграції в суспільство.

Вибірка та база дослідження. У дослідженні взяли участь 104 підлітки віком від 14 до 18 років, які здобувають освіту за різними спеціальностями в Державному професійно-технічному навчальному закладі «Володарський професійний аграрний ліцей». Всі учасники дослідження є студентами цього навчального закладу, що дає змогу оцінити різноманітні аспекти їх соціалізації в контексті професійно-технічної освіти.

Під час підбору методичного інструментарію (таблиця 2.1) було сформовано комплекс методик, що повною мірою відповідають меті та завданням дослідження. Вибрані інструменти є не лише зручними та доступними для використання, але й надають високоякісну інформацію, що дозволяє отримати точні й репрезентативні дані.

Таблиця 2.1

Психодіагностичні методики для дослідження соціалізації підлітків у
зкладах професійної (професійно-технічної освіти)

Назва методики та автор	Мета	Показники
Проективна методика «Хто Я?» (М. Кун, Т. Макпарленд) [26]	Вивчення особистісної ідентичності, самосприйняття, соціальних ролей, інтересів, ідеологічних переконань, а також виявлення відхилень у розвитку особистості, таких як невпевненість у собі чи проблеми з ідентичністю.	1. Самосприйняття особистості. 2. Соціальні ролі та ідентичність. 3. Виявлення соціальних орієнтацій та особистих переконань. 4. Ступінь впевненості в собі та внутрішніх конфліктів.

Анкета «Вивчення ставлення підлітків до оточуючих» (авторська розробка)	Вивчення соціальної взаємодії підлітків з найближчим оточенням, виявлення важливих осіб і соціальних орієнтацій, а також емоційної прив'язаності до значущих осіб.	1. Ставлення до найближчого оточення (родина, друзі, вчителі). 2. Визначення значущих осіб у житті підлітка. 3. Емоційна прив'язаність до ключових людей. 4. Психологічний стан в контексті соціальних відносин.
Методика діагностики рівня самооцінки та рівня домагань (Т. Дембо, С. Рубінштейн) [56]	Оцінка самосвідомості підлітків через порівняння рівня самооцінки та домагань для виявлення внутрішніх конфліктів та психологічних дисбалансів.	1. Рівень самооцінки підлітка. 2. Рівень домагань та цілей. 3. Різниця між реальним рівнем самооцінки та бажаним..

Проаналізуємо методики дослідження.

Проективна методика «Хто Я?», розроблена М. Куном і Т. Макпарлендом, є одним з найбільш ефективних інструментів для вивчення особистісної ідентичності. Вона належить до проективних методів, які дозволяють досліднику отримати не лише дані про конкретні психічні функції, а й про всю структуру особистості [26]. Однією з головних переваг проективних методик є те, що випробувані не знають конкретної мети тесту, що знижує ймовірність свідомої маніпуляції результатами. Така ситуація дозволяє отримати більш справжні, глибинні відповіді, що найбільш точно відображають внутрішній світ особистості.

У соціальній психології існує переконання, що поведінка людини організовується та спрямовується відповідно до її суб'єктивних ідентифікацій. Ідентифікація розглядається як процес інтеріоризації соціальних статусів, що займаються людиною. Для розуміння, як саме індивід себе ідентифікує у соціумі, важливо вивчити, яким чином він усвідомлює своє «Я», а саме – як його сприймає він сам, а не тільки зовнішні фактори.

Методика «Хто Я?» була використана в дослідженні для аналізу

уявлень підлітків про себе, їх ідентичності та самооцінки. Тест дозволяє швидко й ефективно оцінити внутрішню структуру особистісної ідентичності учасників, виявити особливості їх соціальних ролей, інтересів, схильностей до певних видів діяльності. У рамках цього дослідження методика допомогла сформувати повну картину самосприйняття респондентів, у тому числі щодо їхніх соціальних ролей, захоплень та ідеологічних переконань.

Особливістю цієї методики є те, що відповідь на запитання «Хто Я?» змушує людину звертатися до глибинних рівнів своєї свідомості, адже вона повинна дати 20 відповідей, які виникають у її свідомості без попереднього осмислення. Це допомагає відкрити справжні аспекти особистості, не спотворені зовнішніми стереотипами чи соціальними очікуваннями.

Проективна методика «Хто Я?» також дозволяє виявити будь-які відхилення у розвитку особистості, такі як невпевненість у собі або проблеми з ідентичністю. Важливо відзначити, що методика неодноразово застосовувалася в сучасних психолого-педагогічних та соціологічних дослідженнях, де вона продемонструвала високу ефективність у вивченні психологічних аспектів самоідентифікації.

Тест проводився протягом 12 хвилин, під час яких підліткам було запропоновано дати 20 відповідей на запитання «Хто Я?», слідуючи порядку, в якому ці відповіді приходять на думку, без обов'язкового дотримання логічної послідовності чи граматики. Різні дослідники поділяють отримані відповіді на категорії: соціальні групи та відповідні ролі (наприклад, «дружина», «студент»), суб'єктивні характеристики (наприклад, «щасливий», «втомлений»), а також інші соціально значущі визначення. При цьому особливу увагу звертають на свідому ідентифікацію з певними ролями чи статусами, до яких прагне належати людина.

Анкета «Вивчення ставлення підлітків до оточуючих» (авторська розробка) є інструментом, який дозволяє досліджувати особливості соціальної взаємодії підлітків з найближчим оточенням, зокрема з референтними особами та групами. Ця анкета є важливим інструментом,

оскільки дозволяє оцінити рівень соціалізованості підлітка, його ставлення до оточуючих та взаємодію з ключовими людьми, що мають значний вплив на його особистісний розвиток.

Основною метою цієї методики є вивчення особливостей взаємодії підлітків з найближчим соціальним оточенням і визначення кола осіб, з якими вони найбільше взаємодіють і яких вважають для себе значущими. Дослідження направлене на виявлення ставлення підлітків до значущих дорослих та однолітків, а також на визначення об'єктів їх можливої ідентифікації, що є важливим для розуміння соціальних орієнтацій підлітків і їх емоційної прив'язаності до певних осіб.

Анкета складається з таблиці, в якій в лівій частині вказані різні види діяльності або взаємодії, що можуть здійснюватися підлітком, а в верхній частині розміщуються особи, з якими ці дії можуть відбуватися (наприклад, батьки, бабуся, дідусь, друзі, вчителі, тренери, сусіди та інші). Підліткам пропонується оцінити частоту виконання цих дій з кожною з вказаних осіб за шкалою від 0 до 3, де 0 означає «ніколи», 1 – «іноді», 2 – «часто», 3 – «дуже часто». Кожне твердження у таблиці відображає певний аспект взаємодії підлітка з конкретною особою і дозволяє оцінити, наскільки важлива ця особа для підлітка.

Після того як підлітки оцінюють частоту взаємодії з різними особами, бали за кожную особу підсумовуються. Таким чином, визначається, які особи мають найбільше значення для підлітка, оскільки ті, хто отримує найбільшу кількість балів, займають більш високий ранг у його ієрархії важливості. Цей метод дозволяє виявити не лише найбільш значущих осіб, але й відносну частоту взаємодії з різними категоріями людей, що дає більш точне уявлення про соціальну орієнтацію підлітка.

Анкета є зручною в застосуванні, оскільки не вимагає складних інтерпретацій чи спеціальних навичок для оцінки результатів. Завдяки використанню шкали оцінок, вона дозволяє отримати кількісні дані, що є більш об'єктивними, порівняно з якісними методами дослідження. Крім того,

відсутність прямих запитань, таких як «Хто для тебе найбільш значущий?», зменшує ймовірність соціальної бажаності відповідей і дозволяє більш точно виявити реальні відносини підлітка з його оточенням. Цей підхід дає змогу уникнути свідомого чи несвідомого підроблення відповідей, забезпечуючи тим самим більшу достовірність результатів.

Анкета «Вивчення ставлення підлітків до оточуючих» є ефективним інструментом для дослідження міжособистісних відносин підлітків та їхньої соціальної орієнтації. Вона дозволяє отримати важливу інформацію про те, як підлітки взаємодіють з різними особами в своєму оточенні, а також виявити ключових референтних осіб і групи, що визначають їхні соціальні орієнтації. Така інформація є корисною як для психологічних досліджень, так і для практичної роботи з підлітками, сприяючи кращому розумінню процесу їх соціалізації та емоційного розвитку.

«Методика діагностики рівня самооцінки та рівня домагань» (Т. Дембо та С. Рубінштейн) є ефективним інструментом для дослідження особливостей самосвідомості, зокрема у підлітковому віці [56]. Застосування цієї методики в нашому дослідженні дало змогу не лише оцінити рівень самооцінки підлітків за важливими особистісними шкалами, але й визначити рівень їхніх домагань. Важливим аспектом цього підходу є також порівняння самооцінки з рівнем домагань, оскільки розбіжності між цими двома показниками дозволяють виявити можливі конфлікти та дисбаланси в самосвідомості підлітка, що можуть впливати на його емоційний та психологічний стан.

В ході тестування респондентам пропонується оцінити власний рівень розвитку зазначених якостей (самооцінка) за допомогою лінії, на якій позначена найвища та найнижча відмітка розвитку. Цей процес дозволяє оцінити поточний рівень самооцінки за шкалою від 0 до 100. Водночас, підліткам дається завдання позначити на тій самій шкалі бажаний рівень розвитку кожної якості (рівень домагань). Таким чином, на одній лінії відзначаються два важливих аспекти самосвідомості підлітка: поточний

рівень і бажаний рівень. Зазначену шкалу використовують для виведення кількісних результатів, що дозволяє об'єктивно порівняти ці два рівні.

Під час обробки результатів проводиться вимір відстані від нижньої точки шкали до оцінки самооцінки і рівня домагань, що дозволяє отримати числові значення для кожного параметра. Порівнюючи ці показники, можна визначити, в яких аспектах самосвідомості є найбільші розбіжності між тим, як підліток оцінює себе і як він бажає себе оцінювати. Це дозволяє оцінити ступінь внутрішнього конфлікту між самооцінкою та рівнем домагань, що в свою чергу може вказувати на проблеми самоприйняття, занепокоєння або завищені очікування щодо себе.

Обробка результатів здійснюється за шістьма шкалами, кожна з яких оцінюється у балах, що відповідають відстані на лінії (в мм) від нижньої крапки до позначеної оцінки. Для кожної шкали розраховуються три основні показники:

1. Рівень домагань (РД) – це відстань від нижньої крапки до позначки «х» (бажаний рівень).
2. Рівень самооцінки (СО) – це відстань від нижньої крапки до позначки «–» (поточний рівень).
3. Розбіжність між РД і СО – різниця між рівнем домагань та самооцінкою, що дає уявлення про внутрішні суперечності або відповідність самосвідомості.

Для оцінки отриманих результатів порівнюються показники з нормами тесту, які відображають різні рівні розвитку самооцінки та домагань. Норми визначаються за чотирма категоріями:

- низький: рівень домагань менше 60 балів, рівень самооцінки менше 45 балів;
- середній: рівень домагань від 60 до 74 балів, рівень самооцінки від 45 до 59 балів;
- достатній: рівень домагань від 75 до 89 балів, рівень самооцінки від 60 до 74 балів;

– високий: рівень домагань від 90 до 100 балів, рівень самооцінки від 75 до 100 балів.

Методика Т. Дембо та С. Я. Рубінштейна є ефективним інструментом для дослідження самосвідомості підлітків, дозволяючи оцінити не лише їх рівень самооцінки, а й рівень їхніх домагань. Це дає можливість виявити внутрішні конфлікти, пов'язані з невідповідністю цих показників, а також допомагає зрозуміти, які аспекти самосвідомості потребують корекції. Застосування цієї методики є важливим для психологічної роботи з підлітками, адже вона дозволяє вчасно виявити і усунути потенційні проблеми, пов'язані з особистісним розвитком.

2.2. Аналіз результатів дослідження соціалізації підлітків у закладах професійної (професійно-технічної освіти)

У результаті аналізу відповідей, отриманих за проективною методикою «Хто Я?» (М. Кун, Т. Макпарленд), було виявлено такі основні тенденції в самосприйнятті та особистісній ідентичності учасників дослідження.

Аналіз відповідей показав, що 78,0% респондентів у першу чергу ототожнюють себе з соціальними або демографічними характеристиками. Найчастіше зустрічалися висловлювання на зразок: «я учень», «я підліток», «я хлопець/дівчина». Це свідчить про домінування зовнішніх соціальних ознак у структурі самосприйняття.

Позитивні риси особистості були зазначені 65,0% учасників. У висловлюваннях респондентів простежувалися такі характеристики, як доброзичливість, чесність, відкритість («я добрий», «я чесний», «я веселий»), що вказує на загалом позитивне емоційне ставлення до себе. Водночас 22,0% опитаних демонстрували ознаки невизначеності або внутрішніх сумнівів. У відповідях з'являлися формулювання на кшталт «я не

знаю, хто я», «я мінливий», що може свідчити про пошук власної ідентичності або про недостатньо сформований «Я»-образ.

Соціальна ідентичність виявляється переважно через ролі, пов'язані з найближчим оточенням. Так, 81,0% учасників ототожнили себе з такими ролями, як «учень», «друг», «син/дочка». Водночас лише 39,0% респондентів зазначили професійну роль або свою майбутню професію (наприклад, «я будівельник», «я майбутній механік»), що може вказувати на недостатню професійну ідентифікацію та потребу в подальшій підтримці формування професійної самосвідомості. Крім того, 28,0% учасників звернули увагу на свою релігійну, національну або культурну приналежність, підкреслюючи значення ширшого соціального контексту у власному самоусвідомленні (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Узагальнені результати дослідження самосприйняття та особистісної ідентичності підлітків за методикою «Хто Я?» (М. Кун, Т. Макпарленд)

Критерій	Підкатегорія / Ознака	Кількість учасників у %
Самосприйняття особистості	Через соціальні або демографічні характеристики	78,0%
	Позитивні риси характеру	65,0%
	Невизначеність / внутрішні сумніви	22,0%
Соціальні ролі та ідентичність	Ролі: «учень», «друг», «син/дочка»	81,0%
	Роль у майбутній професії	39,0%
	Релігійна, національна, культурна ідентичність	28,0%
Соціальні орієнтації та переконання	Цінності: дружба, довіра, повага	54,0%
	Патріотичні/громадянські переконання	32,0%
	Суперечливість / фрагментарність цінностей	19,0%
Упевненість в собі та конфлікти	Впевненість у собі, цілеспрямованість	62,0%
	Внутрішні сумніви, страхи	29,0%
	Ознаки ідентифікаційної кризи	9,0%

У значної частини респондентів (54,0%) простежується орієнтація на міжособистісні цінності – дружбу, довіру, повагу до інших. Патріотичні й громадянські переконання відобразили 32,0% учасників, вказуючи на сформованість певних соціальних орієнтирів («я українець», «я за мир», «я патріот»). Однак 19,0% відповідей виявили фрагментарність або суперечливість у вираженні особистих цінностей, що, ймовірно, є ознакою

вікових особливостей становлення моральної системи.

У ході дослідження 62,0% респондентів виявили високий або середній рівень упевненості в собі. Їх відповіді мали чітке самопозиціонування, орієнтацію на досягнення та саморозвиток. Натомість 29,0% учасників продемонстрували внутрішню нестабільність, зазначаючи страхи, сумніви або емоційну напруженість («я боюся помилитися», «я часто нервуюсь»). Ще 9,0% відповідей містили прояви потенційної ідентифікаційної кризи або уникання глибокої рефлексії над собою, що потребує подальшого психолого-педагогічного супроводу.

Результати дослідження, проведеного за методикою М. Куна та Т. Макпарленда «Хто Я?», дозволяють зробити висновок, що більшість підлітків, які навчаються у професійно-технічному закладі, перебувають на активному етапі формування особистісної ідентичності та самосвідомості. Домінування соціально-рольових і демографічних характеристик у відповідях свідчить про орієнтацію на зовнішні атрибути при самовизначенні, а також про значущий вплив навчального і сімейного середовища на процеси самопізнання.

Позитивна емоційна самооцінка, зафіксована у більшості респондентів, вказує на загалом сприятливий стан їхнього психоемоційного розвитку. Водночас наявність у частини підлітків ознак внутрішніх сумнівів, фрагментарності у ціннісних орієнтаціях та труднощів у визначенні власної професійної ролі підкреслює потребу в посиленій психолого-педагогічній підтримці та створенні умов для рефлексії та самопізнання.

Таким чином, дослідження засвідчило важливість системного підходу до формування здорової особистісної ідентичності студентів у контексті професійної освіти, з урахуванням як вікових, так і соціокультурних особливостей їх розвитку.

На основі використання авторської анкети «Вивчення ставлення підлітків до оточуючих» було отримано такі результати:

– 87,0% підлітків демонструють позитивне ставлення до членів своєї

родини. У висловлюваннях респондентів переважають такі характеристики, як «підтримують», «розуміють», «допомагають». Особливо теплі емоції виражені щодо матері або бабусі, які найчастіше згадуються як найближчі та турботливі;

– ставлення до друзів також є переважно позитивним: 78,0% опитаних вказали на наявність близьких товаришів, із якими діляться переживаннями та проводять вільний час (таблиця 2.3);

Таблиця 2.3

Узагальнені результати дослідження ставлення підлітків до оточуючих за авторською анкетой «Вивчення ставлення підлітків до оточуючих»

Критерій	Показник	Відсоток респондентів
Ставлення до найближчого оточення	Позитивне ставлення до родини	87,0%
	Наявність позитивних дружніх контактів	78,0%
	Нейтрально-позитивне ставлення до вчителів	55,0%
Значущі особи у житті підлітка	Мати як значуща особа	78,0%
	Батько як значуща особа	56,0%
	Значущі друзі	64,0%
	Педагоги як значущі особи	27,0%
Емоційна прив'язаність до ключових осіб	Емоційна прив'язаність до членів родини	84,0%
	Емоційна прихильність до друзів	61,0%
	Ознаки емоційної ізоляції або труднощів у спілкуванні	18,0%
Психологічний стан у соціальному контексті	Позитивний психологічний стан	72,0%
	Емоційна нестабільність через конфлікти або непорозуміння	19,0%
	Тенденція до соціального відчуження	9,0%

– водночас 55,0% студентів виявили нейтрально-позитивне або обережне ставлення до вчителів. Частина підлітків зазначила повагу до викладачів як до фахівців, але при цьому не завжди відчуває емоційний зв'язок із ними;

– у 92,0% відповідей серед значущих осіб найчастіше згадуються батьки, особливо мати (78,0%) та батько (56,0%);

– у 64,0% випадків підлітки вказували на друзів або «одного справжнього друга», якого вважають найважливішою людиною у своєму житті;

– педагоги, класні керівники або наставники були визнані значущими лише у 27,0% респондентів, що свідчить про відносно обмежений емоційний вплив освітнього середовища на особистість підлітка;

– сильна емоційна прив'язаність до членів родини простежується у 84,0% опитаних. Відповіді містили згадки про любов, турботу, відчуття безпеки та підтримки;

– у 61,0% студентів виявлено виражену емоційну прихильність до близьких друзів, з якими підлітки переживають значущі життєві події;

– близько 18,0% респондентів вказали на емоційну ізоляцію або труднощі у формуванні довірливих стосунків, що потребує додаткової уваги з боку фахівців.

Отже, переважна більшість підлітків мають позитивні соціальні орієнтації та емоційно насичені стосунки з найближчим оточенням, що є важливою умовою їхнього здорового психоемоційного розвитку. Разом із тим, виявлені окремі випадки емоційної ізоляції чи напруженості в стосунках потребують індивідуального супроводу з боку психологів і педагогів.

На основі результатів анкети можна визначити рівень психологічного стану підлітків щодо їхніх соціальних контактів. На основі результатів анкети можна зробити декілька важливих висновків щодо психологічного стану підлітків у контексті їхніх соціальних контактів.

Загалом, більшість підлітків (52,0%) знаходяться в емоційно стабільному стані, що свідчить про їхнє відчуття прийняття та підтримки з боку найближчого оточення. Цей високий рівень психологічного комфорту вказує на здорові соціальні зв'язки та наявність довірливих стосунків з батьками, друзями чи іншими близькими людьми. Такий психологічний стан є позитивним для підлітків, оскільки він сприяє їхньому загальному благополуччю, розвитку емоційної зрілості та здатності до конструктивної взаємодії в суспільстві.

Однак, 28,0% опитуваних підлітків мають середній рівень емоційної стабільності, що означає наявність деяких труднощів у соціальних

відносинах. Причиною таких труднощів можуть бути конфлікти в родині або нерозуміння з боку дорослих. Цей рівень вказує на те, що підлітки потребують додаткової підтримки та можливості для вирішення конфліктів, що може позитивно вплинути на їхнє самопочуття та емоційний стан.

Нарешті, 20,0% підлітків демонструють низький рівень емоційної стабільності, що може бути ознакою соціального відчуження. Така ситуація може свідчити про емоційну вразливість, невирішені внутрішні конфлікти або глибокі переживання, пов'язані з соціальним оточенням чи родинними відносинами. Цей низький рівень потребує уваги з боку дорослих, психологів чи інших фахівців для того, щоб своєчасно підтримати підлітків та допомогти їм подолати труднощі.

Отже, результати анкети відображають різноманітність психологічного стану підлітків. З одного боку, значна частина підлітків почувається психологічно комфортно завдяки наявності здорових соціальних зв'язків, з іншого боку, значна кількість підлітків потребує додаткової підтримки для подолання емоційних труднощів та покращення взаємодії з оточенням. Це підкреслює важливість надання своєчасної підтримки підліткам, щоб сприяти їхньому емоційному розвитку та соціальній адаптації (рис. 2.1).

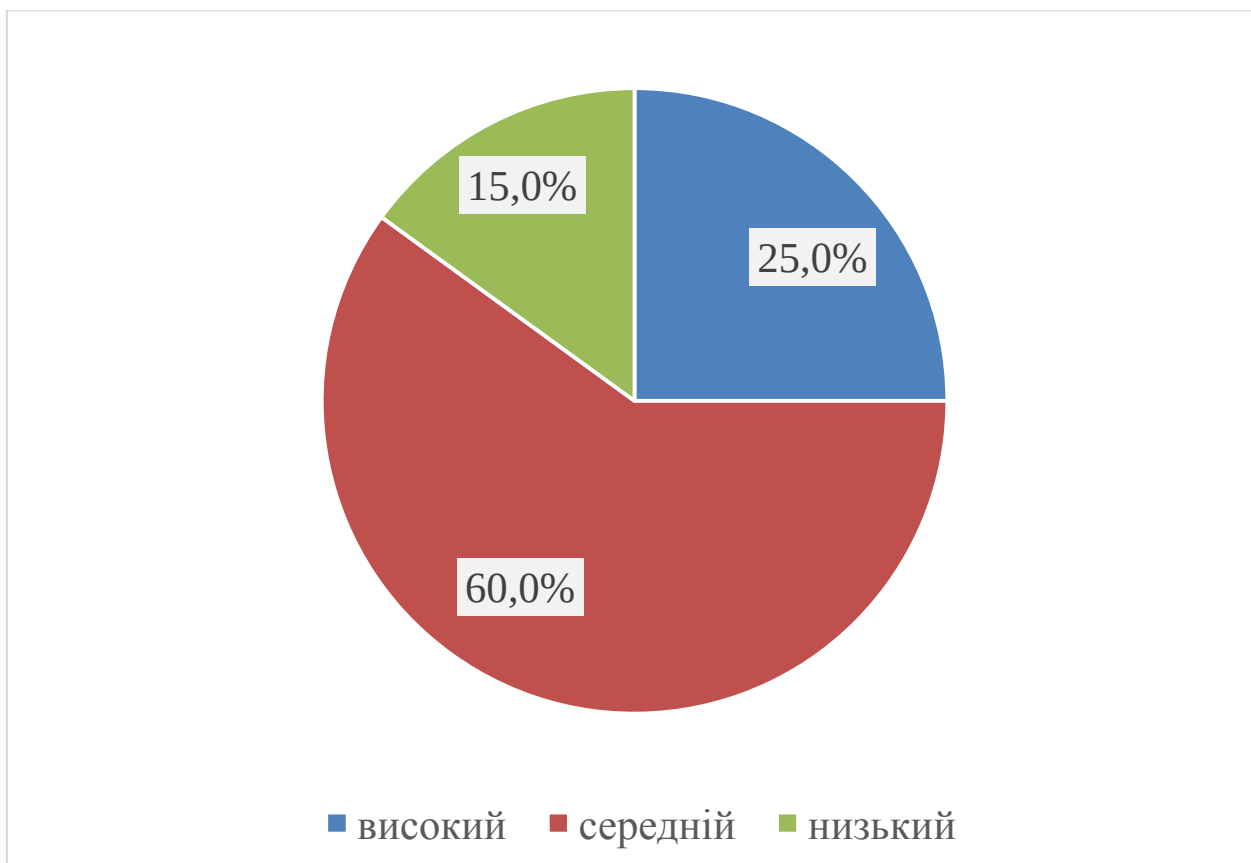


Рис. 2.1. Рівень психологічного стану підлітків у контексті соціальних контактів (у % від загальної кількості опитуваних)

Діагностика підлітків за допомогою методики діагностики рівня самооцінки та рівня домагань (Т. Дембо, С. Рубінштейн) дозволяє оцінити рівень їх самооцінки та рівень домагань, що є важливим для виявлення внутрішніх конфліктів та психологічних дисбалансів.

Рівень самооцінки визначає, як підлітки сприймають себе, свою цінність, здібності та досягнення. Результати дослідження показали, що більшість підлітків мають середній рівень самооцінки (47,5% учасників), що свідчить про те, що вони оцінюють себе з певними сумнівами щодо власних можливостей, але при цьому здатні усвідомлювати свої сильні сторони. 34,0% підлітків мають високий рівень самооцінки, що відображає впевненість у своїх силах і готовність брати на себе відповідальність. Водночас, 18,5% підлітків показали низький рівень самооцінки, що може вказувати на відчуття незадоволення собою, низьку впевненість або переживання щодо своєї зовнішності чи здібностей (рис. 2.2).

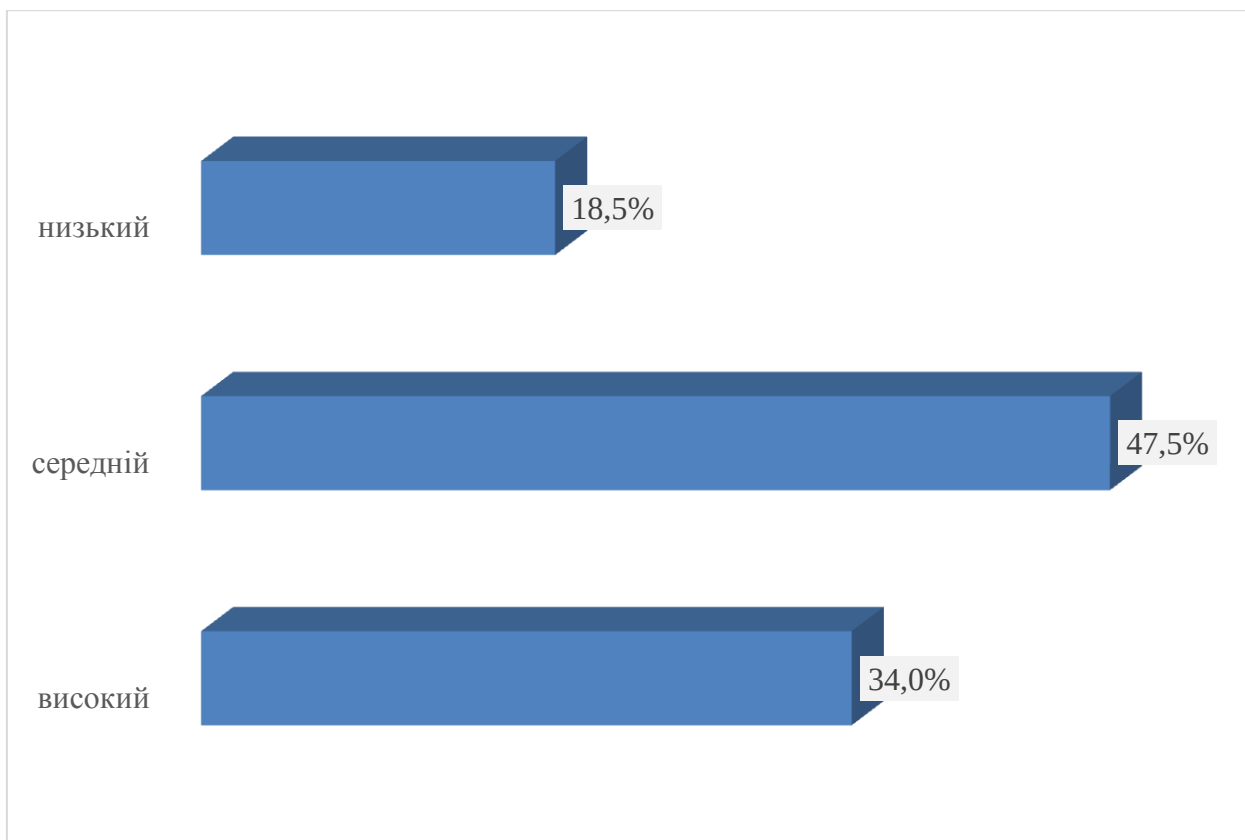


Рис. 2.2. Рівень самооцінки підлітків за методикою діагностики рівня самооцінки та рівня домагань (Т. Дембо, С. Рубінштейн)
(у % від загальної кількості опитуваних)

Рівень домагань відображає амбіції підлітків та їх прагнення досягти поставлених цілей у різних сферах життя. В результатах дослідження було виявлено, що 60,0% підлітків мають середній рівень домагань. Це свідчить про їх здатність ставити перед собою реалістичні цілі, які відповідають їх можливостям. 25,0% підлітків показали високий рівень домагань, прагнучи досягти значних успіхів у навчанні, спорту чи творчості. Водночас 15,0% учасників мають низький рівень домагань, що може бути пов'язано з відсутністю мотивації або скептицизмом щодо досягнення своїх цілей (рис. 2.3).

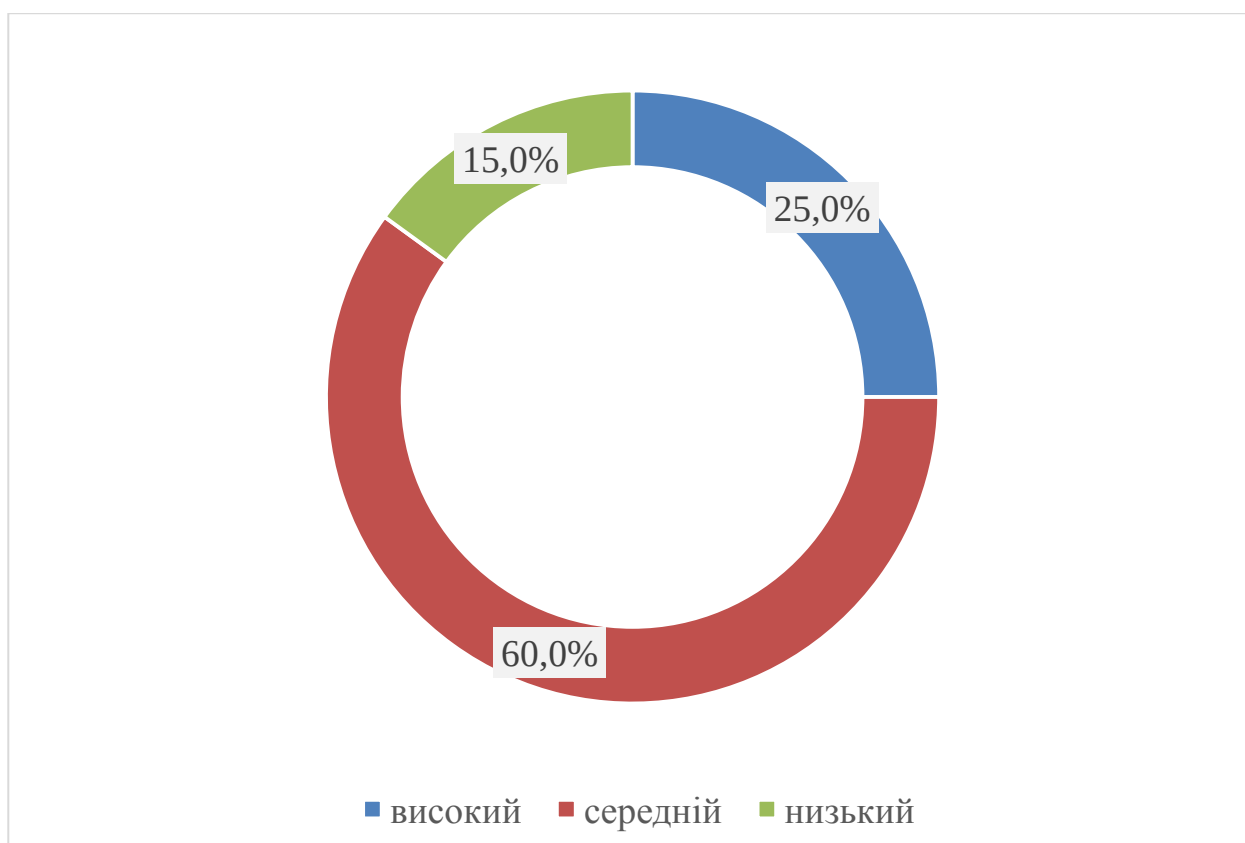


Рис. 2.3. Рівень самооцінки підлітків за методикою діагностики рівня самооцінки та рівня домагань (Т. Дембо, С. Рубінштейн) (у % від загальної кількості опитуваних)

Інтерпретація різниці між реальним рівнем самооцінки та бажаним рівнем є критично важливою для виявлення психологічних конфліктів і внутрішнього дисбалансу підлітків. У 40,0% учасників спостерігалася невелика різниця між реальним та бажаним рівнем самооцінки, що свідчить про здоровий баланс між реальним самосприйняттям та прагненням до самовдосконалення. 35,0% підлітків відзначили значну різницю між реальним і бажаним рівнем самооцінки, що може вказувати на наявність внутрішнього конфлікту або психологічного дисбалансу, пов'язаного з невідповідністю реальних досягнень і самопочуття. У 25,0% учасників різниця була мінімальною або відсутньою, що свідчить про гармонію між реальним самовідчуттям і прагненнями.

Загалом, результати дослідження дозволяють зробити висновок, що більшість підлітків мають середній рівень самооцінки та амбіцій, що є

нормальним для цього вікового періоду. Однак важливою є наявність групи підлітків з низьким рівнем самооцінки або високими амбіціями, які можуть відчувати внутрішній конфлікт між реальним станом справ і своїми прагненнями. Це свідчить про потенційну потребу в психологічній підтримці, яка допоможе їм адаптувати свої очікування, зміцнити впевненість у собі та забезпечити здоровий розвиток на шляху до досягнення своїх цілей.

Результати також підкреслюють важливість моніторингу емоційного стану підлітків для своєчасного виявлення ознак внутрішніх конфліктів та надання необхідної підтримки для збереження психологічної стабільності в період важливих змін у їх житті.

Висновки до другого розділу

Процес соціалізації підлітків у сучасному суспільстві є комплексним і багатограним, що включає не лише засвоєння знань і професійних навичок, але й розвиток моральних, соціальних і комунікативних якостей, які визначають їх здатність адаптуватися до дорослого життя. Заклади професійно-технічної освіти відіграють ключову роль у цьому процесі, адже вони не лише готують молодь до професійної діяльності, але й активно сприяють її соціалізації через формування світогляду, цінностей і соціальних орієнтацій.

Актуальність дослідження соціалізації підлітків у професійно-технічних навчальних закладах зумовлена сучасними соціально-економічними умовами, такими як перехід до ринкової економіки, що вимагає від молоді нових соціальних компетенцій. Ці компетенції є важливими для успішної адаптації підлітків у суспільстві та їх подальшої інтеграції на ринку праці. Зокрема, в умовах соціальної вразливості значної частини студентів професійно-технічних навчальних закладів, їх соціалізація

може бути ускладнена, що потребує нових підходів та стратегій.

Дослідження соціалізації підлітків у закладах професійно-технічної освіти не лише дозволяє оцінити наявні методи й стратегії соціалізації, але й дає змогу розробити практичні рекомендації щодо оптимізації взаємодії між навчальним закладом, студентами та їх соціальним середовищем. Виявлення специфічних особливостей цього процесу та визначення факторів, що впливають на формування соціальної зрілості, сприятиме вдосконаленню освітніх моделей і підвищенню їх ефективності.

У дослідженні брали участь 104 підлітки, що навчаються у Державному професійно-технічному навчальному закладі «Володарський професійний аграрний ліцей», що дозволяє зробити висновки щодо соціалізації студентів конкретного навчального закладу. Застосування методичних інструментів, зокрема проективної методики «Хто Я?», авторської анкети «Вивчення ставлення підлітків до оточуючих» та методики діагностики рівня самооцінки, дозволило отримати цінну інформацію для подальшого удосконалення процесу соціалізації в професійно-технічних навчальних закладах.

На основі результатів дослідження соціалізації підлітків у професійно-технічних закладах можна зробити кілька важливих висновків. Підлітки, які брали участь у дослідженні, перебувають на етапі активного формування особистісної ідентичності та самосвідомості. Більшість з них орієнтуються на зовнішні соціальні ролі та демографічні характеристики, такі як «учень», «підліток», що свідчить про значний вплив соціального та освітнього середовища на їхнє самопізнання. При цьому у багатьох учасників спостерігається позитивна емоційна самооцінка, що свідчить про здоровий психоемоційний розвиток.

Водночас, частина респондентів демонструє внутрішні сумніви та труднощі з визначенням власної професійної ролі, що може вказувати на потребу в подальшій підтримці психолого-педагогічного характеру для формування більш чіткої професійної ідентичності. Окрім того, дослідження

показало, що підлітки часто орієнтуються на міжособистісні цінності, такі як дружба, довіра і повага, проте у частини респондентів спостерігається фрагментарність або суперечливість ціннісних орієнтацій, що є типово для їхнього вікового періоду.

Що стосується ставлення до найближчого оточення, більшість підлітків мають позитивні стосунки з родиною та друзями, що є важливою умовою для їхнього психоемоційного розвитку. Батьки та близькі друзі виявляються найбільш значущими особами для підлітків. Водночас певний відсоток респондентів зазначили про труднощі в стосунках з педагогами, що вказує на обмежений емоційний вплив освітнього середовища на їхню особистість.

У цілому, результати дослідження підтверджують, що переважна більшість підлітків перебуває в позитивному психологічному стані завдяки здоровим соціальним зв'язкам. Проте наявність окремих випадків емоційної ізоляції та напруженості в стосунках вимагає додаткової уваги з боку фахівців для створення умов для їхнього психоемоційного розвитку.

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ)

3.1. Використання тренінгових технологій у процесі розвитку соціалізації підлітків в умовах закладів професійної (професійно-технічної) освіти

У сучасному суспільстві, яке постійно змінюється під впливом соціальних, економічних та технологічних факторів, питання соціалізації підлітків набуває особливої актуальності. Соціалізація є важливим процесом, через який проходить кожна молода людина, вступаючи у доросле життя, формуючи свої цінності, соціальні орієнтації, комунікативні навички та поведінкові стратегії. У цьому контексті заклади професійної (професійно-технічної) освіти відіграють ключову роль у розвитку підлітків, адже вони не лише забезпечують отримання професійних навичок, а й сприяють соціалізації через створення середовища, яке відповідає вимогам сучасного ринку праці і потребам соціальної адаптації молоді.

Одним з важливих аспектів соціалізації є інтеграція підлітків у соціум, що включає в себе не лише адаптацію до навчального середовища, а й готовність до активної участі в суспільному житті, подолання соціальних і психологічних бар'єрів. В умовах швидких змін, зокрема перехід до ринкової економіки, зростають вимоги до професійної підготовки та соціальних компетенцій молоді. Багато підлітків, які здобувають професійну освіту, є представниками соціально вразливих груп, що може ускладнювати їх адаптацію та інтеграцію у суспільство. Тому розвиток соціалізаційних процесів у закладах професійної освіти стає особливо важливим [43].

Актуальність дослідження соціалізації підлітків у таких закладах також зумовлена необхідністю врахування змін, які відбуваються в освітній

системі. Зміни в навчальних програмах, переходи до нових форм навчання, застосування інноваційних методик – все це вимагає перегляду підходів до соціалізації підлітків, щоб підготувати їх до викликів сучасного світу. Крім того, саме в умовах професійно-технічної освіти формується не лише професіонал, а й соціально активна особистість, здатна успішно інтегруватися у суспільство, взаємодіяти з іншими людьми та активно брати участь у вирішенні соціальних та економічних проблем.

Таким чином, дослідження розвитку соціалізації підлітків у закладах професійної освіти є важливим для вдосконалення процесу підготовки молоді до дорослого життя та сприяння їх успішній інтеграції в суспільство. Розробка ефективних стратегій і методик соціалізації підлітків дозволить оптимізувати їх навчальний процес і забезпечити високий рівень готовності до самостійного життя, кар'єри та соціальних взаємодій.

Соціалізація підлітків у закладах професійної (професійно-технічної) освіти має свої специфічні особливості, які визначаються різними соціальними, психологічними та освітніми факторами. Розглянемо кілька основних характеристик цього процесу:

Процес соціалізації підлітків у закладах професійної (професійно-технічної) освіти має низку специфічних аспектів, і одним із найбільш важливих є інтеграція професійної орієнтації в освітній процес. Професійна орієнтація не лише сприяє формуванню професійних навичок, а й має значний вплив на розвиток життєвих цінностей, трудових орієнтацій, моральних норм, а також на соціальну адаптацію студентів у майбутньому робочому середовищі.

З самого початку навчання в закладах професійної (професійно-технічної) освіти, студенти потрапляють у специфічне середовище, яке змушує їх розуміти важливість та цінність праці. Вже на етапі отримання базових професійних навичок студенти починають формувати ставлення до праці, що є важливим для їхньої подальшої інтеграції в суспільство. Саме через професійну орієнтацію підлітки вчаться цінувати важливість трудових зусиль, самостійність у виконанні завдань та відповідальність за результат.

Ці навички закладають фундамент для їхнього дорослого життя і взаємодії в робочому колективі [59].

Навчання в закладах професійної (професійно-технічної) освіти є особливим етапом у житті підлітка, оскільки він взаємодіє не лише з однолітками, але й з дорослими – викладачами та майстрами виробничого навчання. Це створює умови для соціалізації, де підлітки отримують можливість не лише навчатися професійних навичок, але й спостерігати за моделями поведінки в професійному середовищі. Взаємодія з людьми старшого віку, які є професіоналами у своїй галузі, дозволяє молодим людям отримувати зразки для наслідування, вчитися правильному етикету, емоційній зрілості, професіоналізму та вмінню працювати в команді.

У закладах професійної (професійно-технічної) освіти також формуються трудові колективи, де підлітки взаємодіють між собою, працюючи разом над спільними проектами або завданнями. Така колективна діяльність дає можливість студентам розвивати свої комунікаційні та командні навички, що є необхідними у майбутній професійній діяльності. Водночас, підлітки мають змогу побачити різноманіття підходів до роботи, які використовуються в різних професійних групах, що стимулює розвиток гнучкості і адаптивності.

Професійна орієнтація сприяє також формуванню моральних норм і цінностей, які важливі не тільки для виконання професійних обов'язків, але й для загального розвитку особистості. В закладах професійної (професійно-технічної) освіти студенти часто стикаються з реальними моральними дилемами: наприклад, відповідальність за результат своєї праці, вміння працювати чесно та з повагою до інших, етичні стандарти в професійному середовищі. Ці ситуації вимагають від студентів здатності приймати морально правильні рішення, що в подальшому допомагає їм орієнтуватися в складних життєвих ситуаціях [59].

Також професійна орієнтація включає виховання етики праці, почуття гордості за свою роботу та бажання вдосконалювати свої навички. Підлітки,

які проходять навчання в закладах професійної (професійно-технічної) освіти, мають можливість отримати орієнтири для формування власних життєвих цінностей, зокрема таких як працьовитість, чесність, відповідальність та прагнення до самовдосконалення.

Процес професійної орієнтації в закладах професійної (професійно-технічної) освіти створює умови для реальної взаємодії з трудовим середовищем. Це досягається через стажування, практичні заняття, а також участь у реальних виробничих процесах. Підлітки, проходячи стажування в реальних умовах роботи, мають змогу познайомитись із специфікою професії, а також з розумінням вимог до трудової дисципліни, зокрема вміння працювати в команді, комунікувати з колегами та керівниками. Це не тільки розвиває професійні навички, але й допомагає зрозуміти роль трудової діяльності в житті кожної людини.

Таким чином, професійна орієнтація в закладах професійної (професійно-технічної) освіти не лише формує професійні навички, а й сприяє всебічному розвитку особистості підлітка, його соціалізації в суспільстві, допомагає інтегруватися в трудове середовище та закладає основи для формування моральних норм і життєвих цінностей, які важливі не тільки для професійної діяльності, але й для успішної адаптації у соціумі в цілому.

Педагоги закладів професійної (професійно-технічної) освіти не лише навчають професії, а й активно впливають на соціалізацію підлітків, формуючи їх ціннісні орієнтації та моральні переконання. Виховна робота, спрямована на розвиток соціальних навичок, співпраці, емоційної зрілості, має важливе значення для соціальної адаптації студентів. Спільні навчальні заняття, заходи, різноманітні проекти та інші форми організації виховної діяльності сприяють створенню підтримуючого середовища, що допомагає підліткам налагоджувати взаємодію з однолітками та дорослими [2].

Багато студентів закладів професійної (професійно-технічної) освіти походять з соціально вразливих категорій населення (молодь з

малозабезпечених сімей, сімей з низьким соціальним статусом, неповні сім'ї тощо). Це створює додаткові виклики в процесі їх соціалізації, адже такі підлітки можуть мати недостатньо розвинуті соціальні навички, низький рівень самооцінки, обмежені можливості для інтеграції в суспільство. Врахування цих факторів є важливим для педагогів і психологів, які повинні адаптувати методики соціалізації, спрямовані на подолання цих труднощів.

Підлітки, які навчаються в групах однолітків, мають можливість здійснювати взаємодію з іншими студентами, що дозволяє формувати соціальні зв'язки, допомагає в розвитку комунікативних навичок. Саме в таких групах часто виникають важливі соціальні ролі, де кожен студент визначається через свою взаємодію з іншими, що є важливою складовою соціалізації [16].

Інтеграція підлітків у професійну середу дозволяє їм розвивати мотивацію до самореалізації, оскільки навчання в закладах професійної (професійно-технічної) освіти не лише дає знання, а й формується підходи до самостійної діяльності, прагнення до досягнення успіху в обраній професії. Залучення до реальної практики, можливість отримувати позитивні результати в роботі, допомагає зміцнювати впевненість у своїх силах, що важливо для соціальної адаптації.

Підлітки, що навчаються у закладах професійної (професійно-технічної) освіти, часто взаємодіють не лише з педагогами та однолітками, але й із зовнішнім соціальним середовищем: батьками, роботодавцями, представниками організацій, соціальними службами тощо. Це дозволяє формувати більш широке розуміння світу та власного місця в ньому, що сприяє розвитку соціальної відповідальності та адаптації до дорослого життя.

Дуже важливо, щоб у закладі професійної освіти був створений позитивний соціально-психологічний клімат, який би сприяв розкриттю потенціалу кожного підлітка. Це передбачає підтримку соціальних ініціатив, спільне обговорення важливих соціальних проблем, організацію різноманітних заходів, що допомагають формувати здорові соціальні зв'язки,

підтримувати студентів у кризових ситуаціях, покращувати їх психоемоційний стан [59].

Таким чином, соціалізація підлітків у закладах професійної (професійно-технічної) освіти є багатогранним і складним процесом, який вимагає комплексного підходу та врахування специфічних особливостей вікової категорії студентів, їх соціального середовища, а також вимог до майбутньої професійної діяльності.

Інноваційні технології відіграють важливу роль у сучасному процесі освіти, включаючи соціалізацію підлітків у закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Їх застосування дозволяє значно покращити якість навчання, збільшити залучення студентів до освітнього процесу та сприяти розвитку їх соціальних і комунікативних навичок.

Інтерактивні технології, такі як мультимедійні презентації, відеоуроки, віртуальні симулятори та онлайн платформи, дозволяють підліткам активно залучатися до освітнього процесу. Вони допомагають не лише засвоювати професійні навички, а й сприяють розвитку критичного мислення, комунікативних навичок і творчого підходу до вирішення проблем. Інтерактивні методи навчання, наприклад, рольові ігри, моделювання реальних ситуацій, також сприяють розвитку соціальних навичок і підвищують рівень емпатії студентів [17].

В умовах сучасного технологічного розвитку та глобалізації, віртуальні навчальні платформи (як Moodle, Google Classroom та інші) дозволяють не лише доступно надавати навчальні матеріали, але й організовувати комунікацію між учителями і студентами. Використання цих платформ дає можливість підліткам взаємодіяти не лише з однолітками в межах одного закладу, а й з іншими студентами в межах великих освітніх мереж. Це сприяє розвитку їх соціальних зв'язків, комунікаційних навичок та допомагає адаптуватися до сучасного цифрового середовища.

Віртуальна реальність (VR) та доповнена реальність (AR) можуть використовуватися для створення реалістичних навчальних ситуацій, що

дозволяють підліткам практикувати свої професійні навички в умовах, наближених до реальних. Наприклад, симуляції робочих ситуацій у різних галузях, таких як медицина, техніка, будівництво, дають змогу студентам відчувати себе в реальних умовах професійної діяльності, не виходячи з навчального закладу. Це сприяє їхній кращій підготовці до майбутньої професійної діяльності та розвитку відповідальних і соціально зрілих осіб.

Використання елементів гейміфікації, таких як системи балів, рівнів та змагань, значно підвищує зацікавленість підлітків в освітньому процесі. Ігрові методи дозволяють зробити навчання більш динамічним і мотивуючим, а також стимулюють розвиток важливих соціальних навичок, таких як командна робота, лідерство та комунікація. Участь у групових ігрових проектах допомагає підліткам налагоджувати взаємодію, вчити їх ефективно вирішувати конфлікти та працювати разом для досягнення спільних цілей.

Використання соціальних мереж та онлайн-спільнот є потужним інструментом для розвитку соціалізації підлітків. Вони можуть брати участь у різноманітних професійних та освітніх групах, де обговорюються не лише професійні питання, а й соціальні та культурні теми. Це сприяє розвитку критичного мислення, самовираження та відкритості до нових ідей. Взаємодія з іншими учасниками з різних куточків світу також допомагає формувати інтеркультурні компетенції та розширювати світогляд.

Сучасні онлайн-платформи, такі як Coursera, Udemy, LinkedIn Learning, пропонують курси та тренінги, спрямовані на розвиток м'яких навичок, таких як комунікація, лідерство, управління часом, критичне мислення тощо. Доступ до таких курсів дає підліткам можливість самостійно розвивати ці важливі соціальні навички, що позитивно впливає на їх соціалізацію та підготовку до життя в дорослому суспільстві.

Створення електронних журналів та менторських програм, де старші студенти або викладачі надають підтримку молодшим, допомагає підліткам інтегруватися в освітній процес і вирішувати особисті та професійні

проблеми. Такі програми дають можливість створити довірчі стосунки між студентами та викладачами, сприяють розвитку емоційної підтримки та соціальної підтримки серед студентів.

Таким чином, інноваційні технології стають важливим інструментом для розвитку соціалізації підлітків у закладах професійної освіти. Вони не лише змінюють сам процес навчання, а й формують нові підходи до розвитку соціальних та комунікативних навичок, що є необхідними для успішної адаптації молоді в сучасному суспільстві.

Тренінгові технології є ефективним інструментом у процесі соціалізації підлітків, особливо в контексті закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Вони дозволяють не тільки засвоїти професійні знання та навички, а й сприяють розвитку соціальних і комунікативних компетенцій, важливих для адаптації підлітків у дорослому житті та на ринку праці.

Тренінги є інтерактивними формами навчання, які включають активну участь учасників у процесі здобуття нових знань і вмінь. Вони створюють ситуації, що сприяють розвитку навичок міжособистісної комунікації, командної роботи, емоційної інтелігенції, що є основою успішної соціалізації підлітків. Завдяки тренінгам, студенти не лише набувають знань, а й вчаться застосовувати їх у реальних життєвих ситуаціях [8].

Тренінгові методи дозволяють студентам активно взаємодіяти з однолітками та викладачами, що сприяє розвитку навичок командної роботи, співпраці та взаєморозуміння. Це дає можливість не лише освоювати професійні навички, але й формувати здатність ефективно працювати в колективі, вирішувати конфлікти, знаходити компроміси.

У закладах професійної (професійно-технічної) освіти, де соціалізація відбувається через постійну взаємодію між студентами, тренінгові методи є ефективними для розвитку комунікативних навичок. Це включає здатність правильно висловлювати свої думки, слухати інших, взаємодіяти в групах і вирішувати колективні завдання. Ці навички є важливими не лише в

освітньому процесі, а й у професійному житті.

Тренінги, спрямовані на розвиток емоційного інтелекту, допомагають підліткам краще розуміти і контролювати свої емоції, а також ефективно взаємодіяти з іншими людьми. Це особливо важливо у соціалізації, оскільки дозволяє краще адаптуватися до різних соціальних ситуацій та формувати здорові міжособистісні відносини.

Завдяки тренінгам, студенти отримують можливість експериментувати в умовах, які наближені до реальних, але не є загрозливими. Це дає змогу відпрацьовувати соціальні та професійні навички без страху перед невдачею. У таких умовах підлітки можуть відкрито виражати свої думки, переживання, що сприяє глибшому процесу соціалізації [9].

Тренінги сприяють розвитку лідерських якостей серед студентів. Вони вчать організовувати роботу в групах, приймати рішення, брати на себе відповідальність за результати діяльності. Такі навички є важливими для подальшого успішного функціонування в суспільстві, де вміння лідирувати може суттєво вплинути на кар'єрне зростання.

Типи тренінгових програм для соціалізації підлітків у закладах професійної (професійно-технічної) освіти:

1. Тренінги для розвитку комунікаційних навичок дозволяють студентам навчитись правильно виражати свої думки, слухати і розуміти інших. Це сприяє розвитку навичок співпраці, що є ключовими для будь-якої професійної діяльності.

2. Тренінги на розвиток емоційного інтелекту фокусуються на розвитку здатності підлітків усвідомлювати та контролювати свої емоції, а також ефективно взаємодіяти з іншими людьми, враховуючи емоційний контекст ситуації.

3. Тренінги для розвитку лідерських навичок. Програми тренінгів, які включають елементи лідерства, допомагають студентам формувати ініціативу, вміння приймати рішення та бути відповідальними за свої вчинки,

що важливо для професійної діяльності.

4. Тренінги для розвитку командної роботи включають в себе завдання, що вимагають від учасників спільних зусиль для досягнення результату, що дозволяє вчити працювати в колективі, розподіляти завдання, враховувати думки і потреби інших.

Однією з важливих складових тренінгових програм є психологічна підтримка підлітків. Тренінги допомагають зменшити рівень стресу, підвищити самооцінку студентів, а також сприяють розвитку їхнього внутрішнього потенціалу, що важливо для їхньої соціальної адаптації в майбутньому. Психологічні тренінги можуть включати елементи релаксації, медитації та інших технік, що допомагають зняти емоційну напругу і краще орієнтуватися в соціальному середовищі.

Використання тренінгових технологій у процесі соціалізації підлітків в закладах професійної (професійно-технічної) освіти є важливим етапом формування їхніх соціальних і професійних компетенцій. Тренінги сприяють розвитку комунікативних, емоційних, лідерських і командних навичок, що дозволяє студентам адаптуватися до змінюваних умов сучасного суспільства і бути готовими до інтеграції в трудове середовище. Тренінгові програми допомагають підліткам набути впевненості в собі, зрозуміти свої сильні та слабкі сторони, що має прямий вплив на їх подальшу кар'єру і соціальне становлення [20].

3.2. Тренінгова програма для підлітків «Старт у майбутнє: тренінг для успішної соціалізації»

Процес соціалізації підлітків у сучасному суспільстві є надзвичайно важливим, оскільки він впливає на формування їхніх моральних, соціальних, комунікативних якостей, що є основою для успішної адаптації до дорослого життя. Заклади професійно-технічної освіти виконують важливу роль у

цьому процесі, оскільки окрім професійної підготовки, вони є потужними соціалізуючими інститутами, що допомагають підліткам не лише здобути професію, але й набути навички ефективної соціальної взаємодії. Зважаючи на це, тренінгова програма «Старт у майбутнє: тренінг для успішної соціалізації» є важливим інструментом для розвитку соціальних і комунікативних навичок підлітків, які сприяють їхній адаптації до нових умов та вимог суспільства.

Метою тренінгової програми є розвиток соціальних, комунікативних та особистісних компетенцій підлітків, що допоможе їм ефективно адаптуватися в колективі, взаємодіяти з однолітками та дорослими, а також сприятиме формуванню професійних орієнтацій і життєвих цінностей, які допоможуть їм у подальшому житті та кар'єрі.

Завдання програми:

1. Розвиток комунікативних навичок – навчити підлітків ефективно взаємодіяти з різними людьми, включаючи однолітків, вчителів, майстрів виробничого навчання та майбутніх колег.

2. Формування соціальних орієнтацій – допомогти підліткам зрозуміти свої соціальні ролі в колективі, сформувати позитивне ставлення до співпраці та взаємодії.

3. Підвищення рівня самооцінки – сприяти розвитку впевненості у своїх силах та здатності досягати поставлених цілей.

4. Розвиток емоційної грамотності – навчити підлітків розпізнавати та правильно виражати свої емоції, а також розуміти емоції інших людей.

5. Формування професійної орієнтації – допомогти учасникам зрозуміти значення професії в житті та сформувати мотивацію для досягнення кар'єрних цілей.

Особливості проведення тренінгової програми:

1. Інтерактивність. Програма передбачає активну участь підлітків у навчальному процесі через рольові ігри, дискусії, мозкові штурми, вправи на командну взаємодію, що сприяє розвитку практичних навичок.

2. Залучення до реальних ситуацій. Вправи та задачі програми зосереджуються на вирішенні реальних ситуацій, з якими підлітки можуть стикатися в соціальному та професійному житті, що допомагає їм готуватися до майбутніх викликів.

3. Групова робота. Учасники працюють у групах, що дозволяє їм краще зрозуміти важливість командної взаємодії та розвитку соціальних зв'язків в колективі.

4. Особистісно орієнтований підхід. Програма враховує індивідуальні потреби та особливості кожного учасника, допомагаючи кожному знайти власний шлях до успішної соціалізації та адаптації в колективі.

5. Мотивація та підтримка. Під час тренінгу особлива увага приділяється розвитку внутрішньої мотивації учасників, стимулюючи їх до досягнення особистих і професійних цілей.

6. Практична спрямованість. Кожна частина тренінгу включає вправи, спрямовані на розвиток конкретних навичок, що можуть бути використані підлітками в реальному житті.

Ця програма стане потужним інструментом для підлітків, які прагнуть не тільки отримати професійну освіту, але й розвинути соціальні навички, необхідні для успішної адаптації в різних сферах життя (таблиця 3.1).

Матеріали для розроблення тренінгової програми для підлітків «Старт у майбутнє: тренінг для успішної соціалізації» було підібрано та узагальнено на основі використання науково-методичної літератури з проблеми дослідження [8; 9; 14; 17; 20; 22; 31; 37; 61].

Таблиця 3.1

Структура тренінгу

«Старт у майбутнє: тренінг для успішної соціалізації»

Заняття	Основні питання	Вправи
Мета		
Заняття 1 «Знайомство з собою»	1. Хто я? 2. Як я бачу себе? 3. Як я бачу своє	1. Вправа «Привіт, я...» 2. Вправа «Очікування від тренінгу» 3. Вправа «Мої очікування» 4. Вправа «Правила роботи в групі»

Мета: розвиток самоусвідомлення та самооцінки	майбутнє?	5. Вправа «Моя карта інтересів» 6. Вправа «Ідентифікація сильних сторін» 7. Вправа «Колаж особистості» 8. Вправа «Питання на роздум» 9. Вправа «Ідеальний день» 10. Вправа «Мій життєвий шлях»
Заняття 2 «Комунікація в колективі» Мета: розвиток комунікативних навичок	1. Як я взаємодію з іншими? 2. Як слухати та чути? 3. Як вирішувати конфлікти?	1. Вправа «Слухати і чути» 2. Вправа «Мостик довіри» 3. Вправа «Коло підтримки» 4. Вправа «Я + інші» 5. Вправа «Зворотний зв'язок» 6. Вправа «Розв'язання конфліктів» 7. Вправа «Відкрита бесіда» 8. Вправа «Емпатія в діалозі» 9. Вправа «Психологічний бар'єр» 10. Вправа «Активне слухання»
Заняття 3 «Трудова орієнтація і професійне майбутнє» Мета: формування професійних орієнтацій та мотивації до роботи	1. Якою я хочу бачити свою професію? 2. Як працювати на результат? 3. Як здобути професію?	1. Вправа «Моя ідеальна професія» 2. Вправа «Кар'єрний шлях» 3. Вправа «Прогнозування майбутнього» 4. Вправа «Зроби перший крок» 5. Вправа «Трудові навички» 6. Вправа «Моя перша робота» 7. Вправа «Як я працюю в команді?» 8. Вправа «Карта навичок» 9. Вправа «Мотиваційний лист» 10. Вправа «Самооцінка професійних якостей»
Заняття 4 «Емоційна саморегуляція та стресостійкість» Мета: розвиток емоційної стійкості та здатності керувати своїми емоціями	1. Як керувати своїми емоціями? 2. Як не піддаватися стресу? 3. Як впоратися з розчаруванням?	1. Вправа «Емоційна абстракція» 2. Вправа «Стресові ситуації» 3. Вправа «Моя емоційна реакція» 4. Вправа «Техніка релаксації» 5. Вправа «Використання позитивних афірмацій» 6. Вправа «Мінімізація стресу» 7. Вправа «Вправи на заземлення» 8. Вправа «Розпізнавання емоцій» 9. Вправа «Підтримка в стресових ситуаціях» 10. Вправа «Зміна емоційних патернів»
Заняття 5 «Розвиток лідерських якостей» Мета: формування лідерських навичок та вміння працювати в команді	1. Що таке лідерство? 2. Як стати лідером? 3. Як мотивувати інших?	1. Вправа «Лідерство в групі» 2. Вправа «Я – лідер!» 3. Вправа «Задачі лідера» 4. Вправа «Мотивація групи» 5. Вправа «Відповідальність у команді» 6. Вправа «Обговорення лідерських якостей» 7. Вправа «Стратегії лідера» 8. Вправа «Розвиток інтуїції» 9. Вправа «Групова динаміка» 10. Вправа «Лідер без титулу»
Заняття 6 «Завершення»	1. Як я змінився під час тренінгу?	1. Вправа «Підсумки тренінгу» 2. Вправа «Мій прогрес»

тренінгу та підсумки» Мета: підведення підсумків тренінгу, оцінка змін та планування майбутнього	2. Як я буду застосовувати отримані знання? 3. Що важливо для мого майбутнього?	3. Вправа «Я та моя майбутня професія» 4. Вправа «Мої сильні сторони» 5. Вправа «Моя кар'єра» 6. Вправа «Мій наступний крок» 7. Вправа «Рефлексія досвіду» 8. Вправа «Мої майбутні досягнення» 9. Вправа «Планування майбутнього» 10. Вправа «Що я готовий змінити?»
---	--	---

Ця структура дозволяє учасникам розвивати всі необхідні соціальні та емоційні навички, важливі для успішної адаптації до життя після навчання. Кожне заняття включає різноманітні вправи, які розвивають різні аспекти соціалізації, комунікації та самовизначення.

Зміст тренінгової програми представлено у додатку Г.

3.3. Ефективність впровадження тренінгової програми для підлітків «Старт у майбутнє: тренінг для успішної соціалізації»

Після реалізації тренінгової програми було зафіксовано позитивну динаміку у більшості показників за методикою «Хто Я?» (М. Кун, Т. Макпарленд), що свідчить про ефективність впроваджених заходів у напрямі розвитку емоційної свідомості, саморефлексії та особистісного самосприйняття підлітків (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

Результати опитування за методикою «Хто Я?» (М. Кун, Т. Макпартленд) до та після впровадження тренінгової програми

Показник	До тренінгу	Після тренінгу
Самосприйняття через соціальні/демографічні характеристики	78,0%	51,0%
Зазначення позитивних рис характеру	65,0%	87,0%
Невизначеність у самосприйнятті	22,0%	11,0%
Ідентифікація через соціальні ролі («учень», «друг», «син/дочка»)	81,0%	76,0%
Ідентифікація через професійну роль	39,0%	64,0%
Релігійна, національна або культурна ідентичність	28,0%	41,0%
Вказані цінності дружби, довіри, поваги	54,0%	81,0%

Патріотичні та громадянські переконання	32,0%	49,0%
Фрагментарні/суперечливі цінності	19,0%	8,0%
Впевненість у собі, цілеспрямованість	62,0%	85,0%
Внутрішні страхи, сумніви	29,0%	14,0%
Ознаки ідентифікаційної кризи	9,0%	3,0%

Як свідчать представлені результати, то респонденти почали глибше ідентифікувати себе через внутрішні якості, а не лише зовнішні ярлики. Вони стали більш емоційно зрілими, відкритими, впевненими, чіткіше окреслюють цінності, життєві орієнтири та професійні плани. Респонденти продемонстрували зниження особистісної тривожності та ознак ідентифікаційної кризи.

Самосприйняття через соціальні або демографічні характеристики знизилось із 78,0% до 51,0%, що вказує на поступовий перехід від зовнішніх, поверхневих форм ідентифікації до глибших внутрішніх аспектів особистості. Натомість позитивні риси характеру стали зазначати 87,0% учасників (було 65,0%), що демонструє зростання емоційної відкритості й формування позитивного Я-образу. У висловлюваннях з'явилися більш розгорнуті самохарактеристики: «я наполегливий», «я можу підтримати інших», «я відповідальний». Кількість респондентів, які демонстрували невизначеність у самосприйнятті, знизилася з 22,0% до 11,0%, що може свідчити про підвищення внутрішньої впевненості та зменшення рівня особистісної тривожності.

Соціальні ролі типу «учень», «друг», «син/дочка» збереглися на високому рівні – 76,0% (було 81,0%), але водночас збільшилася частка тих, хто почав ідентифікувати себе через професійну роль – 64,0% (замість 39,0%), що свідчить про покращення професійного самовизначення та зростання мотивації до майбутньої діяльності.

Значно зросла частка відповідей, які відображають релігійну, національну або культурну ідентичність – 41,0% (проти 28,0%), що можна інтерпретувати як підвищення соціальної зрілості та свідомого ставлення до своєї приналежності.

Кількість учасників, які зазначали цінності дружби, довіри, поваги, зросла з 54,0% до 81,0%, а це є ознакою зміцнення міжособистісних орієнтацій.

Патріотичні та громадянські переконання зросли до 49,0% (було 32,0%), що свідчить про посилення громадянської ідентичності.

Кількість респондентів із фрагментарними або суперечливими цінностями знизилась із 19,0% до 8,0%, що свідчить про структурування ціннісної системи внаслідок групової роботи, рефлексії та обговорень під час тренінгу.

Рівень впевненості в собі та цілеспрямованості підвищився з 62,0% до 85,0%, тоді як кількість тих, хто демонстрував внутрішні страхи і сумніви, знизилась з 29,0% до 14,0%.

Ознаки ідентифікаційної кризи виявлені лише у 3,0% респондентів (було 9,0%), що свідчить про суттєве зниження особистісної дезорієнтації та покращення емоційної інтеграції.

Отже, після тренінгу учасники стали глибше розуміти себе, частіше вказували внутрішні якості замість зовнішніх ярликів, чіткіше окреслювали цінності, життєві орієнтири, майбутню професію, проявили більше емоційної зрілості й упевненості в собі.

Результати опитування за авторською анкетой «Вивчення ставлення підлітків до оточуючих» після тренінгової програми вказують на суттєве покращення якості стосунків підлітків із близьким оточенням, підвищення довіри, емоційної відкритості та стабілізацію соціально-психологічного стану.

Позитивне ставлення до родини підвищилося з 87,0% до 93,0%. Підлітки зазначали не лише підтримку, а й емоційний зв'язок: «я можу поговорити з мамою, коли мені погано», «мені важливо, що мене розуміють».

Наявність близьких друзів зазначили 89,0% учасників (було 78,0%). Це свідчить про посилення соціальної інтеграції і здатність формувати емоційно значущі стосунки.

Ставлення до вчителів покращилось із 55,0% до 72,0%. Студенти частіше називали викладачів «справедливими», «розуміючими», «такими, що можуть підтримати», що свідчить про зростання довіри до дорослих.

Значущі особи: мати залишається ключовою фігурою – 81,0% (було 78,0%), але також зросла значущість педагогів – до 42,0% (було 27,0%), що може бути результатом ефективної взаємодії під час тренінгових занять.

Емоційна прив'язаність до родини зросла з 84,0% до 90,0%, а до друзів – з 61,0% до 79,0%. Це свідчить про зміцнення емоційних зв'язків та відчуття підтримки у найближчому колі спілкування.

Ознаки емоційної ізоляції зменшились з 18,0% до 6,0%, що є важливим індикатором покращення емоційного клімату.

Позитивний психологічний стан у соціальному контексті підвищився з 72,0% до 88,0%, при цьому емоційна нестабільність через конфлікти знизилась із 19,0% до 7,0%, а тенденція до соціального відчуження – з 9,0% до 2,0% (таблиця 3.3).

Таблиця 3.3

Результати опитування за авторською анкетой «Вивчення ставлення підлітків до оточуючих» до і після тренінгової програми

Параметр	До тренінгу	Після тренінгу
Позитивне ставлення до родини	87,0%	93,0%
Наявність близьких друзів	78,0%	89,0%
Ставлення до вчителів	55,0%	72,0%
Значущі особи: мати	78,0%	81,0%
Значущі особи: педагоги	27,0%	42,0%
Емоційна прив'язаність до родини	84,0%	90,0%
Емоційна прив'язаність до друзів	61,0%	79,0%
Ознаки емоційної ізоляції	18,0%	6,0%
Позитивний психологічний стан	72,0%	88,0%
Емоційна нестабільність через конфлікти	19,0%	7,0%
Тенденція до соціального відчуження	9,0%	2,0%

Таким чином, тренінг сприяв глибшому усвідомленню підлітками значущості близьких людей, покращенню стосунків із ровесниками та педагогами, зниженню емоційного напруження, формуванню почуття безпеки, підтримки й належності

Після проведення тренінгової програми спостерігалися позитивні

зміни у рівні самооцінки та рівні домагань учасників, що виявлено на основі використання методики діагностики рівня самооцінки та рівня домагань (Т. Дембо, С. Рубінштейн). Такі результати свідчать про ефективність заходів, спрямованих на розвиток емоційної свідомості, самопізнання та формування впевненості у власних силах.

Рівень самооцінки:

– високий рівень самооцінки зафіксовано у 48,5% підлітків (до тренінгу – 34,0%), що свідчить про зростання впевненості у собі, позитивного самосприйняття та готовності приймати виклики;

– середній рівень спостерігався у 41,0% учасників (до тренінгу – 47,5%), що свідчить про збереження адекватного ставлення до себе з поступовим переходом до позитивного самосприйняття;

– низький рівень самооцінки знизився до 10,5% (до тренінгу – 18,5%), що підтверджує зменшення кількості учасників із критичним ставленням до себе.

Рівень домагань:

– високий рівень домагань зріс до 38,0% (до тренінгу – 25,0%), що демонструє зростання мотивації, внутрішньої ініціативи та прагнення до досягнень;

– середній рівень зменшився до 50,5% (до тренінгу – 60,0%), зберігаючи реалістичний підхід до цілей у більшості учасників;

– низький рівень домагань знизився до 11,5% (до тренінгу – 15,0%), що вказує на підвищення внутрішньої активності та цілеспрямованості підлітків (таблиця 3.4).

Таблиця 3.4

Зміни рівня самооцінки та рівня домагань підлітків до та після впровадження тренінгової програми

Параметр	Рівень	До тренінгу	Після тренінгу
Рівень самооцінки	високий	34,0%	48,5%
	середній	47,5%	41,0%
	низький	18,5%	10,5%
Рівень	високий	25,0%	38,0%

домагань	середній	60,0%	50,5%
	низький	15,0%	11,5%

Таким чином, порівняльний аналіз результатів до та після тренінгу свідчить про: покращення рівня самооцінки у більшості підлітків, зростання рівня домагань – як ознаки активної життєвої позиції.

Отримані дані підтверджують ефективність тренінгової програми у формуванні психологічної зрілості, впевненості та мотивації підлітків до саморозвитку.

Висновки до третього розділу

У закладах професійної освіти соціалізація підлітків є надзвичайно важливою складовою їхнього розвитку, оскільки вони не лише отримують професійні навички, але й формують соціальні орієнтації, комунікативні здібності та моральні норми, що сприяють їх інтеграції у суспільство.

Важливим аспектом соціалізації є професійна орієнтація, яка не лише навчає технічним навичкам, а й формує трудові та моральні цінності, зокрема відповідальність, працьовитість і здатність до самостійності. Професійна орієнтація сприяє розвитку моральних норм, необхідних для успішної адаптації у трудовому середовищі.

Взаємодія підлітків з викладачами та однолітками сприяє формуванню соціальних зв'язків, розвитку комунікативних та командних навичок, що є важливими для подальшого професійного життя. Підлітки вчаться правильному етикету, емоційній зрілості, професіоналізму, а також здобувають досвід роботи в колективі.

Підлітки з соціально вразливих груп можуть мати труднощі в соціалізації, тому важливо враховувати ці особливості при розробці методик виховання. Педагоги повинні створювати підтримуюче середовище, що допоможе таким студентам адаптуватися та подолати соціальні бар'єри.

Студенти професійних навчальних закладів мають можливість пройти стажування та практичні заняття, що дозволяє їм ознайомитися з реальними умовами праці. Це розвиває не лише професійні навички, а й мотивацію до самореалізації та успіху в обраній професії.

Створення позитивного соціально-психологічного клімату в закладах професійної освіти є важливим для розкриття потенціалу кожного підлітка. Важливо організовувати заходи, що допомагають формувати здорове соціальне середовище та підтримують розвиток соціальної відповідальності.

Тренінгова програма «Старт у майбутнє: тренінг для успішної соціалізації» є важливим інструментом для підлітків, оскільки вона сприяє розвитку соціальних, комунікативних та емоційних навичок, що є ключовими для адаптації до дорослого життя та майбутньої кар'єри. Зважаючи на швидкі зміни в сучасному суспільстві, програма має велике значення для професійно-технічної освіти, оскільки допомагає підліткам не лише здобути професію, але й підготуватися до соціальних і професійних викликів.

Програма орієнтована на розвиток ключових компетенцій, таких як комунікація, емоційна грамотність, самооцінка, а також на формування професійної орієнтації. Всі ці аспекти сприяють покращенню здатності підлітків працювати в колективі, взаємодіяти з різними людьми та ефективно вирішувати конфлікти, що є необхідним для їх подальшого особистісного і професійного розвитку.

Програма використовує інтерактивні методи, такі як рольові ігри, вправи на командну взаємодію, мозкові штурми, що дозволяють підліткам активно брати участь у процесі навчання. Це дозволяє не лише покращити теоретичні знання, але й практичні навички, які можна застосувати у реальному житті.

Особливістю програми є особистісно орієнтований підхід, який враховує індивідуальні потреби та особливості кожного учасника, що дозволяє адаптувати навчальний процес під специфічні потреби підлітків та сприяє їхній успішній соціалізації.

Програма сприяє розвитку впевненості в собі, покращенню здатності до комунікації, формуванню позитивної самооцінки та мотивації до досягнення кар'єрних цілей. Вона також допомагає підліткам визначити свої професійні орієнтації та підготуватися до викликів, з якими вони можуть зіткнутися у майбутньому.

Загалом, тренінгова програма є ефективним інструментом для підготовки підлітків до соціалізації в умовах професійної діяльності та сучасного суспільства, забезпечуючи їм необхідні навички для успішної адаптації та самореалізації.

Впровадження тренінгової програми «Старт у майбутнє: тренінг для успішної соціалізації» сприяло значним покращенням показників емоційної свідомості, саморефлексії та особистісного самосприйняття. Респонденти стали більш відкритими, впевненими, та краще усвідомлюють свої внутрішні якості та життєві орієнтири. Зокрема, відзначено зростання кількості підлітків, які вказують на позитивні риси характеру, зменшення невизначеності в самосприйнятті, а також зниження рівня особистісної тривожності та ознак ідентифікаційної кризи.

Тренінг також позитивно вплинув на стосунки підлітків з оточенням. Підвищився рівень довіри до родини, друзів та вчителів, що свідчить про покращення міжособистісних орієнтацій. Значно зросла емоційна прив'язаність до родини та друзів, а ознаки емоційної ізоляції зменшились, що вказує на поліпшення емоційного клімату та соціальної інтеграції.

Тренінг сприяв збільшенню рівня самооцінки серед учасників, зокрема зафіксовано зростання кількості підлітків із високим рівнем самооцінки. Це вказує на підвищення впевненості в собі та позитивного самосприйняття. Також спостерігалось підвищення рівня домагань, що свідчить про зростання мотивації та прагнення до досягнень серед підлітків.

Загалом тренінг став важливим інструментом для розвитку емоційної та соціальної зрілості підлітків, покращення їхніх стосунків із найближчим оточенням та зростання особистісної впевненості. Підлітки стали більш

усвідомленими в своїх цінностях, соціальних ролях і життєвих орієнтирах, що сприяє їхній успішній соціалізації та підготовці до майбутнього.

ВИСНОВКИ

На основі теоретичного аналізу питання соціалізації підлітків в умовах закладу професійної (професійно-технічної освіти та результатів проведеного експериментального дослідження сформульовано такі висновки:

1. Аналіз сучасних психологічних підходів до соціалізації показує, що цей процес є багатовимірним, динамічним і залежить від множини факторів. Соціалізація визначається не лише як механізм засвоєння соціальних норм, а й як активний процес формування особистості через взаємодію з соціальним середовищем. Вона охоплює різні аспекти розвитку – від адаптації до соціальних ролей до трансформації особистісних ідентичностей.

Особливо важливим є підлітковий вік, коли відбувається активне формування «Я-концепції» і соціальної ідентичності. У цей період підлітки активно засвоюють соціальні ролі і навички взаємодії з навколишнім світом. Соціалізація підлітків має складний і багатогранний характер, і результативність цього процесу оцінюється через рівень розвитку соціальних умінь, моральних норм, а також готовності до соціальної відповідальності.

2. У контексті професійної освіти соціалізація підлітків набуває особливої значущості, оскільки саме освітнє середовище допомагає молоді адаптуватися до нового соціального контексту, де важливими є навички командної роботи, емоційного управління, а також соціальних та професійних ролей. Завдяки активній участі у житті навчального колективу, підлітки освоюють не лише професійні знання, а й важливі соціальні якості, які сприяють їхній адаптації на ринку праці.

Таким чином, процес соціалізації в професійно-технічних закладах є не лише адаптацією до нових умов, а й важливим етапом у розвитку особистості, формуванні громадянської свідомості та готовності до дорослого життя. Успішність цього процесу залежить від створення сприятливого освітнього середовища та взаємодії всіх учасників навчального процесу, а також врахування сучасних соціальних та технологічних викликів.

3. У ході дослідження соціалізації підлітків у професійно-технічних навчальних закладах було виявлено важливі аспекти, що визначають успішність цього процесу. Заклади професійно-технічної освіти займають ключову позицію в адаптації молоді до соціальних умов і професійного середовища, що вимагає розвитку не лише професійних, але й соціальних, моральних та комунікативних якостей. Оскільки сучасні соціально-економічні умови вимагають від молоді нових компетенцій, процес соціалізації підлітків набуває додаткової складності, зокрема через соціальну вразливість деяких студентів.

Дослідження показало, що підлітки, які проходять навчання в професійно-технічних закладах, активно формують свою особистісну ідентичність, зокрема через взаємодію з освітнім і соціальним середовищем. Важливими аспектами цієї взаємодії є орієнтація на зовнішні соціальні ролі, такі як «учень» чи «підліток», а також на соціальні цінності, зокрема дружбу, довіру та повагу. Водночас, для деяких студентів спостерігається недостатня чіткість у професійній ідентичності, що вказує на потребу в додатковій психологічній та педагогічній підтримці.

З огляду на отримані результати, можна стверджувати, що здебільшого учасники дослідження перебувають у позитивному емоційному стані, мають здорові соціальні зв'язки з родиною та друзями. Однак, наявність проблем у взаєминах з педагогами вказує на можливі дефекти у взаємодії між студентами та навчальним закладом, що потребує покращення. В цілому, дослідження підкреслює важливість створення сприятливих умов для психоемоційного розвитку підлітків, щоб посилити ефективність їх соціалізації та професійної адаптації.

4. Процес соціалізації підлітків у закладах професійної освіти є важливим етапом їхнього розвитку, оскільки він включає не лише набуття професійних знань та навичок, а й формування соціальних орієнтацій, комунікативних та емоційних компетенцій, необхідних для адаптації у сучасному суспільстві.

Особливу роль у цьому процесі відіграє професійна орієнтація, яка не тільки сприяє формуванню трудових навичок, але й допомагає підліткам розвивати важливі моральні якості, такі як відповідальність, працьовитість та здатність до самостійності. Взаємодія з викладачами та однолітками сприяє розвитку соціальних зв'язків, що є ключовими для подальшого успішного професійного життя.

Важливим є створення підтримуючого соціального середовища для студентів з соціально вразливих груп, оскільки вони можуть мати труднощі в адаптації. Це вимагає специфічних підходів до виховання та соціалізації, спрямованих на подолання соціальних бар'єрів.

Практичні заняття, стажування та реальні умови праці дають підліткам можливість не тільки покращити професійні навички, а й розвивати мотивацію до успіху та самореалізації. Створення позитивного соціально-психологічного клімату в навчальному закладі є важливим для повного розкриття потенціалу кожного студента.

5. Програма тренінгу «Старт у майбутнє: тренінг для успішної соціалізації» стала важливим інструментом, що допомагає підліткам розвивати ключові соціальні, комунікативні та емоційні навички, які сприяють успішній адаптації до дорослого життя. Вона активно включає інтерактивні методи навчання, які дозволяють учасникам застосовувати знання на практиці та розвивати міжособистісні навички.

Застосування цієї програми позитивно вплинуло на емоційну свідомість, самооцінку та міжособистісні стосунки підлітків. Відзначено значне покращення рівня довіри до близьких, зменшення емоційної ізоляції та зростання рівня впевненості в собі. Програма сприяла розвитку здорової самооцінки та прагнення досягати високих кар'єрних цілей.

Отже, результати тренінгу свідчать про його ефективність у процесі соціалізації підлітків, підвищенні їх емоційної зрілості та підготовці до професійного та особистісного розвитку в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абдюкова Н.В. Психологічні особливості соціалізації сучасного підлітка: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Київський Державний університет ім. Т.Г. Шевченка. К., 2020. 16 с.
2. Антоненко В.В. Підлітки та суспільні проблеми сьогодення. Розвиток ідей Г.С. Костюка в сучасних психологічних дослідженнях: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. К.: Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2020. Вип.20. ч. 1. С.42 – 49.
3. Анциферова Л.І. Епігенетична концепція розвитку особистості. Принцип розвитку в психології. К.: Наука, 2023. С. 212–242.
4. Бандура А. Теорія соціального навчіння: пер. з англ. К.: Євразія, 2020. 320 с.
5. Баришева О.І. Самовизначення та самореалізація як мотив участі старшокласників у гуртковій роботі: Автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Інститут психології ім. Костюка АПН України. К., 2021. 20 с.
6. Бенашвілі Л. Л. Соціалізація підлітків у сучасних умовах : монографія. Київ : Вища школа, 2022. 264 с.
7. Біляєв В. І. Психологія соціалізації молоді : посібник. Харків : ХНУ, 2019. 230 с.
8. Богуш А. М. Педагогічні умови формування толерантності у студентів педагогічних коледжів: дис. ... канд. пед. наук. 2016. 220 с.
9. Бойко І.О. Використання тренінгових методик у розвитку соціалізації студентів ПТО // Науковий вісник педагогіки і психології. 2022. №4. С. 120–132.
10. Боришевський М.Й. Здатність до самосуб'єктної активності як критерій особистісного розвитку індивіда. Сучасна психологія в ціннісному вимірі: Матеріали Костюківських читань. К., 2019. т. 2. С.155 – 156.
11. Боришевський М.Й. Самоактивність як умова суб'єктного

становлення особистості дитини у виховному процесі. Психологічні проблеми навчання, виховання, активності та розвитку особистості: Матеріали звітної наукової сесії. К., 2021 С. 256–265.

12. Васильченко О. Соціальні очікування українського студентства. Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. К.: Український центр політичного менеджменту, 2019. С.284–295.

13. Виготський Л.С. Педагогічна психологія. К.: Педагогіка, 2021. 480 с.

14. Гнатюк О.В. Психологічні методи корекції поведінки: посібник. Львів: ЛНУ, 2023. 198 с.

15. Гуменюк О. Психологія Я–концепції. Т.: Економічна думка, 2022. 186 с.

16. Давидюк Н.О. Загальновікові тенденції становлення «Я» у особистості. Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. / за ред. С.Д.Максименко. К.: Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України, 2020. Т.ІІ, ч.2. С. 22–25.

17. Долинська Л.В. Формування «Я–образу» підлітка активними соціально-психологічними методами навчання. Соціалізація особистості: Міжкафедральний зб. наук. ст. / за ред. А.Й. Капської. К.: Національний пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2019. С. 117 – 130.

18. Дьяконов Г.В. Психологія педагогічного спілкування: теоретичні та прикладні проблеми. Кіровоград: Кіровоградський гос. пед. ін-т ім. В.К. Винниченко, 2022. 213 с.

19. Дяченко Л. М. Психологія розвитку та соціалізації підлітків. Київ : Освіта України, 2021. 190 с.

20. Дяченко Л.І. Програми розвитку соціальної толерантності студентів ПТО: збірник практичних рекомендацій. Харків: ХНУ, 2021. 312 с.

21. Еріксон Е. Ідентичність: юність та криза. К.: Прогрес, 2019. 344 с.

22. Жуковська Н.П. Психологічний тренінг як засіб формування толерантності: методичний посібник. Одеса: ОНУ, 2020. 246 с.

23. Ілійчук В.І. Саморегуляція підлітків у подоланні конфлітної

поведінки: Автореф. дисс. ... канд. психол.наук: 19.00.05. Ун-т ім. М.П. Драгоманова К., 2020. 25 с.

24. Кон І.С. Категорія «Я» в психології. Психологічний журнал. 2021.Т.2. № 3. С. 25–38.

25. Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія: Підручник. К., 2019. 304 с.

26. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодіагностика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: «Ника-Центр» 2019. 399 с.

27. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. К.: Наука, 2019. 188 с.

28. Кривоконь Н.І. Роль професійної ідентифікації в процесі підготовки соціальних працівників. Проблеми загальної та педагогічної психології, 2021. Т.3. ч.1. С. 123-126.

29. Куєвда В.Т. Теоретичні засади соціалізації особистості. Соціалізація особистості: Міжкафедральний зб. наук. ст. / за ред. А.Й. Капської. К.: Національний пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова, 2019. С. 21–36.

30. Кузикова С. Б. Корекція Я–концепції як умова подолання конфліктності у підлітків: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. К., 2020. 20 с.

31. Кузикова С.Б. Психологічна програма корекції та розвитку особистості в підлітковому віці: навч.-мет. посібник. Суми: Сумський гос. пед. ін-т ім. А.С.Макаренка, 2020. 79 с.

32. Леонтьєв А.Н. Діяльність. Свідомість. Особистість. К.: Слово, 2015. 304 с.

33. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. Посібник Харківський держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. 2-е вид., випр. і доп. Харків: «ОВС», 2022. 400 с.

34. Лукашевич Н.П. Соціологія виховання: Курс лекцій. К.: МАУП, 2021. 180 с.

35. Максименко С.Д., Ракитянская С.С. Підліток: проблеми та перспективи. Матеріали 2 Симпозіуму «Наука і освіта». Спецвипуск. К., 2020. С. 98–99.

36. Максимова Н.Ю. Порушення процесу соціалізації та формування самосвідомості дитини. В кн.: Психологія самосвідомості: історія, сучасний стан та перспективи дослідження / за ред. С. Д. Максименка, М.Й. Боришевського. К.: «Любіть Україну», 2019. С.55–57.

37. Максимова Н.Ю. Формування адекватної самооцінки як умова профілактики порушень в поведінці учнів. В кн.: Психологічна профілактика недисциплінованої поведінки учнів. К.: Вища школа. 2019. С. 163–201.

38. Мілютина К.Л. Проблема формування здатності особистості до адаптації у сучасній психології. Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. / за ред. С.Д.Максименко. К.: Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України, 2020. Т.ІІ, ч.5. С.79–83.

39. Москаленко В.В. Культурно-діяльнісна концепція соціалізації особистості (методичний аспект). Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Актуальні проблеми сучасної української психології. Вип. 19. К., 2019. С. 153–161.

40. Москаленко В.В., Романова В.Г. Ідентифікація як механізм статево-рольової соціалізації. Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2021. Т.1., вип.1. С.59–65.

41. Москаленко В.В., Циба В.Т. Діяльність як принцип дослідження і фактор соціалізації особистості. Українська психологія і сучасний потенціал. Матеріали Костюківських читань. Т.2. К.: Вид-во Дак-К, 2020. С. 198-204.

42. Москаленко В.В., Циба В.Т. Обґрунтування суб'єктності особистості: системний підхід. Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. Актуальні проблеми сучасної української психології. вип. 23. К.: Друк, 2023. С.263–270.

43. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціально-психологічні проблеми

соціалізації особистості. Соціальна психологія: Навч. посібник. Київ: Академвидав, 2023. С. 89–127.

44. Основи професійної освіти: підручник / М.В. Руденко, Р.А. Калениченко, Г.В. Капосльоз, Г.Л. Корчова. К.: КНУБА, 2020. 615 с.

45. Панченко Л.М. Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства: Автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. АПН України Інститут вищої освіти. К., 2023. 19 с.

46. Петровський А.В. Особистість. Діяльність. Колектив. К.: Либідь, 2022. 255 с.

47. Пірен М.І., Чурай В.М. Вплив сімейно-родинної взаємодії на соціалізацію дітей. Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. К., 2021. Т. III, ч. 3. С. 248 – 251.

48. Плющ О.М. Трансформація мотиваційної сфери кваліфікованих спортсменів в період професійного становлення: Дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. К., 2019. 165 с.

49. Психологічні особливості самосвідомості підлітків / за ред. М.Й. Боришевського. К.: Вища школа, 2020. 168 с.

50. Реан А.А. Соціалізація особистості. Психологія особистості в працях вітчизняних психологів. Львів.: Вид-во «Наука», 2020. С. 360–364.

51. Рождественський А.Ю. Рефлексія тілесного потенціалу в життєвому самовизначенні старшокласників: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Інститут психології ім. Костюка АПН України. К., 2022. 227 с.

52. Романова В.Г. Особливості статевої соціалізації підлітків: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2022. 19 с.

53. Романовський А.Г. Соціалізація особистості: навч-методичний посібник. Х.: НТУХПІ, 2022. 52 с.

54. Рубінштейн С.Л. Основи загальної психології. Х.: Дивосвіт, 2019. 720 с.

55. Сабанадзе І.О. Соціально-психологічні фактори дезадаптивності та її корекція у підлітків: Автореф. дисс. ... канд. психол.наук: 19.00.05. Нац. пед. ун-т ім. Драгоманова. К., 2020. 18 с.
56. Савченко О. В. Психологічна діагностика та консультування: теорія та практика : посібник. Київ: Просвіта. 2022. 170 с.
57. Сакаль Л.Д. Критерії успішної соціалізації підлітків-спортсменів. Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні / за ред. С.Д. Максименка, В.Т. Циби, Ю.Ж. Шайгородського та ін. К. : Український центр політичного менеджменту, 2023. С. 348–356.
58. Семеренський В.І. Теоретичні аспекти самореалізації активності особистості підлітка в процесі творчої діяльності. Педагогіка, психологія та медіко-біологічні проблеми фіз. виховання. Харків, 2019. № 10 .24–28.
59. Соловйова Т. Г. Психологічні основи соціалізації підлітків у професійних навчальних закладах : посібник. Харків : Карпати, 2014. 207 с.
60. Соціалізація особистості школяра / за ред. Л.Е. Орбан. Івано-Франківськ: Науково-методичний центр «Українська етнопедagogіка і народознавство», 2020. 66 с.
61. Тренінг комунікативних умінь: методичні рекомендації / за ред. А.М.Гірника та І.Ю. Шпалерчука. Київ: Міністерство освіти України, Український інститут підвищення кваліфікації керівних кадрів освіти, Луцький міський відділ освіти, 2020. 34 с.
62. Фрейд З. Психологія безсвідомого: Зб. праць. К.: Просвіта, 2020. 447 с.
63. Хьєлл Л, Зиглер Д. Теорія особистості. К.: Мова, 2021. 608 с.
64. Циба В.Т. Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз): Навч. посіб. К.: МАУП, 2020. 152 с.
65. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика: навчальний посібник. Харків: НТУ «ХПІ», 2019. 246 с.
66. Шибутані Т. Соціальна психологія. К.: Прогрес, 2019. 256 с.
67. Ярцев Д.В. Особливості соціалізації сучасного підлітка. Питання

психології. 2019. № 6. С.54–58.

68. Baumeister R.F., Heatherton T.F., Tice D.M. When ego threats lead to selfregulation failure: negative consequences of high self-esteem. *Journal of personality and social psychology*. Vol.64, №1. Wash., 2023. P.141–156.

69. Fransoi S.L. *Social psychology*. Medison etc.: Brawn & Benchmark, 2019. 631 p.

70. *Handbook of personality: theory and research* / Pervin L.A. New York: The Guilford Press, 2020. 738 p.

71. Lewin K. *The Field Theory Approach to Adolescence. The Adolent – a book of reading* / ed by J.M. Seldman. N-Y. 2020.

72. Merrell K.W. *Behavioral, social and emotional assessment of children and adolescents*. London: Lawrence Erlbaum associates, 2019. 438 p.

73. Morea P. *Personality: An introduce to the theories of psychology*. Lnd. etc.: Penguin books, 2020. 193 p.

74. Sprinthall N.A., Sprinthall R.C. *Educational Psychology: a developmental approach*. – 5th ed. New York: McGraw Hill, 2020. 668 p.

75. Waterman A.S. Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and review. *Development Psychology*. 2022. V.18. № 3. P. 341–358.

ДОДАТКИ

Додаток А

Проективна методика «Хто Я?» (М. Кун, Т. Макпарленд)

Тест використовується для вивчення змістовних характеристик ідентичності особистості. Питання «Хто Я?» безпосередньо пов'язані з характеристиками власного сприйняття людиною самої себе, тобто з її образом «Я» або Я-концепцією.

Інструкція: «Протягом 12 хвилин вам необхідно дати якомога більше відповідей на одне питання, що відноситься до вас самим: «Хто Я?». Постарайтеся дати якомога більше відповідей. Кожну нову відповідь починайте з нового рядка (залишаючи деяке місце від лівого краю аркуша). Ви можете відповідати так, як вам хочеться, фіксувати всі відповіді, які приходять вам у голову, оскільки в цьому завданні немає правильних або неправильних відповідей.

Також важливо помічати, які емоційні реакції виникають у вас під час виконання даного завдання, наскільки важко чи легко вам було відповідати на це питання». Відповідаючи на питання «Хто Я?», людина вказує соціальні ролі і характеристики-визначення, з якими вона себе ідентифікує, тобто вона описує значущі для неї соціальні статуси та ті риси, які, на її думку, пов'язані з нею. Таким чином, співвідношення соціальних ролей та індивідуальних характеристик говорить про те, наскільки людина усвідомлює та приймає свою унікальність, а також наскільки їй важлива приналежність до тієї чи іншої групи людей.

Відсутність у самоописі індивідуальних характеристик (показників рефлексивної, комунікативної, фізичної, матеріальної, діяльної ідентичностей) при вказівці безлічі соціальних ролей («студент», «перехожий», «виборець», «член сім'ї») може говорити про недостатню впевненість у собі,

про наявність у людини побоювань у зв'язку з саморозкриттям, вираженої тенденції до самозахисту. За співвідношенням соціальних ролей та індивідуальних характеристик стоїть питання про співвідношення соціальної та особистісної ідентичності.

При інтерпретації тесту використовується шкала аналізу ідентифікаційних характеристик. Вона включає в себе 24 показника, які, об'єднуючись, утворюють сім узагальнених показників-компонентів ідентичності:

I. «Соціальне Я» включає 7 показників:

1. пряме позначення статі (юнак, дівчина; жінка);
2. сексуальна роль (коханець, коханка; Дон Жуан, Амазонка);
3. навчально-професійна рольова позиція (студент, навчаюся в інституті, лікар, спеціаліст);
4. сімейна належність, що виявляється через позначення сімейної ролі (дочка, син, брат, дружина тощо) або через вказівка на родинні стосунки (люблю своїх родичів, у мене багато рідних);
5. етнічно-регіональна ідентичність включає в себе етнічну ідентичність, громадянство (росіянин, татарин, громадянин, росіянин та ін.) і локальну, місцеву ідентичність (з Ярославля, Костроми, сибірячка тощо);
6. світоглядна ідентичність: конфесійна, політична приналежність (християнин, мусульманин, віруюча);
7. групова приналежність: сприйняття себе членом будь-якої групи людей (колекціонер, член товариства).

II. «Комунікативна Я» включає 2 показника:

1. дружба або коло друзів, сприйняття себе членом групи друзів (один, у мене багато друзів);
2. спілкування або суб'єкт спілкування, особливості та оцінка взаємодії з людьми (ходжу в гості, люблю спілкуватися з людьми; вмію вислухати людей);

III. «Матеріальне Я» має на увазі під собою різні аспекти: опис своєї власності (маю квартиру, одяг, велосипед); оцінку своєї забезпеченості,

ставлення до матеріальних благ (бідний, багатий, заможний, люблю гроші); ставлення до зовнішнього середовища (люблю море, не люблю погану погоду).

IV. «Фізичне Я» включає в себе такі аспекти: суб'єктивне опис своїх фізичних даних, зовнішності (сильний, приємний, привабливий); фактичне опис своїх фізичних даних, включаючи опис зовнішності, хворобливих проявів і місця розташування (блондин, зріст, вага, вік, живу в гуртожитку); пристрасті в їжі, шкідливі звички.

V. «Діяльне Я» оцінюється через 2 показника:

1. заняття, діяльність, інтереси, захоплення (люблю розв'язувати задачі); досвід (був у Болгарії);
2. самооцінка здатності до діяльності, самооцінка навиків, умінь, знань, компетенції, досягнень, (добре плаваю, розумний; працездатний, знаю англійську).

VI. «Перспективне Я» включає в себе 9 показників:

1. професійна перспектива: побажання, наміри, мрії, пов'язані з навчально-професійною сферою (майбутній водій, буду хорошим учителем);
2. сімейна перспектива: побажання, наміри, мрії, пов'язані з сімейним статусом (буду мати дітей, майбутня мати тощо);
3. групова перспектива: побажання, наміри, мрії, пов'язані з груповою приналежністю (планую вступити в партію, хочу стати спортсменом);
4. комунікативна перспектива: побажання, наміри, мрії, пов'язані з друзями, спілкуванням.
5. матеріальна перспектива: побажання, наміри, мрії, пов'язані з матеріальною сферою (отримаю спадщину, зароблю на квартиру);
6. фізична перспектива: побажання, наміри, мрії, пов'язані з психофізичними даними (буду піклуватися про своє здоров'я, хочу бути накачаним);
7. діяльнісна перспектива: побажання, наміри, мрії, пов'язані з інтересами, захопленнями, конкретними заняттями (буду читати) і

досягненням певних результатів (досконало вивчу мову);

8. персональна перспектива: побажання, наміри, мрії, пов'язані з персональними особливостями: особистісними якостями, поведінкою і т. п. (хочу бути більш веселим, спокійним);

9. оцінка прагнень (багато чого бажаю, прагне людина).

VII. «Рефлексивне Я» включає 2 показника:

1. персональна ідентичність: особистісні якості, особливості характеру, опис індивідуального стилю поведінки (добрий, щирий, комунікабельна, наполеглива, іноді шкідливий, іноді нетерплячий і т. д.), персональні характеристики (прізвисько, гороскоп, ім'я і т. д.); емоційне ставлення до себе (я супер, «кльовий»);

2. глобальне, екзистенціальне «Я»: твердження, які глобальні і які недостатньо виявляють відмінності однієї людини від іншого (людина розумна, моя сутність).

Додаток Б

Анкета

«Вивчення ставлення підлітків до оточуючих» (авторська розробка)

Інструкція для респондента: будь ласка, прочитайте кожне питання та виберіть найбільш відповідну відповідь. Ваша відповідь допоможе нам краще зрозуміти, як ви ставитесь до різних людей у вашому житті.

1. Ставлення до родини

1.1 Як би ви описали свої стосунки з членами вашої родини?

- Підтримують, розуміють, допомагають
- Час від часу ми маємо розбіжності, але загалом добре
- Відчуваю, що мене не розуміють і не підтримують

1.2 Хто з членів вашої родини є для вас найбільш важливим? (можна вибрати кілька варіантів)

- Мати
- Батько
- Бабуся
- Дідусь
- Брати чи сестри
- Інші члени родини

1.3 Як ви оцінюєте рівень емоційної підтримки від вашої родини?

- Я завжди отримую підтримку і відчуваю любов
- Іноді я відчуваю підтримку, але не завжди
- Я рідко отримую підтримку і відчуваю себе самотньо

2. Ставлення до друзів

2.1 Як часто ви проводите час із друзями?

- Дуже часто, ми разом проводимо майже весь вільний час
- Іноді, ми зустрічаємося, коли маємо час
- Рідко, я зазвичай проводжу час наодинці

2.2 Чи є у вас близький друг, з яким ви ділитесь своїми переживаннями?

- Так, у мене є один або кілька таких друзів
- Так, у мене є один близький друг, з яким я можу поділитися
- Ні, мені важко знайти таку людину

2.3 Як ви відчуваєте емоційний зв'язок з вашими друзями?

- Я відчуваю дуже сильну емоційну прив'язаність до своїх друзів
- Мої стосунки з друзями нейтральні, не відчуваю сильної прив'язаності
- Мої стосунки з друзями є поверхневими, я не відчуваю сильної емоційної прив'язаності

3. Ставлення до вчителів та наставників

3.1 Як би ви описали свої стосунки з вчителями?

- Я поважаю їх як фахівців, але не відчуваю емоційного зв'язку
- Я поважаю їх і відчуваю певний емоційний зв'язок
- Я не відчуваю поваги до вчителів або не маю з ними емоційного зв'язку

3.2 Як часто ви звертаєтесь за порадою до своїх вчителів або наставників?

- Часто, коли потребую допомоги чи поради
- Іноді, коли це необхідно
- Рідко або ніколи

3.3 Чи вважаєте ви своїх вчителів значущими особами у вашому житті?

- Так, вони мають великий вплив на мене
- Іноді я їх вважаю важливими, але не завжди
- Ні, для мене вони не є значущими людьми

4. Емоційна прив'язаність

4.1 Як ви відчуваєте себе у стосунках з членами родини?

- Відчуваю любов, турботу, підтримку і безпеку
- Відчуваю любов, але іноді є непорозуміння
- Відчуваю емоційну ізоляцію або труднощі у спілкуванні

4.2 Як ви оцінюєте свою емоційну прихильність до друзів?

- Я дуже прив'язаний до своїх друзів, вони важливі для мене
- Я маю певну емоційну прихильність, але не можу сказати, що це дуже сильно
- Я не відчуваю сильної емоційної прихильності до друзів

4.3 Як часто ви переживаєте через проблеми у своїх стосунках з іншими людьми (родина, друзі, вчителі)?

- Я часто переживаю через це і мені важко з цим справитись
- Іноді я переживаю через стосунки, але здебільшого справляюся
- Я рідко переживаю через стосунки, я відчуваюся спокійно

5. Психологічний стан у соціальному контексті

5.1 Як ви відчуваєтесь серед однолітків та людей вашого віку?

- Я відчуваюся прийнятим і підтримуваним
- Я часто відчуваю певну напругу, але загалом комфортно
- Я відчуваю себе ізольованим або недостатньо зрозумілим

5.2 Як часто ви переживаєте через те, що інші думають про вас?

- Я часто переживаю через це
- Іноді я про це думаю, але це не дуже турбує
- Я не турбуюсь, що про мене думають інші

5.3 Чи часто у вас виникають конфлікти в родині?

- Дуже часто, я не відчуваю підтримки
- Іноді трапляються непорозуміння, але ми швидко вирішуємо їх
- Рідко, я відчуваю гармонію в родині

Інтерпретація результатів:

- позитивні відповіді (більшість відповідей на 4–5): Підліток демонструє гармонійні стосунки з оточенням, має емоційну підтримку та прихильність до важливих людей у своєму житті (сім'я, друзі);
- нейтральні відповіді (більшість відповідей на 3): Підліток може мати певні труднощі у формуванні глибоких емоційних зв'язків, але загалом відчуває себе в соціумі достатньо комфортно;

- негативні відповіді (більшість відповідей на 1–2): Підліток може відчувати емоційну ізоляцію, нестабільні стосунки з оточенням, що потребує уваги з боку фахівців.

Додаток В

Методика діагностики рівня самооцінки та рівня домагань (Т. Дембо, С. Рубінштейн)

Інструкція. Сторони людської особистості можна умовно зобразити вертикальною лінією, нижня точка якої буде символізувати найнижчий розвиток, а верхня – найвищий. Вам пропонується сім таких ліній. Вони позначають: 1) здоров'я; 2) розум, здібності; 3) характер; 4) авторитет у оточуючих; 5) вміння багато чого робити своїми руками, умілі руки; 6) зовнішність; 7) впевненість у собі.

На вертикальних лініях відзначте певними позначками, як Ви оцінюєте розвиток у себе цих якостей на даний момент часу. Після цього позначкою відзначте, при якому рівні розвитку цих якостей Ви були б задоволені собою або відчули гордість за себе. Час, відведений на заповнення шкали разом з читанням інструкції, 10-12 хв.

Обробка та інтерпретація результатів. Обробка проводиться за шістьма шкалами (перша, тренувальна – «здоров'я» – не враховується). Кожна відповідь виражається в балах. Довжина кожної шкали 100 мм, відповідно до цього відповіді педагогів отримують кількісну характеристику (наприклад, 54 мм = 54 балів).

За кожною із шести шкал визначаються:

- рівень домагань – відстань в мм від нижньої точки шкали («0») до знаку «х»;
- рівень самооцінки – від «0» до знаку «-»;
- значення розбіжності між рівнем домагань і самооцінкою - відстань від знаку «х» до знаку «-», якщо рівень домагань нижче самооцінки, він виражається від'ємним числом.

Розрахувати середню величину кожного показника рівня домагань і самооцінки за всіма шкалами.

Рівень домагань. Норму, реалістичний рівень домагань, характеризує результат від 60 до 89 балів. Оптимальний – порівняно високий рівень – від 75 до 89 балів, підтверджує оптимальне представлення про свої можливості, що є важливим чинником особистісного розвитку. Результат від 90 до 100 балів зазвичай засвідчує нереалістичне, некритичне ставлення педагогів до власних можливостей. Результат менше 60 балів свідчить про занижений рівень домагань, він – індикатор несприятливого розвитку особистості.

Рівень самооцінки. Кількість балів від 45 до 74 («середня» і «висока» самооцінка) засвідчують реалістичну (адекватну) самооцінку. Кількість балів від 75 до 100 і вище свідчить про завищену самооцінку і вказує на певні відхилення у формуванні особистості. Завищена самооцінка може підтверджувати особистісну незрілість, невміння правильно оцінити результати своєї діяльності, порівнювати себе з іншими; така самооцінка може вказувати на суттєві викривлення у формуванні особистості – «закритості для досвіду», нечутливості до своїх помилок, невдач, зауважень та оцінок оточуючих. Кількість балів нижче 45 вказує на занижену самооцінку (недооцінку себе) і свідчить про крайнє неблагополуччя у розвитку особистості. За низькою самооцінкою можуть ховатися два абсолютно різних психологічних явища: справжня невпевненість в собі і «захисна», коли декларування (самому собі) власного невміння, відсутність здатності і тому подібного дозволяє не докладати жодних зусиль.

Додаток Г

Зміст тренінгової програми

«Старт у майбутнє: тренінг для успішної соціалізації»

Заняття 1 «Знайомство з собою»

Мета: розвиток самоусвідомлення та самооцінки учасників через дослідження власної ідентичності, особистих цінностей, інтересів, сильних сторін та життєвих орієнтирів.

Хід заняття

Вправа «Привіт, я...»

Мета: створення безпечної атмосфери, знайомство учасників.

Хід виконання: учасники по черзі називають своє ім'я і продовжують фразу: «Привіт, я... і я люблю...», або «...я почуваюсь сьогодні як... (тварина, об'єкт, колір і чому)». Тренер подає приклад, щоб задати позитивний тон.

Вправа «Очікування від тренінгу»

Мета: з'ясувати очікування учасників.

Хід виконання: кожен учасник отримує стікер і пише, чого очікує від тренінгу. Стікери прикріплюються на дошку або фліпчарт «Дерево очікувань». Тренер коротко підсумовує очікування.

Вправа «Мої очікування» (індивідуальна рефлексія)

Мета: усвідомлення індивідуальних потреб.

Хід виконання: учасники записують 2-3 речення про те, чого вони хочуть досягти за результатами курсу. Власні записи вони вкладають у конверт із власним ім'ям – до фінального заняття.

Вправа «Правила роботи в групі»

Мета: створення безпечного, поважного простору.

Хід виконання: тренер пропонує базові правила (добровільність,

довіра, повага, конфіденційність). Учасники додають свої пропозиції. Узгоджені правила оформлюються на великому аркуші.

Вправа «Моя карта інтересів»

Мета: виявлення особистих інтересів.

Хід виконання: учасники малюють «карту» або використовують шаблон, де позначають сфери, які їх цікавлять (освіта, хобі, кар'єра, подорожі, відпочинок тощо). Потім у парах обговорюють, що їх захоплює найбільше.

Вправа «Ідентифікація сильних сторін»

Мета: формування позитивної самооцінки.

Хід виконання: кожен учасник отримує аркуш з фразою «Мої сильні сторони» і записує щонайменше 5. Потім учасники передають аркуші один одному в колі, де кожен пише ще одну сильну сторону того, чие ім'я вказано.

Вправа «Колаж особистості»

Мета: візуалізація себе, своєї унікальності.

Хід виконання: учасники створюють колаж зі слів, образів, символів, що відображають їх особистість (використовують журнали, вирізки, кольоровий папір). Презентація колажів у мінігрупах або колі.

Вправа «Питання на роздум»

Мета: активізація самоаналізу.

Хід виконання: тренер озвучує серію питань для індивідуального письмового опрацювання: Хто я? Що для мене важливо? Які цінності я сповідую? Що мене надихає? Учасники можуть зачитати деякі думки (за бажанням).

Вправа «Ідеальний день»

Мета: визначення життєвих орієнтирів та мрій.

Хід виконання: учасники уявляють і описують свій ідеальний день через 5 років: де вони, що роблять, з ким. Письмове оформлення або у форматі розповіді партнеру.

Вправа «Мій життєвий шлях»

Мета: виявлення особистих етапів розвитку та внутрішніх ресурсів.

Хід виконання: учасники малюють «лінію життя» – від народження до сьогодення, відзначаючи ключові події, що вплинули на формування особистості.

Обговорення в парах: які моменти були найважливішими, що допомогло пройти складні періоди.

Підсумок заняття:

Рефлексія (коло): що відкрив/відкрила про себе? що здивувало?

Тренер підводить загальний підсумок і наголошує на важливості самоусвідомлення як першого кроку до розвитку емоційного інтелекту.

Заняття 2 «Комунікація в колективі»

Мета: розвиток комунікативних навичок, уміння слухати, висловлювати свої думки, надавати зворотний зв'язок, будувати довіру й ефективно вирішувати конфлікти в груповій взаємодії.

Хід заняття

Вправа «Слухати і чути»

Мета: розвиток навички уважного слухання.

Хід виконання: учасники об'єднуються в пари. Один розповідає про подію з життя (2 хвилини), інший слухає мовчки. Потім слухач переказує зміст розповіді максимально точно. Ролі змінюються. Обговорення: що допомагає справді чути співрозмовника?

Вправа «Мостик довіри»

Мета: розвиток довіри між учасниками.

Хід виконання: пара: один із зав'язаними очима, другий – веде його, коментуючи кожен крок. Після – обговорення: що було складним? Що допомагало довіряти?

Вправа «Коло підтримки»

Мета: формування емпатії та взаємопідтримки.

Хід виконання: усі стають у коло. Кожен по черзі називає своє ім'я й одне досягнення, яким пишається. Інші учасники говорять: «Ми підтримуємо тебе, тому що...» – і продовжують думку.

Вправа «Я + інші»

Мета: усвідомлення власного стилю комунікації.

Хід виконання: учасники отримують картки з фразами-реакціями на ситуації.

Обирають ті, які вони зазвичай використовують. Обговорення: як стиль впливає на спілкування з іншими?

5. Вправа «Зворотний зв'язок»

Мета: навчитися надавати конструктивний фідбек.

Хід виконання: тренер демонструє приклад неконструктивного і конструктивного зворотного зв'язку. У парах учасники дають один одному фідбек у форматі: «Я бачу / чую...», «Мені хотілося б...», «Я вдячний(а) за...»

Вправа «Розв'язання конфліктів»

Мета: розвиток навичок конструктивного вирішення суперечок.

Хід виконання: група ділиться на 3 підгрупи. Кожна отримує ситуацію конфлікту (з життя колективу). Завдання: проаналізувати, які стратегії вирішення можливі (ухиляння, компроміс, співпраця тощо). Представлення та аналіз результатів.

Вправа «Відкрита бесіда»

Мета: навчитися вести щирий і безпечний діалог.

Хід виконання: учасники об'єднуються в трійки. Один говорить на тему «Що мене надихає», інші двоє – уважно слухають. Потім інші коротко висловлюють, що почули важливого. Зміна ролей.

Вправа «Емпатія в діалозі»

Мета: розвиток здатності до емоційного відгуку.

Хід виконання: у парах: один описує емоційну ситуацію (радість, злість, образа), інший має відреагувати з емпатією, не пропонуючи рішень.

Потім ролі міняються.

Обговорення: що виявилось важким? Які фрази допомагають проявити емпатію?

Вправа «Психологічний бар'єр»

Мета: усвідомлення перешкод у спілкуванні.

Хід виконання: кожен пише на аркуші фразу, яку не хоче чути у свою сторону (наприклад: «Ти нічого не розумієш!»). Групове обговорення: як ці фрази впливають на стосунки? Як їх можна замінити?

Вправа «Активне слухання»

Мета: закріплення техніки активного слухання.

Хід виконання: у парах учасники тренуються використовувати техніки: перефразування, уточнення, невербальна підтримка (ківання, контакт очима).

Рефлексія: як змінилось відчуття контакту під час такої взаємодії?

Підсумок заняття:

Рефлексія в колі: Що я зрозумів/зрозуміла про себе як комунікатора? Що буду використовувати вже завтра?

Тренер підкреслює важливість свідомого слухання, відкритості та емпатії для побудови ефективної взаємодії в колективі.

Заняття 3 «Трудова орієнтація і професійне майбутнє»

Мета: формування усвідомленого ставлення до вибору професії, мотивації до праці, розвиток вміння прогнозувати професійне майбутнє та аналізувати власні трудові навички.

Хід заняття

Вправа «Моя ідеальна професія»

Мета: усвідомлення власних професійних прагнень.

Хід виконання: учасники малюють або описують свою ідеальну професію (де, з ким, що роблять, як виглядає робочий день).

Обговорення в малих групах.

Запитання на рефлексію: «Що з цього вже є в мені?», «Які кроки мені потрібні?»

Вправа «Кар'єрний шлях»

Мета: навчити планувати професійний розвиток.

Хід виконання: учасники малюють сходи: на нижній сходинці – зараз, на верхній – бажана професія. Пишуть кроки між ними: освіта, досвід, навички, знайомства, цілі. Презентація в парах.

Вправа «Прогнозування майбутнього»

Мета: стимулювання стратегічного мислення щодо професійної діяльності.

Хід виконання: тренер пропонує уявити себе через 10 років. Завдання: описати типовий робочий день, виклики, задоволення від роботи. Обговорення: що потрібно змінити сьогодні, щоб досягти цього образу?

Вправа «Зроби перший крок»

Мета: активізувати реальні дії для досягнення цілі.

Хід виконання: кожен пише конкретний перший крок до своєї мрії (зателефонувати, дізнатися, пройти курс тощо). Записують це на стікері й прикріплюють на фліпчарт «Мої дії сьогодні».

Вправа «Трудові навички»

Мета: визначити й актуалізувати необхідні для роботи вміння.

Хід виконання: група отримує картки з різними навичками (технічні, комунікаційні, управлінські тощо).

Завдання: розкласти на «маю», «потрібно розвинути», «не актуально».

Обговорення: які навички зараз найбільш затребувані?

Вправа «Моя перша робота»

Мета: осмислити цінність початкового досвіду.

Хід виконання: учасники згадують або уявляють свою першу роботу. Пишуть, які навички здобули б, які труднощі очікують.

Обговорення: «Навіщо потрібен початковий досвід?»

Вправа «Як я працюю в команді?»

Мета: розвиток навичок командної взаємодії.

Хід виконання: командна гра (наприклад, побудова вежі з підручних матеріалів або вирішення кейсу). Після – обговорення ролей, стилів роботи, ефективності.

Рефлексія: «Яка моя роль у команді?»

Вправа «Карта навичок»

Мета: візуалізація своїх сильних сторін.

Хід виконання: учасники заповнюють шаблон карти: Мої технічні навички. Мої особистісні якості Що я вмію добре? Що хочу розвинути?

Обмін у трійках: «Що тебе здивувало в собі?»

Вправа «Мотиваційний лист»

Мета: навчитися презентувати себе у професійному контексті.

Хід виконання: тренер коротко пояснює структуру мотиваційного листа. Учасники пишуть лист до потенційного роботодавця (уявного або реального). Обмін та обговорення: «Що про мене можна дізнатися з мого листа?»

Вправа «Самооцінка професійних якостей»

Мета: підвищення самосвідомості у професійному контексті.

Хід виконання: учасники отримують анкету з переліком якостей (відповідальність, лідерство, креативність тощо). Оцінюють себе за шкалою від 1 до 5.

Обговорення в парах: «Які якості найважливіші для моєї професії?»

Підсумок заняття:

Рефлексивне коло: Що сьогодні було найкориснішим? Який мій перший крок уже завтра?

Завдання на самостійне опрацювання: скласти особистий план професійного розвитку на найближчі 6 місяців.

Заняття 4 «Емоційна саморегуляція та стресостійкість»

Мета: розвиток емоційної стійкості, саморегуляції, здатності

впізнавати й ефективно керувати власними емоціями, а також формування навичок подолання стресу.

Хід заняття

Вправа «Емоційна абстракція»

Мета: усвідомлення емоцій через творчий підхід.

Хід виконання: завдання: намалювати свою поточну емоцію у вигляді абстрактної форми чи кольору.

Обговорення: «Що ви зобразили? Як це допомогло краще зрозуміти свій емоційний стан?»

Вправа «Стресові ситуації»

Мета: навчитися усвідомлювати джерела стресу.

Хід виконання: учасники записують 3 останні ситуації, які викликали стрес. Завдання: проаналізувати, що саме викликало напругу і як вони зреагували. Обговорення в парах: «Що допомогло або могло допомогти впоратися зі стресом?»

Вправа «Моя емоційна реакція»

Мета: розвиток рефлексії щодо автоматичних емоційних реакцій.

Хід виконання: тренер описує 2–3 ситуації (напр., хтось кричить, несподіваний провал, критика). Учасники записують свої типові реакції: емоція, дія, думка.

Обговорення: «Чи завжди така реакція мені допомагає?»

Вправа «Техніка релаксації»

Мета: оволодіння навичками зниження напруги.

Хід виконання: учасники виконують коротке дихальне тренування або прогресивну м'язову релаксацію (за інструкцією тренера).

Обговорення: «Як почуваетесь після?»

Вправа «Використання позитивних аффірмацій»

Мета: формування позитивного внутрішнього діалогу.

Хід виконання: тренер пояснює, що таке аффірмації. Учасники пишуть 2–3 фрази для себе (напр., «Я можу впоратися», «Я спокій(на) і

впевнена»). Промовляють уголос або про себе з правильним диханням.

Вправа «Мінімізація стресу»

Мета: знаходження способів зниження впливу стресорів.

Хід виконання: учасники створюють «антистрес-карту»: в центрі – слово «стрес», довкола – способи зниження його впливу (фізична активність, музика, обійми, тайм-менеджмент тощо).

Презентація в малих групах.

Вправа «Вправи на заземлення»

Мета: навчити швидким технікам повернення до «тут і зараз».

Хід виконання: тренер проводить просту вправу: знайти 5 предметів, які бачиш, 4 – які можеш торкнутися, 3 – почути, 2 – понюхати, 1 – відчутти смак.

Обговорення: «Що змінилося у сприйнятті після вправи?»

Вправа «Розпізнавання емоцій»

Мета: покращення емоційної усвідомленості.

Хід виконання: тренер роздає картки з різними емоціями. Завдання: описати ситуацію, в якій учасник відчував таку емоцію, і як її проявив.

Обговорення: «Чи легко вам було впізнати емоцію?»

Вправа «Підтримка в стресових ситуаціях»

Мета: розвиток навичок взаємопідтримки.

Хід виконання: в парах: один описує стресову ситуацію, інший надає підтримку – словом, жестом, поглядом. Потім міняються ролями.

Обговорення: «Що було приємним? Що допомагає в кризові моменти?»

Вправа «Зміна емоційних патернів»

Мета: формування нових конструктивних реакцій.

Хід виконання: учасники пригадують типову ситуацію, де їхня реакція була руйнівною (злість, образа). Завдання: знайти 2 альтернативні емоційно зрілі реакції на цю ж ситуацію.

Обговорення: «Як зміниться мій стан, якщо я реагуватиму інакше?»

Підсумок заняття:

Рефлексивне коло: Яка вправа була для мене найкориснішою? Що я беру з собою як нову навичку?

Завдання на тиждень: практикувати одну техніку саморегуляції щодня й вести міні-щоденник емоцій.

Заняття 5 «Розвиток лідерських якостей»

Мета: формування у здобувачів лідерських навичок, розвиток вміння керувати собою та групою, стимулювання командної взаємодії, усвідомлення відповідальності лідера й уміння мотивувати інших.

Хід заняття

Вправа «Лідерство в групі»

Мета: усвідомити роль лідера у взаємодії.

Хід виконання: група виконує завдання (наприклад, збудувати вежу з паперу) без призначеного лідера. Потім – ще одне завдання з обраним лідером.

Обговорення: «Що змінилось із появою лідера? Які риси були ефективними?»

Вправа «Я – лідер!»

Мета: самоусвідомлення власного лідерського стилю.

Хід виконання: учасники пишуть, як вони бачать себе як лідера (риси, сильні сторони, зона розвитку). Презентація в парах або міні-групах.

Рефлексія: «У чому моя унікальність як лідера?»

Вправа «Задачі лідера»

Мета: визначити функції лідера у команді.

Хід виконання: група обговорює/записує основні завдання лідера (напр., організація, підтримка, прийняття рішень, делегування). Створення спільного плакату «Лідер = ...»

Вправа «Мотивація групи»

Мета: розвиток навичок впливу та натхнення інших.

Хід виконання: в парах: один – умовний лідер, інший – учасник групи, що втратив мотивацію. Завдання: спробувати мотивувати, використовуючи підтримку, аргументи, особистий приклад.

Обговорення: «Що спрацювало найкраще?»

Вправа «Відповідальність у команді»

Мета: усвідомлення розподілу відповідальності між лідером і групою.

Хід виконання: обговорення ситуації: група провалила завдання – хто винен?

Дискусія: «Чи завжди лідер відповідає за все?»

Висновок: зона відповідальності лідера й учасників.

Вправа «Обговорення лідерських якостей»

Мета: визначення важливих якостей лідера.

Хід виконання: робота в міні-групах: кожна група складає ТОП-5 якостей ефективного лідера. Презентація і колективне голосування. Створення загального рейтингу якостей лідера.

Вправа «Стратегії лідера»

Мета: розвиток навичок стратегічного мислення.

Хід виконання: кожна група отримує кейс (наприклад: обмежені ресурси, кризова ситуація в команді). Завдання: виробити план дій як лідер.

Презентація: «Як би ви діяли як лідер?»

Вправа «Розвиток інтуїції»

Мета: активізувати нераціональне, інтуїтивне бачення як частину лідерства.

Хід виконання: учасники слухають короткий опис незвичної ситуації й мають одразу дати відповідь/рішення.

Обговорення: «Наскільки ви довіряєте своїй інтуїції?»

Вправа «Групова динаміка»

Мета: відчути, як змінюється поведінка групи залежно від стилю лідерства.

Хід виконання: група виконує 3 короткі завдання з різними стилями лідера (авторитарний, демократичний, ліберальний).

Обговорення: «Який стиль був найбільш ефективним? Чому?»

Вправа «Лідер без титулу»

Мета: показати, що лідерство – це не тільки посада.

Хід виконання: обговорення: приклади лідерів, які не мали формальної влади.

Запитання: «Коли я відчував/ла себе лідером без офіційного статусу?»

Написання короткої історії «Мій досвід неформального лідерства».

Підсумок заняття:

Колективне коло: Які риси я вже маю як лідер? Що я хочу розвивати далі?

Завдання на тиждень: обрати одну лідерську дію, яку ви спробуєте реалізувати на практиці (в сім'ї, навчанні, колективі).

Заняття 6 «Завершення тренінгу та підсумки»

Мета: підведення підсумків тренінгової програми, усвідомлення особистісних змін учасників, закріплення набутих знань і навичок, формування бачення особистого розвитку в майбутньому.

Хід заняття

Вправа «Підсумки тренінгу»

Мета: узагальнити отриманий досвід.

Хід виконання: учасники по черзі відповідають на запитання: Що було для мене найважливішим? Що я заберу з собою з цього тренінгу?

Можна робити це у форматі «емоційного кола» або написати думки на стікерах.

Вправа «Мій прогрес»

Мета: візуалізувати особистісний ріст.

Хід виконання: кожен малює шкалу (0–10) і позначає, де був на початку тренінгу і де зараз у сферах: емоційний інтелект, комунікація,

стресостійкість, лідерство.

Обговорення в парах: «Що допомогло зростанню?»

Вправа «Я та моя майбутня професія»

Мета: пов'язати емоційний інтелект з професійним розвитком.

Хід виконання: учасники відповідають письмово: Як навички емоційного інтелекту допоможуть мені в професії?

Колективне обговорення.

Вправа «Мої сильні сторони»

Мета: усвідомлення особистих ресурсів.

Хід виконання: кожен пише 5 своїх сильних сторін. Потім інші учасники додають ще по одній сильній рисі кожному. Створення «Портрету сили».

Вправа «Моя кар'єра»

Мета: орієнтація на професійне майбутнє.

Хід виконання: учасники створюють карту кар'єри (ключові кроки, навички, які треба розвинути, цінності, що важливі). Презентація та обмін у міні-групах.

Вправа «Мій наступний крок»

Мета: сформулювати конкретні наміри.

Хід виконання: написання плану дій: Що я зроблю в найближчі 7 днів / місяць / 3 місяці? Як це допоможе мені розвиватися?

Вправа «Рефлексія досвіду»

Мета: усвідомити ключові зміни.

Хід виконання: учасники пишуть міні-есе або заповнюють бланк: Що було найнеочікуванішим? Що я навчився про себе? Які моменти були переломними?

Вправа «Мої майбутні досягнення»

Мета: активізувати позитивне мислення.

Хід виконання: на аркушах у формі «трофеїв» або «зірок» учасники пишуть: Чого я досягну через 1 рік?

Колективна «галерея мрій»

Вправа «Планування майбутнього»

Мета: сформулювати життєві цілі.

Хід виконання: робота з шаблоном: Моя ціль Чому вона важлива Що мені потрібно для її досягнення.

Презентація плану у групах

Вправа «Що я готовий змінити?»

Мета: мотивація до внутрішньої трансформації.

Хід виконання: учасники відповідають письмово: Яку одну річ я хочу змінити в собі чи у своєму житті? З чого я почну?

Обмін думками, «лист у майбутнє» (можна зібрати й віддати через 1–3 місяці).

Завершальне коло: побажання один одному. Символічна дія завершення (наприклад, створення «дерева рішень» чи спільного колажу).